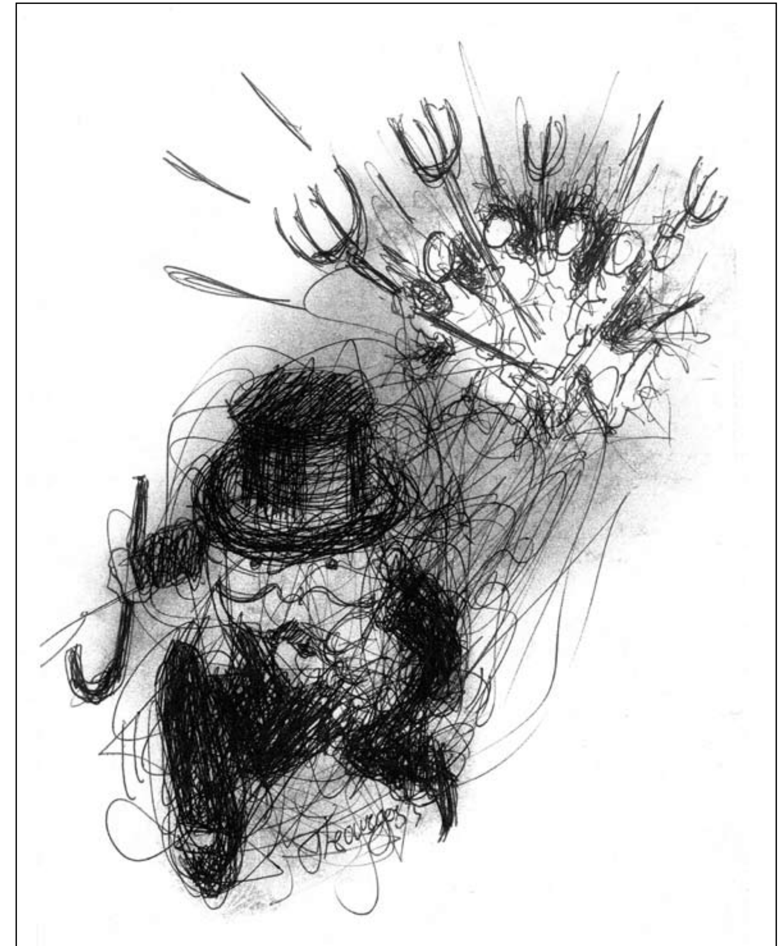
Prijs van dit nummer 6,50 euro

Geef, neem en deel – **de AS** *193*

GEEF, NEEM EN DEEL

ECONOMIE ANDERS

DE AS 193

de AS

anarchistisch tijdschrift
opgericht in 1972 door Hans Ramaer en Wim de Lobel

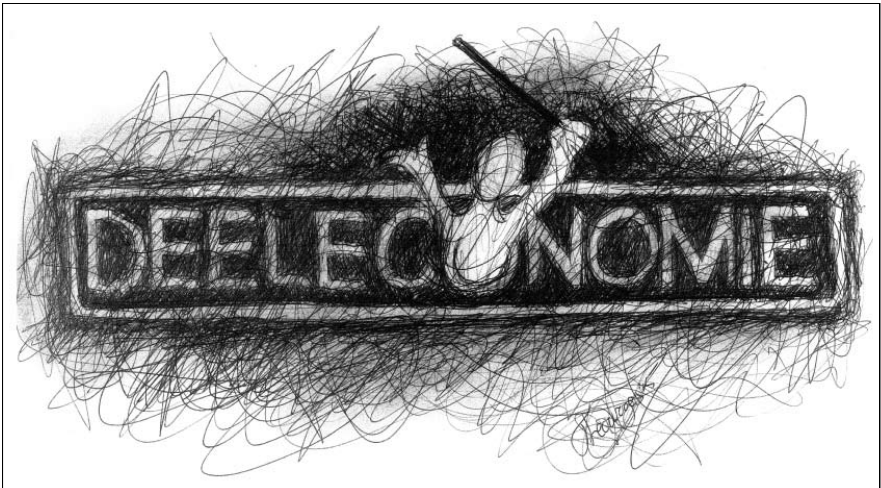
43ste jaargang, nummer 193, najaar 2015.
De AS verschijnt in vier afleveringen per jaar en is een uitgave van Stichting de AS, Den Bosch. ISSN-nummer 0920-3257.
Betalingen: IBAN: NL02 TRIO 0198 0821 50; BIC: TRIONL2U
t.n.v. Stichting de AS, Den Bosch.
Jaarabonnement: 19,50 euro; buiten Nederland 27,50 euro.
Los nummer: www.tijdschrift-de-as.nl/losnummer
Bestellingen en adreswijzigingen: administratie@tijdschrift-de-as.nl
Druk: BGS, Schiedam.
Opmaak: Atalanta, Utrecht.
Nieuwe abonnementen: gaan in met het eerste nummer van de jaargang, tenzij anders aangegeven bij bestelling. Zonder opzegging worden abonnementen verlengd.
Adres: postbus 2086, 5202 CB Den Bosch.
E-mail administratie: administratie@tijdschrift-de-as.nl
E-mail redactie: redactie@tijdschrift-de-as.nl
Redactie: Boudewijn Chorus, Marius de Geus, Arie Hazekamp, Thom Holterman, Rudolf de Jong, Jaap van der Laan, André de Raaij, Martin Smit, Anita de Waal (eindred.), Rymke Wiersma, Hanneke Willemse.
Verder werkten mee: Henk van Arkel, Jan van Arkel, Jan Bervoets, Igor Cornelissen, Kornee van der Haven, Roger Jacobs, Bas van der Plas, Theourgos (ill.), Weia Reinboud.
Publicatie van een bijdrage impliceert niet dat daarin een redactioneel standpunt wordt weergegeven.
Weblog: http://libertaireorde.wordpress.com

GEEF, NEEM EN DEEL

Economie anders

Bij de redactie van de AS *leefde al langere tijd de behoefte om een speciaal nummer te wijden aan de opkomst van nieuwe economische modellen en praktijken, waaronder in het bijzonder de zogenaamde deeleconomie (*the sharing economy*).*
Dit onderwerp is vanuit een anarchistisch perspectief zowel uitdagend als ook relevant. Het uitdagende karakter wordt veroorzaakt doordat het onderwerp in zeer korte tijd tot ontwikkeling is gekomen en de politiek – van links tot rechts – grote moeite heeft om te komen tot een positiebepaling met betrekking tot dit issue. De relevantie vloeit voort uit het feit dat de deeleconomie een aantal verrassende overeenkomsten vertoont met de idealen en doeleinden die binnen de libertaire beweging leven.
Hoe vernieuwend en coherent is het idee van de deeleconomie eigenlijk? Wie profiteren er het meest van de vele innovatieve en moderne vormen van geven, delen, ruilen en nemen? Wat is in het algemeen gezien het veranderpotentieel van de deeleconomie? Zullen de economische, sociale en politieke verhoudingen in de wereld er in de komende jaren fundamenteel door veranderen? Gaan wij als burgers door de deeleconomie onze levens compleet anders inrichten, of zal er waarschijnlijk niet al te veel gaan veranderen en maken wij ons nu druk over een bescheiden rimpeling in de geschiedenis die weinig impact zal hebben?
Voor wie niet vertrouwd is met het concept van de deeleconomie, worden ter inleiding eerst kort en puntsgewijs de verschillende gedachten geschetst die eraan ten grondslag liggen:

1) Door de opkomst van het wereldwijde internet is het tegenwoordig veel eenvoudiger geworden om vraag en aanbod op het vlak van geven, delen, ruilen en nemen op een eenvoudige en betaalbare manier op elkaar af te stemmen.

2) Wanneer men regelmatig onderling spullen deelt, leent of ruilt, zal men minder uitgaven en onkosten hebben en kan er door iedereen een aanzienlijke hoeveelheid geld worden bespaard.
3) Het hebben van vrije toegang (free access) *tot een bepaald consumptiegoed of een bepaalde maatschappelijke dienst of voorziening zal geleidelijk belangrijker worden dan het in eigen bezit hebben van spullen.*
4) Het individueel bezitten van grote hoeveelheden consumptiegoederen vormt in het rijke westen een steeds grotere belasting voor milieu, natuur en klimaat (men denke aan het grondstoffengebruik, het energiegebruik bij de productie, het transporteren en weer afvoeren van oude spullen).
5) De al bestaande consumptiegoederen worden effectiever (want door veel meer mensen) gebruikt, waardoor er veel minder spullen geproduceerd hoeven te worden.
6) Iemand die een bepaald consumptiegoed (van een ladder, een boormachine, grasmaaier tot aan een auto) aan een ander uitleent, kan daar een zekere (al dan niet financiële) vergoeding voor krijgen en derhalve iets bijverdienen (dat hoeft echter niet per definitie: het wederzijds uitlenen van spullen komt zoals de lezer zal merken ook vaak voor).

In dit nummer zal aan meerdere aspecten van het verschijnsel deeleconomie aandacht worden besteed. Naast een overzichtsartikel door Marius de Geus bevat dit nummer onder andere een uitgebreide en kritische bijdrage van Thom Holterman over het innovatieve peer-to-peer en ook netwerk-denken. Verder wordt door Henk van Arkel van STRO (Utrecht) en zijn broer en uitgever Jan van Arkel ruim aandacht besteed aan de rol van ander geld en innovatieve geldsystemen die samen kunnen gaan met een deeleconomie. Andere bijdragen worden geleverd door onder meer Arie Hazekamp, Rymke Wiersma, Kornee van der Haven en Jan Bervoets.
(Marius de Geus en Rymke Wiersma)

DE DEELECONOMIE: LIBERTAIRE UTOPIE OF KAPITALISTISCHE UITWAS?

Marius de Geus

Een van de interessantste ontwikkelingen van de laatste decennia is die van de opkomst van de zogenaamde deeleconomie (sharing econonomy). *Tegenover de kapitalistische markteconomie met diens nadruk op individualisme, het nastreven van persoonlijk eigendom en het maken van winst, is er een nieuwe trend in opkomst van gezamenlijk spullen delen, 'samendoen' en elkaar niet-uitbuiten.*

Maar hoe dient deze ontwikkeling te worden geïnterpreteerd en welke positieve en negatieve aspecten zijn zichtbaar bij het verschijnsel deeleconomie? In welke mate zal de nieuwe deeleconomie op de langere duur kunnen leiden tot een meer ecologisch verantwoorde maatschappij, die in harmonie verkeert met milieu, natuur en klimaat? Hoe is het gesteld met het maatschappelijk verandervermogen van de deeleconomie? En niet in de laatste plaats: in hoeverre bestaan er daadwerkelijk belangrijke overeenkomsten tussen de deeleconomie en het anarchistische economische, sociale en politieke denken over een alternatieve inrichting van de maatschappij en staat?
De lezer zal bij het idee van de deeleconomie in eerste instantie waarschijnlijk vooral denken aan online 'deelplatforms' zoals Airbnb en Uber. Deze digitale platforms bieden de burger de mogelijkheid om in zowel binnen- als buitenland tijdelijk bij een particulier een kamer of huis te huren (Airbnb), of zich door een niet-professionele chauffeur in diens personenauto naar een bepaalde bestemming te laten vervoeren (Uber). Deze diensten zijn over het algemeen aanzienlijk goedkoper dan wanneer men gebruik maakt van een officieel hotel of een erkend taxibedrijf en zij blijken te voorzien in een groeiende maatschappelijke behoefte.
Airbnb en Uber behoren inmiddels weliswaar tot de meest bekende vormen van het idee van de deeleconomie, maar vormen slechts een van de uitdrukkingsvormen van een veel breder en grootschaliger maatschappelijk verschijnsel. Zij zijn instellingen die de burger in staat stellen om via het internet bepaalde diensten en goederen aan anderen aan te bieden en deze te delen. Andere voorbeelden zijn Blablacar, een internationaal online deelplatform dat automobilisten die zitplaatsen in hun auto over hebben koppelt aan reizigers met eenzelfde eindbestemming. Een vergelijkbaar platform is PickThisUp waarbij automobilisten, omdat zij toch al van plan zijn een bepaalde richting op te rijden, postpakketjes en kleine goederen oppikken en deze vervolgens bij een andere burger bezorgen.

NIET-COMMERCIËLE DEELECONOMIE

Er bestaan echter ook heel andere voorbeelden van de steeds meer uitdijende deeleconomie, zoals Weggeefwinkels, Repair Cafés en Peerby. In Weggeefwinkels kan iedereen gratis en volko-

men naar eigen believen goederen meenemen die men goed kan gebruiken. Daarnaast zijn er in steeds meer steden Repair Cafés opgericht waar gebruiksartikelen die kapot zijn gegaan gratis gerepareerd worden, onder begeleiding of met hulp van technische experts.
Via het online deel-platform Peerby kunnen burgers spullen lenen van personen die bij hen in de omgeving wonen. Men kan bijvoorbeeld een boormachine lenen van de een, een ladder of maaimachine van een ander, zonder te hoeven betalen. Wie gebruik wil maken van deze diensten zal zich wel eerst in moeten schrijven, maar kan daarna via de website eenvoudig contact zoeken met de aanbieders van bepaalde goederen en deze vervolgens lenen.
Achter de Weggeefwinkels, Repair Cafés en Peerby gaan echter een totaal ander ideologisch gedachtengoed en heel andere politieke idealen schuil dan achter primair winstgerichte bedrijven zoals Airbnb, Uber, Blablacar en PickThisUp. Waar de niet-commerciële instellingen en deelplatforms het ideaal van geven, delen en nemen principieel verbinden met het democratiseren van de toegang tot schaarse goederen en diensten, worden de commerciële online deelplatforms in de eerste plaats gebruikt als instrumenten om veel geld mee te verdienen.

SNELLE WINST

Met name van Airbnb en Uber is bekend dat zij grotendeels worden gefinancierd door buitenlandse durfkapitaalverstrekkers of *venture capitalists*. Deze durfkapitaalverstrekkers investeren in veelbelovende en vaak risicovolle *start-up*-bedrijven, waarvan men verwacht dat deze in de nabije toekomst snel zullen doorgroeien en winst zullen opleveren. Het is deze durfkapitalisten er in de eerste plaats om te doen om de markt- en beurswaarde van de gefinancierde bedrijven op zo kort mogelijke termijn te verhogen, en vervolgens gaan zij weer op zoek naar nieuwe investeringskansen en winstmogelijkheden.
Deze nadruk op het behalen van snelle winst en het sterk vergroten van de koerswaarde van bedrijven, zoals bij de omstreden taxidienst Uber, leidt tot keiharde gedragingen, overtredingen van de wet en andere praktijken die het daglicht niet kunnen verdragen. Zo wordt het van oorsprong Amerikaanse bedrijf Uber er in ons land door het Openbaar Ministerie van verdacht de taxiregels in georganiseerd verband te overtreden en wordt momenteel onderzocht in hoeverre er in dit geval sprake is van een 'criminele organisatie'[1].

VROEGERE VOORBEELDEN

Het is van belang om er op te wijzen dat verschillende vormen van gemeenschappelijk ruilen, gebruiken en delen feitelijk al veel langer bestaan, maar doorgaans op een kleinere schaal. Men kan hierbij denken aan het aloude voorbeeld van buren, vrienden en kennissen die onderling spullen ruilen of tijdelijk aan elkaar uitlenen, of die elkaar met een klus in huis of met tuinwerk helpen, of elkaar bij ziekte en andere tegenslagen ondersteunen. Zoals Peter Kropotkin in zijn *Mutual Aid* uitgebreid heeft geanalyseerd, vormen de vele uitdrukkingen van wederzijdse hulpverlening, het delen met anderen en elkaar ondersteunen de werkelijke rode draad van de menselijke geschiedenis (zie ook later in dit artikel).
Journaliste Patricia Lee Brown benadrukte laatst in de *New York Times* dat onder meer het idee van vrij toegankelijke bibliotheken aan de basis ligt van het gedachtengoed van de deeleconomie.[2] Door de gemeenschap gesponsorde instellingen stelden boeken en later ook kunst, muziek en films (cd's en dvd's) ter beschikking aan het grote publiek. Op deze wijze kunnen alle burgers zonder zelf hoge onkosten te maken eenvoudig toegang krijgen tot de in de bibliotheken beschikbaar gestelde informatie zoals in kranten en tijdschriften, en gebruik maken van vaak prijzige boekwerken.
Het is opmerkelijk dat in de moderne tijd het assortiment van bibliotheken steeds meer wordt uitgebreid en dat deze zich ontwikkelen in de richting van 'bibliotheken van dingen'. Dit houdt in dat zij zich minder gaan richten op het uitlenen van boeken, kunst, muziek en videomateriaal, maar al die goederen voor tijdelijke uitlening gaan aanbieden waar de lokale bewoners het meeste behoefte aan hebben.[3]
In de Verenigde Staten kan men in de ene grote stad in de bibliotheek voor een bepaalde periode een 3D-printer lenen, in een andere plaats sneeuwschoenen, speelgoed, schaatsen, naaimachines, digitale camera's, microscopen, muziekinstrumenten, of zelfs professionele opnameapparatuur om zelfgemaakte muziek digitaal te kunnen opnemen en op cd te kunnen zetten.[4]

POSITIEVE ASPECTEN VAN DE DEELECONOMIE

Welke positieve en negatieve aspecten zijn zichtbaar bij het verschijnsel deeleconomie? Hoewel door critici soms de indruk wordt gewekt dat voor de meeste mensen geldt dat zij alleen interesse tonen voor de deeleconomie en online deelplatforms om geld te kunnen besparen, zijn onmiskenbaar ook andere motivaties en factoren van belang. In een groot deel van de gevallen spelen idealen van het bevorderen van de gemeenschap en zingeving aan het bestaan een duidelijke rol. Veel burgers ervaren de geïndividualiseerde kapitalistische samenleving als koud, gevoelloos en anoniem. Er wordt door hen gezocht naar een herstel van waardevolle gemeenschapsvormen, meer persoonlijke contacten en vormen van intensievere menselijke samenwerking.
Zo kunnen deelplatforms als Peerby de bewoners van een buurt nader met elkaar in contact brengen, waardoor nieuwe vriendschapsrelaties en sociale netwerken kunnen opbloeien. Dit werkt gunstig uit op het gemeenschapsgevoel en de maatschappelijke binding in buurten, wijken en steden. Omdat er op creatieve wijze en zonder winstoogmerk onderling aan elkaar wordt gegeven, wordt geruild en gedeeld, zullen ook de heden ten dage veel voorkomende gevoelens van maatschappelijke vervreemding en eenzaamheid van de burger kunnen afnemen.

EMPOWERMENT VAN DE BURGER

De deeleconomie vormt ook een vruchtbare basis voor *empowerment* van de burger. In plaats van afhankelijk te zijn van een veel te dure eigen auto of huurauto, kan voor een zachte prijs van een vriend of buurtgenoot een goed verzekerde auto worden geleend. In plaats van een onvoordelig contract af te sluiten met een traditioneel energiebedrijf dat excessief hoge salarissen aan de leiding en dividenden aan de aandeelhouders uitkeert, kan men tegenwoordig lid worden van een energie-coöperatie en tegen kostprijs elektriciteit en gas gaan afnemen. Doordat men als lid van een coöperatie inspraak geniet en mee kan be-

sturen, kan dit leiden tot een grotere mondigheid van de burgers.
Wie regelmatig contact met anderen heeft en doelbewust bepaalde diensten en goederen met anderen deelt, zal zich op den duur sterker gaan voelen: men staat er niet meer helemaal alleen voor wanneer er zich tegenslagen voordoen zoals ziekte en ontslag. De brute hardheid van de moderne, vrije markteconomie kan hiermee – althans voor een deel – worden tegengegaan. Wie systematisch deelt, geeft en neemt, verstevigt de onderlinge sociale banden en werkt mee aan een maatschappij waarin burgers meer betrokkenheid met elkaar vertonen en die van een grotere empathie getuigt.
Vanuit een specifiek anarchistische invalshoek bekeken, is een voordeel van de deeleconomie dat de overheid in de nabije toekomst minder centraal komt te staan. De moderne burgers raken eraan gewend om minder afhankelijk te worden van grootschalige staatsinstellingen en bedrijven. Volgens de *New York Times*-columnist David Brooks geldt voor hen het volgende: 'Ze hebben de afhankelijkheid van grote organisatiesystemen ingeruild voor de afhankelijkheid van individuen met wie zij rechtstreeks kunnen praten en onderhandelen. Ze raken gewend aan flexibele adhoc regelingen. Het resultaat is een gepersonaliseerde cultuur waarin mensen bewust het vertrouwen in grote organisaties hebben opgezegd. Onbekende personen lijken daarmee niet bijzonder gevaarlijk.'[5]

VERTROUWEN VERSUS REGELS

In de hedendaagse deeleconomie is maatschappelijk vertrouwen van een steeds grotere betekenis. Wie op een actieve wijze aan de deeleconomie wil deelnemen, moet in beginsel kunnen vertrouwen op de eerlijkheid en betrouwbaarheid van de andere deelnemers. Wanneer men bijvoorbeeld via Airbnb een kamer verhuurt aan een wildvreemde buitenlandse reiziger, moet erop gerekend kunnen worden dat deze zijn financiële verplichtingen nakomt en geen schade aan de voor enige tijd gehuurde kamer of woning toebrengt.
In plaats van door gedetailleerde wettelijke regels en verordeningen die door de centrale overheid zijn uitgevaardigd, wordt het moderne vertrouwen eerder georganiseerd door directe mond-tot-mondreclame. De delers en gebruikers van een dienst of goed kunnen op het internet heel eenvoudig berichten achterlaten. In de meeste gevallen wordt gewerkt met een uitgebreid systeem van *ratings*. Dit zijn uitgebreide evaluaties en beoordelingen op de desbetreffende websites en op Facebook, waarbij de tijdelijke woninghuurders of deelauto-gebruikers cijfers geven aan de verhuurders en overigens ook andersom.
Het ziet ernaar uit dat door een verdere verspreiding en verfijning van deze 'digitale beoordelingsmechanismen' het takenpakket van de centrale overheid kleiner zal worden (Ibid.) Dit zal libertair ingestelde mensen in het algemeen aanspreken, maar betekent nog niet dat hiermee alle vormen van centrale controle en beheersing door bovenaf zullen verdwijnen. Voor een groot deel zijn het de bemiddelende bedrijven, zoals eBay en Marktplaats (dit zijn grote veilingsites op het internet voor het aanbieden en verhandelen van nieuwe of tweedehands spullen), Airbnb en Uber, die verschillende controletaken van de overheid overnemen, en die al eerder hun eigen afdelingen 'vertrouwen en veiligheid' in het leven hebben geroepen.
Zo kunnen door deze online handelsplaatsen problematische en onbetrouwbare aanbieders en kopers van deelname worden uitgesloten. Deze instellingen hebben beveiligde digitale betalingsmethoden geïntroduceerd en tal van andere maatregelen genomen om te voorkomen dat kwaadwilligen het vertrouwen van anderen schenden. Ook zijn er tegenwoordig speciale telefoonlijnen voor acute noodgevallen in het leven geroepen, waar men eventuele wangedragingen en incidenten kan melden. Daarnaast zijn er door verschillende online deelplatforms schadefondsen opgericht waar deelnemers eventueel opgelopen schade kunnen claimen.[6]

NEGATIEVE ASPECTEN EN GEVAREN

Ondanks de net genoemde positieve kanten moeten wij als burgers niet naïef zijn over de beloften en toekomstmogelijkheden van de deeleconomie. Door meerdere critici is al gewezen op het bestaan van enkele ernstige tekortkomingen, die vooral worden veroorzaakt door de overmatig sterke bedrijfsmatige instelling, en de onverwacht snel uitgegroeide financieel-economische successen van de al genoemde grote spelers zoals eBay, Airbnb, en Uber.
Zo heeft door het bestaan van het Airbnd platform op het internet een groot aantal onroerendgoedinvesteerders de kans schoon gezien om snel en slim in toeristische wereldsteden panden op te kopen en deze tegen een hoge vergoeding aan buitenlandse toeristen te gaan verhuren. Dit heeft in de praktijk van alledag aanleiding gegeven tot onder andere brandgevaarlijke situaties, ernstige geluidhinder voor de direct omwonenden, en vele

andere vormen van buurtoverlast zoals overmatig drankgebruik, agressie en ander wangedrag.[7]
Daarnaast worden in het sociale en politieke debat vraagtekens gezet bij het algemene veranderpotentieel van de nieuw opgekomen deeleconomie. Een substantieel deel van de deeleconomie-initiatieven is naar verhouding kleinschalig van aard en niet in alle gevallen even toekomstbestendig. In menig geval gaat het om spontane acties die door sympathieke, goedwillende en enthousiaste vrijwilligers worden georganiseerd, maar die op de langere termijn niet makkelijk zijn vol te houden (en overigens hierdoor ook moeilijk door onderzoekers in kaart zijn te brengen en te evalueren).
Tot slot wordt een negatief aspect gevormd door het feit dat de deeleconomie tot een bruikbaar reservecircuit dreigt te verworden voor het ernstig falen van de hedendaagse kapitalistische markteconomie. Beargumenteerd kan worden dat de deeleconomie de schaduwkanten van de vrije markteconomie verhult en de instandhouding van dit economische stelsel faciliteert.

VERHULLEN FALEN MARKTECONOMIE

Mede door de uit de hand gelopen financieel-economische crisis van de afgelopen jaren hebben wereldwijd vele werknemers hun baan verloren en zijn hun inkomens drastisch teruggelopen. In de Verenigde Staten en Europa (met name in Griekenland, Italië, Spanje en Portugal, maar ook in de meeste andere Europese landen) is een steeds grotere groep mensen ontstaan die weinig kansen heeft op de arbeidsmarkt, hetzij omdat zij als nieuwkomers over relatief weinig werkervaring beschikken, er op hun vakgebied toevallig weinig vraag bestaat, of zij als ouderen 'te traag en te duur' zouden zijn geworden.
Door onder andere ziektegevallen en de vele ontslagen ten gevolge van de financieel-economische crisis is in het bijzonder de bestaanszekerheid van deze groep burgers sterk verminderd. De door tegenslagen getroffen werknemers zijn voor hun levensonderhoud en overleving in toenemende mate afhankelijk geworden van actieve deelname aan de nieuwe deeleconomie om aan voedingsmiddelen en de meest noodzakelijke goederen te kunnen komen.[8]
Zij weten op deze alternatieve wijze toch – met heel veel moeite – het hoofd boven water te houden. De deeleconomie wordt op deze wijze enerzijds een veerkrachtige springplank voor de hoogopgeleide en beter verdienende middenklasse die op goedkope wijze de wereld kan rondreizen en aan goede tweedehandsspullen kan komen, en anderzijds een laatste drijfboei voor de groeiende maatschappelijke groep met geen tot weinig kans op een vaste baan, nauwelijks sociale bescherming en financiële zekerheid.[9]
Deze burgers maken deel uit van de welbekende 'flexibele schil' van tijdelijke werknemers die alleen bij economische voorspoed door het bedrijfsleven wordt ingeschakeld. Bij minder gunstige ontwikkelingen kunnen deze werknemers heel direct en eenvoudig weer ontslagen worden. Net als al eerder in de Verenigde Staten heeft dit in West-Europa geleid tot een toename van het aantal mensen dat moet zien rond te komen van de inkomsten van meerdere kleine, laag betaalde banen (het verschijnsel van *the working poor*). Op deze manier ontstaan voor deze werkende armen tamelijk uitzichtloze achterstandssituaties, gekenmerkt door verminderde toegang tot medische zorg, het ontbreken van goede scholing en gelijke ontwikkelingskansen in de samenleving.
Wat dreigt is dat de deeleconomie ervoor zorgt dat dit type falen van de kapitalistische markteconomie wordt verzacht en verdoezeld, en de werkgevers dankbaar gebruikmaken van het bestaan van dit 'flexibele kussen' waardoor de hardste schokken van de vrije markteconomie op een effectieve wijze, en voor het grootste deel buiten het zicht van de massamedia, worden opgevangen. De schijn kan zo worden opgehouden dat er in de moderne vrije markteconomie naar verhouding menselijk en beschaafd met de grote groep van zogenaamd onrendabele afvallers wordt omgegaan, maar feitelijk blijkt het tegendeel het geval te zijn.

ECOLOGISCHE DUURZAAMHEID

Vervolgens rijst de vraag in hoeverre de nieuwe deeleconomie een van haar belangrijkste claims kan waarmaken. In welke mate zal de nieuwe deeleconomie op de langere duur kunnen leiden tot een meer ecologisch verantwoorde maatschappij, die in harmonie verkeert met milieu, natuur en klimaat? Deze lastige vraag wordt ook aan de orde gesteld door de bekende Amerikaanse sociologe Juliet Schor en haar voorlopige conclusie is weinig geruststellend. Zij stelt dat het op dit moment nog veel te voorbarig is om te kunnen concluderen dat de moderne deeleconomie een absolute zegen is voor de toestand van milieu, natuur en klimaat. Het algemene beeld dat opdoemt, is complex en duidt op het bestaan van vele onzekerheden en gevaren.
De verdedigers van de *sharing economy* stellen dat het onderling delen en ruilen van goederen en diensten ervoor zorgt dat er minder nieuwe spullen geproduceerd hoeven te worden en dat dit natuurlijke hulpbronnen uitspaart. Wie verstandig gebruik maakt van de verschillende deelplatforms kan inderdaad zijn of haar ecologische voetafdruk (de belasting van het milieu, de natuur en het klimaat) verlagen.[10] Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer een individu alleen tweedehands spullen aanschaft, lokale producten en voedingsmiddelen bij de boer gaat kopen (aanmerkelijk minder transport- en energieverlies), en de eigen auto de deur uitdoet en vervolgens alleen gebruik maakt van een deel-, leen- of huurauto.
In het laatste geval kan men in Nederland terecht bij onder meer online platforms als Greenwheels, ConnectCar, Snappcar, MyWheels, StudentCar en Drive Carsharing. Bij deze platforms kan men een deelauto huren die op een vaste plaats in de buurt staat, zoals bij het commerciële bedrijf Greenwheels. Of men kan redelijk betaalbaar voor enige tijd een particuliere deelauto van iemand uit de buurt gebruiken, zoals via MyWheels, een peer-2-peer-platform dat overigens nadrukkelijk geen winstoogmerk heeft.

GEEN SIGNIFICANTE VERBETERING

De werkelijkheid is en blijft echter ook hier weerbarstig. Wetenschappelijk onderzoek heeft nog niet overtuigend kunnen aantonen dat de burgers die actief zijn in de deeleconomie ook inderdaad het milieu, de natuur en het klimaat op aarde significant minder belasten. Wie voorheen altijd gewend was om veel te wandelen, te fietsen of het openbaar vervoer te gebruiken, maar nu opeens vaak gebruik gaat maken van een huur-,

deel- of leenauto, zal hierdoor zijn of haar individuele ecologische voetafdruk aanmerkelijk vergroten en milieuonvriendelijker gaan leven.
Hetzelfde geldt voor al degenen die door het succes van Airbnb opeens in de gelegenheid worden gesteld om voor een betrekkelijk laag bedrag voor enige tijd in verafgelegen wereldsteden te logeren (Dit wordt uiteraard ook sterk bevorderd door de opkomst van goedkope luchtvaartmaatschappijen, zoals Easyjet, Transavia, Ryan Air en Vueling). Daarnaast bestaat er voor de moderne mens de niet geringe verleiding om het als gevolg van het meedoen aan de deeleconomie uitgespaarde geld te gaan gebruiken voor ecologisch gezien uiterst onduurzame consumptie-uitgaven (een intercontinentale vliegreis, de aankoop van een grotere en meer vervuilende auto, de aanschaf van een ruimer huis en andere materiële zaken).[11]
Al met al valt niet overtuigend te bewijzen dat actief deelnemen aan de deeleconomie in alle gevallen een levensstijl zal opleveren die vriendelijker is voor milieu, natuur en klimaat. Dit kan op zich wel het geval zijn, maar zal altijd afhangen van het feitelijke gedrag en de praktische consumptiebeslissingen van de betrokken personen in andere domeinen van het bestaan, zoals op het terrein van mobiliteit, hoe men woont, hoe vaak en op welke wijze men op vakantie gaat, enzovoort.

HET VERANDERVERMOGEN

Hoe is het gesteld met het maatschappelijk verandervermogen van de deeleconomie? In hoeverre heeft de *sharing economy* voldoende potentie om als realistisch alternatief te gelden voor de vrije markteconomie? In een antwoord op het overwegend positieve en optimistische oordeel van sociologe Juliet Schor ten aanzien van het maatschappelijk verandervermogen van de deeleconomie, heeft de Belgische auteur Stijn Oosterlynck intelligent gewezen op een tweetal andere issues die van belang zijn naar aanleiding van de trend naar een deeleconomie.
De in de loop der jaren opgebouwde verzorgingsstaat in West-Europa kent weliswaar vele bureaucratische kanten en tekortkomingen, maar heeft wel geleid tot het creëren van waardevolle verzorgingsarrangementen en sociale rechten die worden beschermd en gecontroleerd door instituties zoals een 'onafhankelijke' rechterlijke macht, vrije vakbonden en massamedia. Deze arrangementen staan in beginsel voor alle werknemers open en gelden voor alle verzekerden op een bepaald grondgebied.
Dit sociale stelsel is zeker niet perfect maar heeft wel gezorgd voor vormen van bescherming van de burgers, die ook beroep en bezwaar kunnen aantekenen bij onafhankelijke juridische instanties, indien zij te maken krijgen met onrechtvaardige besluiten over hun uitkerings- en zorgrechten. Zal in een land als Nederland een deeleconomie, waarin mensen voortdurend diensten en goederen met elkaar ruilen en delen, in staat zijn om samen te gaan met een verzorgingsstaat zoals deze momenteel is georganiseerd?[12]
Zullen gemeenschappen van producenten, consumenten en 'delers' het zich op de langere termijn kunnen veroorloven om een tamelijk kostbare en uitgebreide verzorgingsstaat in stand te houden? En hoe zal worden omgegaan met al die burgers die minder assertief zijn, die functioneel analfabeet zijn en niet of nauwelijks kunnen lezen en schrijven? Hoe om te gaan met de medeburgers die niet vaardig zijn in het leggen van sociale contacten via internetsites, niet handig zijn met het bedienen van computers, iPads en smartphones, of zich helemaal niet wensen bezig te houden met activiteiten zoals geven, delen, lenen en ruilen? Het is voorstelbaar dat er burgers zijn die geen interesse hebben voor diensten zoals Airbnb of Uber, en die de voorkeur geven aan het reserveren van een traditioneel hotel of het bestellen van een gewone taxi.
Een tweede issue ligt op het terrein van de hoeveelheid sociale behoeften die door een moderne economie vervuld zal moeten worden. De al eerder genoemde Oosterlynck wijst er terecht op dat het aantal sociale behoeften eerder aan het toe- dan afnemen is. Dit wordt onder andere veroorzaakt door het gestegen welvaartsniveau, waardoor het behoefte- en aspiratieniveau van de moderne mens verder toeneemt. Dit komt ook door de vergrijzing van de bevolking, waardoor op vele gebieden het verschaffen van meer verzorging een noodzaak wordt.
Daarnaast is in deze tijd in Europa sprake van een groeiende instroom van migranten uit probleemgebieden die de nodige menselijke aandacht en zorg behoeven en verdienen.[13] Zullen onderlinge samenwerking en het verlenen van wederkerige hulp en steun werkelijk afdoende zijn om tegemoet te komen aan deze toenemende maatschappelijke behoeften en de groeiende zorgvraag van voor oorlog en geweld gevluchte immigranten en andere nieuwkomers?

DEELECONOMIE EN ANARCHISME

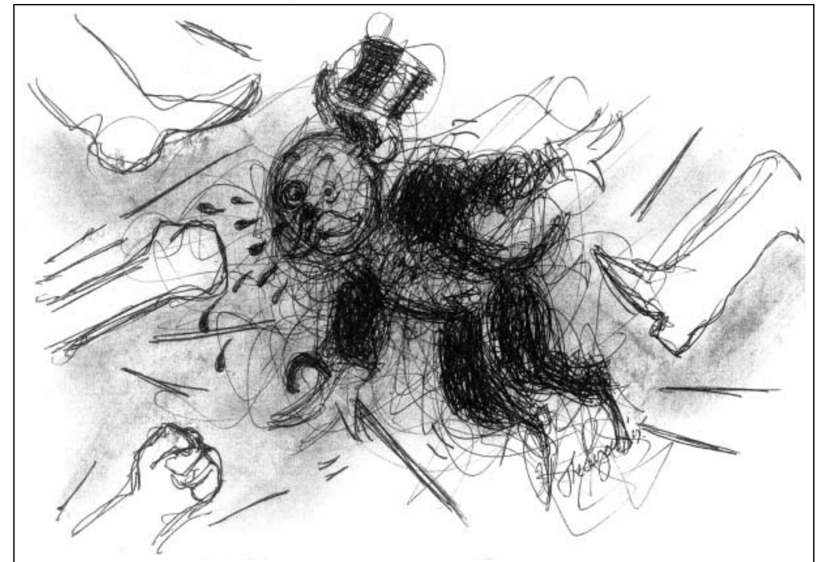
In hoeverre bestaan er daadwerkelijk belangrijke overeenkomsten tussen de deeleconomie en het anarchistische economische, sociale en politieke denken over een alternatieve inrichting van de maatschappij en staat? Hoe staat het met de kans dat het idee van de deeleconomie zich zal ontwikkelen in de richting van een utopisch-libertaire en ecologisch duurzame economie? Of zijn de huidige vormen van deeleconomie in feite niet veel anders dan een doorontwikkeld kapitalisme met een iets vriendelijker gezicht? Om deze vragen te kunnen beantwoorden, zal eerst worden stilgestaan bij de utopisch-anarchistische wortels van het ideaal van geven, delen en ruilen.
Wanneer men de economische idealen en voorstellen van invloedrijke anarchistische denkers uit de historie bekijkt, ontdekt men al snel denkbeelden die overeenkomsten vertonen met de eerder beschreven moderne ideeën over de deeleconomie. Denkers zoals Pierre-Joseph Proudhon, Michael Bakoenin, Peter Kropotkin, William Morris en Murray Bookchin bekritiseerden de opkomst van kapitalistische vormen van productie en het vrijemarktsysteem, gebaseerd op de accumulatie van kapitaal en winst.
Volgens hun libertaire analyses stonden in pre-kapitalistische maatschappijen onderlinge samenwerking, wederkerige hulp en het met elkaar delen van de rijkdommen van de aarde in het middelpunt. Sindsdien wordt de wereld echter beheerst door het bestaan van moordende concurrentie. In het verleden en heden ziet men vanuit dit perspectief een keiharde onderlinge strijd op de economische markt en het plaatsvinden van een gewetenloze uitbuiting van de werknemers door de eigenaren van de maatschappelijke productiemiddelen.
Het economisch kapitalisme wordt volgens hen geregeerd door het imperatief

van ‘groei of verdwijn’. Bedrijven die zich niet richten op expansie en ook niet bereid zijn om concurrenten op te eten, zullen uiteindelijk zelf worden overmeesterd. In een kapitalistische samenleving overheerst het motto van ‘productie omwille van de productie’ en worden zowel de werknemers als de natuurlijke omgeving gereduceerd tot hulpbronnen die vrijelijk geëxploiteerd mogen worden. Het resultaat is volgens hun inzichten een samenleving waarin traditionele gemeenschapsvormen en manieren van menselijke samenwerking en voorzieningen met elkaar delen ernstig zijn aangetast.
De genoemde prominente anarchisten verzetten zich tegen de grootschaligheid, de onpersoonlijkheid en meedogenloosheid van de ontstane kapitalistische economie. Vanaf het begin hebben zij de voorkeur gegeven aan kleinschaligheid, het creëren van persoonlijke contacten tussen producent en consument, en het ontstaan van zachtere, ‘menselijke verbanden en relaties’ in de maatschappij. De minutieuze arbeidsdeling zou volgens hen verdwijnen en het vervaardigen van ‘vakwerk’ met liefde en respect voor het oude ambacht en het gemaakte product zouden voortaan centraal behoren te staan.
Oppervlakkig gezien doen verschillende aspecten van de deeleconomie denken aan de idealen en ideeën die door deze anarchistische denkers worden geformuleerd. Gewezen kan worden op de vele voorbeelden van deeleconomie platforms die zich voornamelijk bezighouden met niet-commerciële *peer-to-peer(P2P)*-relaties: het delen, lenen en ruilen van goederen en diensten tussen particulieren zonder direct financieel winstoogmerk. De grootste problemen blijken vooral te ontstaan wanneer er sprake is van *business-to-peer(B2P)*-verhoudingen, waarbij bepaalde bedrijven een aanzienlijk financieel belang hebben en allerlei idealistische overwegingen op de langere termijn naar de achtergrond verdwijnen.
Het is eigenlijk nog te vroeg om nu al te kunnen vaststellen of de deeleconomie zich zal ontwikkelen in de richting van een utopisch-libertaire economie. Na rustige overdenking is mijn algemene idee dat de huidige vormen van deeleconomie vooralsnog niet heel veel anders inhouden dan een ‘bijgeplamuurd’ kapitalisme met een iets minder onvriendelijke buitenkant. De *economy of sharing* kent meerdere aantrekkelijke kanten en leidt tot het afvlakken van enkele van de scherpste randen van het kapitalisme. Maar tegelijkertijd creëert dit systeem weer nieuwe maatschappelijke uitwassen en tegenstellingen.

CONCLUSIE

De deeleconomie kent vele gezichten, waarvan sommige wijzen in de richting van een emancipatie van de burger en een vergroting van de individuele vrijheid om het leven op vernieuwende manieren vorm te geven: meer gebaseerd op wederkerig dienstbetoon, het verlenen van onderlinge hulp en op intensievere menselijke samenwerking. Ook het feit dat men als burger minder afhankelijk kan worden van het puur zakelijk en commercieel ingestelde bedrijfsleven en de vaak meedogenloze vrijemarkteconomie, kan op zich als een gunstige ontwikkeling worden beschouwd.
Een grote bedreiging is echter dat het basisidee van de *sharing economy* wordt gemonopoliseerd door het multinationale bedrijfsleven en zonder scrupules wordt ingezet voor de verrijking van een relatief kleine groep van durfinvesteerders, aandeelhouders en leidende managers. Dit is althans wat men tot nu toe heeft kunnen zien bij ‘succesvolle’ Amerikaanse online deelplatforms zoals eBay, Airbnb en Uber. Hun achterliggende bedrijfsfilosofie en maatschappelijke idealen klinken op het eerste gezicht vooruitstrevend, maar hun snoeiharde zakelijke instelling, korte-termijnwinstdenken en opportunistische omgang met concurrenten en tegenstrevers zijn verontrustend.
Het is paradoxaal dat de opkomende deeleconomie onze sympathie verdient doordat de burgers door samen te werken, onderling te delen, met elkaar te ruilen en van elkaar te lenen zichzelf onafhankelijker van de vrije markt kunnen opstellen, maar dat hierdoor tegelijkertijd een groot aantal van de schaduwkanten van het kapitalisme worden toegedekt. Op deze wijze kan het in vele opzichten tekortschietende systeem van kapitalistische productie en consumptie zichzelf voor langere tijd weten te handhaven, juist doordat de *sharing economy* de consequenties van toenemende werkloosheid, armoede en uitzichtloosheid van het groeiende precariaat opvangt en compenseert.

Al met al heeft de deeleconomie een januskop. Zij pakt vooral gunstig uit voor de hoger opgeleide middenklasse die vaak en veel wil rondreizen en voor betrekkelijk weinig geld aan een logeeradres, goederen en diensten wil komen. Het is ook zeker een bruikbare reddingsboei voor al diegenen die door de vrijemarkteconomie als ‘misbaar, overbodig en onrendabel’ worden verklaard en met weinig baankansen, geld en inkomen moeten zien rond te komen.
De donkere kant is dat de deeleconomie het voortbestaan van het kapitalisme mogelijk maakt en dat het multinationale bedrijfsleven er meedogenloos voor zijn eigen doeleinden gebruik van

maakt. In dit opzicht brengt de deeleconomie slechts voor een bescheiden deel het bereiken van een daadwerkelijk libertaire en menslievende maatschappij dichterbij. Tot op heden maken de vele nieuwe online-deelplatforms en praktijken van 'geven, delen en ruilen' de hedendaagse maatschappij niet wezenlijk vrijer, gelijker of sociaal rechtvaardiger. Vooralsnog bieden zij geen sluitende oplossing voor de overheersing van het privé-eigendom en de negatieve consequenties van het kapitalistische winstprincipe. Noch houden zij een definitieve breuk in met de dominante kapitalistische ethiek van beloning naar prestatie in plaats van behoeften, de uitbuiting van de werknemers in de productieve sfeer, en al die vormen van overconsumptie, materialisme en aantasting van de leefomgeving die inherent zijn aan het hedendaagse economische stelsel.

Vast staat dat een deeleconomie alleen goed kan functioneren wanneer de burgers zelf actief betrokken zijn en vernieuwende initiatieven nemen, zonder zich daarbij te willen verrijken. Op het moment dat financieel-economische overwegingen de boventoon blijven voeren, kan de deeleconomie de hoog gestelde idealen van een ruimere toegang tot goederen en diensten voor iedere burger, meer persoonlijke betrekkingen, grotere sociale gelijkheid, en betere bescherming van milieu, natuur en klimaat niet waarmaken.

NOTEN:

(1) Zie http://www.nrc.nl/nieuws/2015/09/29/inval-bij-uber-om-verdenkt-app-van-in-georganiseerd-verband-overtreden-wet/ – (2) Zie Patricia Lee Brown, 'These Libraries are for Snowshoes and Ukuleles', in de *New York Times* van 15 september 2015, p. A12. – (3) Ibid. – (4) Ibid. Alle items zijn voorzien van een barcode, worden regelmatig onderhouden en ook wordt bijgehouden dat de spullen weer op tijd weer worden ingeleverd. Waar het winstoogmerk ontbreekt, is dit een aantrekkelijke manier om goederen die schaars en kostbaar zijn, en die men slechts tijdelijk nodig heeft, met anderen te delen. – (5) Zie artikel David Brooks, *New York Times*, vertaald in de publicatie *360*, dossier 3 tot 9 oktober, 2014, nr. 65, p. 19. – (6) Janson Tanz 'Te goed van vertrouwen' in *Wired*, San Francisco, vertaald in de publicatie *360*, nr. 65, 9-23 oktober 2014, pp. 16-18). – (7) Zie *de Volkskrant*, 2014 etc. – (8) Stijn Oosterlynck, 'Putting the sharing economy in dialogue with the welfare state: a response to Juliet Schor', zie de website http://www.ivorentoren.be/2015/06/16/putting-the-sharing-economy-in-dialogue-with-the-welfare-state-a-response-to-juliet-schor/ – (9) Zie het fascinerende werk van Guy Standing, *Precariat: The New Dangerous Class*, Bloomsbury Academic, Londen 2014. Het begrip precariaat is een samentrekking van de begrippen precair en proletariaat. De term heeft betrekking op de burgers met een zeer laag inkomen, weinig baan- en rechtszekerheid en die voortdurend het risico lopen om te worden afgedankt vanwege hun 'precaire' arbeidssituatie. – (10) De ecologische voetafdruk is een maat die de individuele belasting van natuur, milieu en klimaat van de burger aangeeft. Deze wordt uitgedrukt in de hoeveelheid landoppervlak die vereist is voor het gebruik van natuurlijke hulpbronnen, zoals energie, hout, voedingsstoffen, et cetera. – (11) Voor een nadere toelichting, zie ook het werk van Juliet Schor. Op 5 juni jongstleden gaf zij een inspirerende lezing op de Faculteit van Sociale Wetenschappen te Antwerpen, mede georganiseerd door het Belgische groene tijdschrift *Oikos*: http://www.greattransition.org/publication/debating-the-sharing-economy voor de inhoud van Schor's lezing). Zie eveneens mijn recent verschenen boek: *Filosofie van de Eenvoud: vereenvoudiging en matiging als verrijking van het bestaan*, Uitgeverij Jan van Arkel, Utrecht 2015. – (12) Stijn Oosterlynck, 'Putting the sharing economy in dialogue with the welfare state: a response to Juliet Schor', zie de website http://www.ivorentoren.be/2015/06/16/putting-the-sharing-economy-in-dialogue-with-the-welfare-state-a-response-to-juliet-schor/– (13) Stijn Oosterlynck, 'Putting the sharing economy in dialogue with the welfare state: a response to Juliet Schor', zie de website http://www.ivorentoren.be/2015/06/16/putting-the-sharing-economy-in-dialogue-with-the-welfare-state-a-response-to-juliet-schor/.

EVOLUTIE VAN DELEN

Weia Reinboud

Solitaire diersoorten hoeven nooit iets te delen, bij sociale soorten is delen functioneel. Maar hoeveel en hoe vaak en met wie? En als je er abstracter naar kijkt, wat valt dan op? Vooral over dat laatste wil ik het hebben, omdat ik daar interessante zaken zie die verband houden met ethiek en met anarchisme.

MENS OF WOLF

'Het is een oorlog van allen tegen allen' en 'De mens is de mens een wolf' zei Thomas Hobbes in zijn niet al te optimistische boek over de aard van de mens (*De cive – De burger*, 1642), maar wolven zijn sociale dieren die juist niet bezig zijn elkaar voortdurend te bestrijden. Hoe zit het dan wel?

Het lijkt me dat er twee wezenlijk verschillende soorten gedrag uit de evolutie gerold zijn. Het eerste is dat wezens goed voor zichzelf moeten zorgen, want wezens die die impuls niet hebben sterven snel uit. Deze neiging om voor jezelf te zorgen zit achter alle egocentrisch en egoïstisch gedrag. Maar bij sociale wezens komt er iets bij, gedrag dat in eerste instantie niet goed voor individuen lijkt te zijn, maar dat bij nader inzien wel goed is voor de groep en daarmee voor de instandhouding van de soort. Of zoals biologen het graag zeggen: het is voordelig voor het doorgeven van de eigen genen. Bijvoorbeeld: sterke aapman trekt rond met niet zo sterke aapvrouw en twee aapkinderen, het is niet zo'n goed fruitseizoen en als ze fruit vinden is het genoeg voor de man om zijn honger te stillen. Hij eet alles op. Dag na dag. En de kinderen sterven en aapmans genen worden niet doorgegeven. Dus, technisch geredeneerd, móet het in zijn genen zitten om de kinderen te laten delen in het toevallig niet overvloedig aanwezige fruit. Dan maar een beetje honger, later zal het wel goed komen.

Etholoog Frans de Waal geeft volop voorbeelden van dergelijke sociale gedragingen bij dieren en in dat kader haalt hij ook altijd Pjotr Kropotkin aan.

SAMEN STERKER

De aapman zit natuurlijk niet te wikken en te wegen wat goed is voor het doorgeven van zijn genen. Ook mensen doen dat niet. Sociale dieren kunnen gezamenlijk meer dan individuen, ze zien samen meer gevaar, ze kunnen taken verdelen, ze kunnen samen grotere projecten aan om aan voedsel te komen enzovoort – en dat maakt dat ze andere ecologische nissen kunnen bewonen dan ze solitair zouden hebben gekund. Samen met het sociale gedrag is geëvolueerd dat ze dat gedrag leuk vinden, prettig. Dat prettige is dan ook hun drijfveer om het te doen, niet of het nou wel of niet de eigen genen doorgeeft. Het is zonneklaar dat als je kinderen hebt en goed voor ze zorgt, dat dan je genen door worden gegeven. Zie de aapman. Maar je ziet volop gedrag dat slechts in de verte goed is voor het doorgeven van genen. Men breekt zich er dan het hoofd over of echt altruïsme wel voordelig voor iemand is (of voor iemands genen), maar altruïsme bevordert altruïsme en bevordert dus het

doorgeven van eventuele altruïstische genen ook als je zelf die genen wel hebt maar niet doorgeeft omdat je geen kinderen hebt. Schrijven voor *de AS* is dus goed voor de instandhouding van de soort! Want het gaat niet over egoïsme, maar over de mens als sociale soort en alles wat het sociale bevordert is goed voor sociale genen, dus goed voor instandhouding van een sociale soort.

IK-GERICHT IS AMOREEL

Altruïstische neigingen plus prettigvoelen als je helpt en onprettigvoelen als iemand je een loer draait, kunnen zien of anderen zich prettig voelen of juist niet, en meevoelen met die anderen, al dat soort mogelijkheden zijn bij ons aangeboren, maar intussen is er nog steeds ook dat andere aangeboren gedrag: egoïsme. Voor jezelf zorgen gaat vanzelf, maar sociaal zijn gaat slechts deels vanzelf. Je moet het doen, je moet het willen, je moet ervoor kiezen.
Ik woon in een ecologisch project dat we ruim twintig jaar geleden mee hebben opgezet. Destijds hebben we bedongen dat er minder parkeerplaatsen werden aangelegd dan de gemeentelijke norm, omdat mensen met belangstelling voor ecologie minder auto's hebben. Eén parkeerplaats per twee huizen. Langzamerhand echter is het aantal auto's gegroeid en zijn er eigenlijk een paar parkeerplaatsen te weinig (volgens de niet-autorijders: auto's te veel). Dus is jaren terug al geopperd om auto's te delen – maar daar is nog maar heel weinig van terecht gekomen. Hoe kan dat? Het ik-gerichte gedrag gaat blijkbaar boven het gezamenlijk lastige dingen voor elkaar krijgen. En samen meer kunnen dan wat solitaire soorten kunnen, dat was nou net de kern van het leven van een sociale soort. Er stonden echter wetten in de weg en praktische bezwaren. Voor dat laatste zijn er nu allerlei constructies om het delen van bijvoorbeeld auto's te faciliteren (waar de faciliteerders soms flink aan verdienen – ik-gericht gedrag), maar daar wil ik het allemaal niet over hebben, dat is me nu te alledaags. En ik heb een fiets.
Veel interessanter vind ik het volgende. Het lijkt me dat zorgen voor jezelf en zorgen voor de groep tot twee heel verschillende manieren van denken leiden. Bij het sociale gaat het om omgang met elkaar, om sociaal fijn gedrag, of juist vervelend gedrag, kortom om oordelen waar een morele kant aan zit. Bij het ik-gerichte zorgen voor jezelf is dat volkomen afwezig. Ik denk echt dat je dus twee domeinen in het denken hebt, een amoreel domein en een moreel domein. Alleen in het morele domein bestaan goed en fout, moreel juist en immoreel, in het ik-domein is alles amoreel in de meest letterlijke zin, de moraal doet er gewoon niet toe.

VERLEIDEN TOT HET MOREEL DOMEIN

Dit model van domeinen in het denken met allebei een heel duidelijke evolutionaire achtergrond leidt bijvoorbeeld tot het volgende. Zetten mensen iets in het amorele domein, dan denken ze er niet moreel over na. Of omgekeerd: zie je dat mensen ergens helemaal geen moraal bijhalen, dan hebben ze het blijkbaar in het amorele domein geplaatst. Bij het eten van een appel gaat het niet om moraal, een kannibaal ziet het morele van mensen eten niet en daar ergens tussen zitten de vissers die tot het einde der tijden zullen volhouden dat vissen geen gevoel hebben, er zitten de vleeseters die helemaal niet na willen denken over andere dimensies dan of iets lekker is of niet. Ook iemand die de auto een noodzakelijk vervoerding vindt, denkt niet na over de eventuele morele aspecten van CO2-uitstoot. Joris Luyendijk had het er onlangs ook over dat bankiers helemaal niet nadenken over hun gedrag, dat ze het volkomen amoreel bekijken.
In het andere domein zetelt de moraal. Helaas, vind ik, is een complete moraal niet aangeboren, hoe aangeboren de sociale gedragingen ook mogen zijn. Onze hersenen zijn echter wel groot genoeg om een complete omvattende moraal te maken, op te bouwen. Ook is het mogelijk voor onze hersenen om allerlei dingen uit het amorele domein te laten verhuizen naar het morele domein en er dan een 'juist' of 'onjuist' in te zien. Over CO2 kun je nadenken. Over vis eten, over vlees eten. Een cheeta doet het helemaal niets als hij of zij een gazellekalfje verorbert, maar een mens kan dat kalfje schattig vinden en met rust laten. Een koeienkalf idem. Een vis. Een ei, een bij. Een anarchist zal allerlei zaken in het morele domein plaatsen, maar een aanhanger van het kapitalisme zal diezelfde zaken daar volstrekt niet thuis vinden horen.
Dan ben je uitgepraat. Het komt er dus op aan om mensen te verleiden om zaken naar het morele domein te verplaatsen. Het past heel goed bij onze aangeboren sociale gedragingen en bij onze grote hersenen om het morele domein heel groot te maken. Of omgekeerd gezegd: als iemand geen zin heeft om het morele domein meer te laten bevatten, dan is zo iemand niet erg menselijk bezig, dan had hij/zij net zo goed spitsmuis kunnen blijven. (Niet dat er iets mis is met spitsmuizen, maar ze zijn geen sociale soort.)

TOT SLOT

In het begin van dit artikel wierp ik deze vraag op over delen: hoeveel, hoe vaak en met wie? Mijn antwoord is dat er weliswaar de noodzaak is om voor jezelf te zorgen, maar als dat voor elkaar is ligt daar een groot domein van sociale mogelijkheden. Delen? Veel, vaak en met velen.
Zelf in leven blijven is in onze streken voor een groot deel niet moeilijk meer, maar het gekke is dat 'onze' economie, 'onze' samenleving daarop niet reageert met het vergroten van activiteit in het sociale en morele domein, maar met het steeds groter maken van het spulletjesdomein. Mensen kunnen het verwerven van hebbedingen net zo als noodzaak ervaren als het vullen van de maag, ze kunnen het dus als amorele activiteiten beschouwen. Maar het consumptieve gedrag hier zet ondermeer het in leven blijven elders op de wereld onder druk. Dat is niet amoreel maar immoreel.

PRODUCEREN ONDER GELIJKEN

Thom Holterman

De wereld redden, Met peer-to-peer *naar een postkapitalistische samenleving (2013). Dat is het 'programma' van Michel Bauwens.* Peer = *gelijke. Een* peer-to-peer-*systeem is dus een systeem van gelijken die bijvoorbeeld gezamenlijk produceren of anderszins samenwerken. Bauwens denkt ondermeer aan microfabrieken en stadslandbouw. Dat alles tezamen moet een weg banen naar een postkapitalistische samenleving, waarbij de markt zal worden onderworpen aan het algemeen belang. Dit is in een notendop wat hij te vertellen heeft. Hieronder een evaluatie van enkele onderdelen van die gedachte.*

GELIJKEN-SYSTEMEN

Het spreken over *peer-to-peer* heeft iets gewilds, zeker als dit in een quasi-formulevorm wordt omgezet: P2P. Groepen mensen waarin ieder als gelijke wordt gezien vormen, wat ik zelf noem, gelijken-systemen. Zij kennen per definitie een horizontale structuur. Zij staan daarmee tegenover wat heet Sire-systemen. Met 'Sire' verwijs ik naar een feodale titel en daarmee naar een structuur die ondanks alle 'moderniteit' en 'postmoderniteit' behouden is gebleven in de meeste ook heden overal voorkomende bestuursstelsels: de verticale structuur in besluitvorming (en dito het opleggen en afdwingen van het resultaat van die besluitvorming). Deze structuur repeteert zich in – ook het hedendaagse – bedrijfsleven (doen wat de baas zegt of anders: 'Ontslagen!'). Anarchisten propageren al jaar en dag gelijken-systemen en brengen die in allerlei praktische zaken tot uitvoering (van coöperatie tot schoolsysteem). En zoals bekend bestrijden zij fervent Sire-systemen. In het themanummer 'Anarchisme & Recht' van *de AS* 179 (herfst 2012) is daar meer over te lezen.

Waarom deze inleiding? Wel, het boek van Bauwens draait, zoals vermeld, om het onder de aandacht brengen van zijn P2P-idee, dus het idee van de gelijkensystemen. Het aanstekelijke van zijn tekst is dat hij kans ziet dit idee geheel in internet-activiteiten onder te brengen – zoals het maken van een immense encyclopedie: Wikipedia. Het door gelijken onder elkaar gemaakte internetnaslagwerk is tevens een *commons* geworden: het is vrij en gratis door ieder te gebruiken. *Commons* is een verwijzing naar een vele eeuwen terugvoerend vrij gebruik van levensbronnen (weidegrond, viswater) in algemeen bezit, zoals ook bij Jeremy Rifkin duidelijk wordt (zie elders in dit nummer).

Bauwens voorspelt een wijde verspreiding ervan en hij ziet volop mogelijkheden. Zo is hij enthousiast over internet als de derde revolutie van de productiviteit; de 3D printer opent een vergezicht voor hem. In dit enthousiasme evenaart hij de Amerikaanse econoom Jeremy Rifkin. De deeleconomie, die Rifkin uitgebreid behandelt, ligt dicht bij wat Bauwens opvoert als voorbeelden van zijn eigen zienswijze (van Airbnb tot crowd-sourcing). De verwantschap is ontegenzeggelijk, want ook bij Bauwens moet de P2P-economie een transitie bevorderen richting een postkapitalistisch tijdperk.

HYBRIDE CONSTRUCTIES

Bauwens uit zich ferm: 'Het kapitalisme is immoreel'; 'het kapitalisme heeft ons ziek gemaakt'. In het kapitalisme draait het, als het over geld gaat, om rente (financiële opbrengst) en groei. Dat leidt tot 'kannibalisme' merkt hij op. Of hij door heeft dat honderd vijf en zeventig jaar geleden Proudhon hem hierin voorging met zijn boek *Wat is eigendom?* (1840; onlangs in het Nederlands vertaald verschenen), is mij niet bekend. Nergens kwam ik diens naam in Bauwens' boek tegen. Hoewel er dus een hele tijd verstreken is, zijn we nog niet van het kapitalisme af…

Om een kantelmoment naderbij te brengen, kunnen we wel met behulp van gelijken-systemen een parallelle maatschappijorganisatie en economie voortbrengen, door de nesteling van dit model in de schoot van het bestaande model. Dat is ook waar Bauwens op mikt. Daarvoor zal het soms nodig zijn om een alliantie aan te gaan met een private onderneming, zo meent hij, zodat er een hybride systeem van samenwerken ontstaat.

Zo heeft elke immateriële productie, via het gebruik van internet en te regelen met behulp van het gelijken-model, een materiële infrastructuur nodig (apparaten; stroom opwekking en levering ervan). De fabricage daarvan zal via hybride organisaties geschieden (privaat / publiek). In de huidige maatschappelijke situatie is er dus nog steeds behoefte aan kapitaal ten behoeve van de productie van materiële goederen (machines). Die afhankelijkheid zal uiteindelijk naar een kantelpunt voeren richting postkapitalisme, omdat, en nu andersom, het materiële kapitalisme meer en meer verplicht zal zijn om met het 'immateriële communisme' (de gelijken-systemen, wiki) samen te werken (waarvan Bauwens internetvoorbeelden uitwerkt).

ANARCHISTISCHE ELEMENTEN

Net als Rifkin besteedt Bauwens ruime aandacht aan historische overgangssituaties, de kantelpunten (zoals die van feodaliteit naar kapitalisme). Zijn bedoeling daarmee is te laten zien dat iets wat al eeuwen vastligt, uiteindelijk onder druk toch het veld moet ruimen – wat niet wegneemt dat overblijfselen van het oude, in een andere gedaante, zijn terug te vinden. Daarmee schetst hij een beeld om de transitiewens te kunnen opvatten als iets dat via het bereiken van het kantelpunt, werkelijkheid kan worden.

Indien er al voor het bereiken van het kantelpunt bij Bauwens een revolutiegedachte meespeelt, is die niet gelijk aan wat bij menig anarchist (nog) leeft. Laat men evenwel het anarchistisch insurrectionalisme los (wat mij niet onverstandig lijkt) en mikt men op een invulling van de anarchistische sociaaleconomische vormen via 'prefiguratie' (voorafschaduwing), zoals productie en consumptiecoöperatie, libertaire educatie, ingebed in gelijken-systemen, dan is de P2P-gedachte van Bauwens daarin in te passen.

De gerichtheid op internet doet lijken alsof het bij het P2P-model en het begrip 'kantelpunt' om een nieuwe overgangsgedachte gaat. Niets van dat al. Zo sprak de libertaire publicist en vrijdenker Anton Constandse vele jaren geleden over devolutie wat bij hem de betekenis had van afwentelen van oude maatschappijvormen voor nieuwe. Het betrof een deelproces naast een ander proces, anticipatie. Ik verwerkte Constandses zienswijze ondermeer in een boek-

bespreking over onderwerpen als transactiekostenbenadering, lokaal bestuur, ‘op weg naar een zelfhulpmaatschappij’ (dit laatste naar aanleiding van een boek uit 1986, waarin sprake was van veertigduizend zelfhulpgroepen alleen al in Duitsland) en consumentensamenwerking (‘Zelfhulpmaatschappij’ *de AS* 86, april-juni 1989).

Ik noem dit om aan te geven dat naar mijn stellige overtuiging het moet gaan om een cumulatie van al dit soort activiteiten. Daardoor zullen de krachten zich versterken, die zich op het kantelpunt richten. De betreffende activiteiten moeten, zoals Bauwens ook aangeeft, het verschil maken met het kapitalisme: (a) productie onder gelijken (dáár geen klassenverschil meer), (b) productie van gebruikswaarde (in plaats van ruilwaarde), (c) handelen vanuit het idee van de sociale functie (Bauwens laat hier als voorbeeld het verschil zien tussen een bloedbank die donoren betaalt en een andere die aanhaakt bij de behoefte van mensen om een sociale daad te verrichten).

Bauwens komt ook over de rol van de staat te spreken. In het licht van uitwerkingen van het P2P-idee, krijgt de staat een rol toebedeeld als facilitair orgaan. Hij citeert daarbij de Nederlandse hoogleraar Jan Rotmans die meent Nederland te kunnen beschrijven (hypothetisch neem ik aan) als een kantelende maatschappij: van gecentraliseerd naar gedecentraliseerd; van exploiteren naar samenwerken; van dirigeren naar faciliteren. Zover is het natuurlijk helemaal niet met Nederland (via een neoliberale economisch en maatschappelijk stelsel wordt een groot deel van de bevolking in een situatie van precariteit gebracht en gehouden). Maar als idee lijkt het wel allemaal heel nieuw. Echter ook nu weer: het idee van de facilitaire staat vindt men al terug bij Proudhon…

In diens optiek deelt Proudhon de politieke organisatie, die hij ‘staat’ noemt (maar die hij elders als reëel bestaand instituut tot de grond toe afbreekt), de rol toe van organisatie voor ‘création, inauguration, installation’. De staat is een gangmaker van wat in beweging wordt gezet – waarna die terugtreedt om de uitvoering van de nieuwe taak over te laten aan de lokale besturen en de burgers zelf. Bedenk daarbij tegelijk dat deze politieke organisatie bij hem een federaal verband betreft met een *bottom up* structuur. En een aanwijzing voor een actiepotentieel treft men aan bij de anarchist Rudolf Rocker (1873-1958), door de Belgische libertair Johny Lenaerts geciteerd: ‘Wij zouden nu reeds in de schoot van de oude maatschappij, díe elementen moeten proberen te ontwikkelen die voor de opbouw en de vernieuwing van de maatschappij noodzakelijk zijn.’

Ik wil met het voorgaande niet zeggen dat Bauwens een anarchistische tekst heeft geschreven (en nergens blijkt ook dat hij dit zou hebben willen doen). Ik draag een en ander dan ook aan voor het zoeken naar het antwoord op de vraag of het anarchisme nog enige rol van betekenis vervult of kan vervullen in de politieke discussie. In ieder geval lijkt het erop dat een aantal zaken die door anarchisten zijn uitgedacht in het verleden, heden bij niet-anarchisten zijn terug te vinden. Op zijn minst opmerkelijk.

deeleconomie

vandaag heeft een tafel tandjes gekregen
na kniebuigingen maakt hij zijn oogleden op
en loert naar kruipende secretaressen
op zoek naar hun kopergeld

zij hebben vlinders op hun gordels
en ruiken naar groene zeep

de tafel komt dreigend nader
hij wil vermenigvuldigen
en alle stoelen willen bijten

*

laat kleine vogels zich verzadigen
aan de druppels die overblijven
de tafel heeft alweer tandjes gekregen
nu met het cijfer nul

er groeien spijkers aan de wand
maar als die knipoogt botten zij uit
en spuiten zij vallende bladeren

dan zal de maan rimpels krijgen
golvende plooien van lippen voorzien
en zullen brede tongen likken aan de tijd
zodat alle kaken hermetisch worden

*

op gesloten banken moet je niet zitten
je kunt ze opeten

Jan Bervoets

DE GEBIEDSCOÖPERATIE EN DE REVITALISERING VAN HET PLATTELAND

Arie Hazekamp

De terugtredende overheid, bezuinigingen, verminderde subsidies en de ontvolking van bepaalde regio's leiden tot nieuwe vormen van samenwerking in de landelijke gebieden. In het noorden van Nederland maar ook elders, zijn de laatste jaren in toenemende mate gebiedscoöperaties ontstaan. Daarin werken maatschappelijke organisaties, gemeentes, lokale ondernemers en onderwijsinstellingen samen. Dergelijke coalities trachten door middel van regionaal zelfbeheer op een duurzame wijze de leefbaarheid en de levensvatbaarheid van het platteland te bevorderen.

GEBIEDSCOÖPERATIE WESTERKWARTIER

Een mooi voorbeeld van een dergelijk breed samenwerkingsverband is de Gebiedscoöperatie Westerkwartier in Groningen. Het Westerkwartier is het gebied in het zuidwesten van de provincie Groningen. In november 2013 stond deze gebiedscoöperatie (na twee jaren van voorbereiding) aan de wieg van een nieuw type maatschappelijke onderneming. Een dergelijke gebiedscoöperatie is landelijk en zelfs Europees gezien, bijzonder vernieuwend. Anders dan bij een gebruikelijke coöperatie hebben de leden niet hetzelfde belang, maar werken vanuit verschillende invalshoeken samen met als oogmerk een mooiere en welvarende regio. Samen kunnen ze meer bewerkstellingen dan ze afzonderlijk zouden kunnen.
Het vertrekpunt was het gezamenlijke beheer van natuur en landschap, waardoor de ontwikkeling van groene economische activiteiten mogelijk moest worden gemaakt. Deze Gebiedscoöperatie is een samenwerkingsverband van onder meer de agrarische natuurverenigingen, Staatsbosbeheer, AOC Terra (de groene scholen) en de gemeenten in het Westerkwartier (Zuidhorn, Leek, Marum en Grootegast) .
De Gebiedscoöperatie Westerkwartier is opgezet om activiteiten over te nemen waar nu de (landelijke) overheid nog dominant is. Met als leidende gedachte dat een regio beter zelf haar zaakjes kan regelen dan een overheid op afstand. Daarbij richten de initiatiefnemers zich niet alleen op landschaps- en natuurbeheer, maar is het de bedoeling dat naarmate het aantal participanten toeneemt, de gebiedscoöperatie ook andere thema´s onder haar hoede neemt, bijvoorbeeld recreatie, zorg, onderwijs en participatie.

LEVEND LANDSCHAP

Het eerste initiatief van de Gebiedscoöperatie betrof het project Levend Landschap, dat een proef met collectief landschapsbeheer beoogt. Herstel van de in versukkeling geraakte houtsingels is de eerste ambitieuze opdracht die de Gebiedscoöperatie Westerkwartier zich heeft opgelegd. Het proefgebied, gelegen tussen Grootegast, Oldekerk en Oosterzand, herbergt zo'n honderd kilometer hout- en elzensingels die voor het grootste deel wachten op (achterstallig) onderhoud. Samen met de eigenaren is een plan gemaakt voor het herstel van de singels om dit gezamenlijk uit te voeren.
Bij deze vorm van collectief landschapsbeheer worden de eigenaren minder lastiggevallen door regels en beperkingen. En het moet, als het een succes wordt, ook meer inkomsten opleveren.
Als het aan de Gebiedscoöperatie Westerkwartier ligt wordt daar de eerste stap gezet naar een nieuwe manier van landschapsbeheer die de weg moet effenen naar het herstel van de hele houtsingelstructuur in het Westerkwartier.

BESTUUR

De provincie Groningen juicht dit initiatief van harte toe. 'Het sluit perfect aan bij de wens van de provincie om zoveel mogelijk van onderop te werken, het is de invulling van de participatiesamenleving,' verklaarde gedeputeerde Henk Staghouwer op de oprichtingsbijeenkomst. In dat licht noemde hij de gebiedscoöperatie een voorbeeld voor Nederland. De rol van de provincie zal zich in de toekomst steeds meer beperken tot het vaststellen van beleidskaders, en de invulling en uitvoering aan de gebiedscoöperatie overlaten, zo kondigde Staghouwer aan. Een bestuurlijke omschakeling, die de oprichters van de gebiedscoöperatie ook nadrukkelijk van de overheid vragen.
Zowel het Rijk, als de provincie en de gemeenten Zuidhorn, Grootegast, Leek en Marum steunen het project financieel.
De gebiedscoöperatie heeft de ambitie om taken van de overheid (gemeenten en provincie) over te nemen met de middelen en menskracht die in het gebied voor handen zijn. De overheid zal bij de uitvoering van publieke taken naar verwachting steeds meer verantwoordelijkheid neerleggen bij de burger. Daaraan zal de Gebiedscoöperatie Westerkwartier in de komende jaren handen en voeten proberen te geven. Meer burgerinitiatief mobiliseren maar daarnaast ook meer zeggenschap voor de burger opeisen.
Binnen het verband van de gebiedscoöperatie willen de initiatiefnemers aansturen op nieuwe vormen van natuur- en landschapsbeheer met daarin een grotere rol voor de lokale boeren. Verder willen zij onderzoeken welke mogelijkheden de natuur en het landschap in het Westerkwartier bieden voor nieuwe bedrijvigheid, bijvoorbeeld op het gebied van duurzame voedselproductie, recreatie, zorg en (milieu)onderwijs.
Op de langere termijn hopen de initiatiefnemers de samenwerking te verbreden naar andere lokale en regionale organisaties van burgers. Zo kan de gebiedscoöperatie de weg effenen om de hele bevolking te betrekken bij nieuwe ontwikkelingen in de streek.

DUURZAME VOEDSELPRODUCTIE

De Gebiedscoöperatie wil een substantiele bijdrage wil leveren aan de economische ontwikkeling van het Westerkwartier. Gezien haar achtergrond heeft ze oog voor de belangen van lokale voedselproducenten (boeren) en voedselverwerkende bedrijven maar ook voor het belang van bijvoorbeeld korte voedselketens. Onderzoek wijst bijvoorbeeld uit dat het Martiniziekenhuis in Groningen nauwelijks voedsel betrekt uit de eigen regio ondanks de talrijke landbouwbedrijven.
Nader onderzoek moet uitwijzen op welke wijze regionale voedselproducenten wél als leverancier in beeld kunnen komen bij een dergelijke grootgebruiker.

Bijvoorbeeld door krachten te bundelen om zodoende als volwaardig gespreks- en zakenpartner te worden gezien, die continuïteit in het leveren van producten kan garanderen.
Samen met haar partners zoekt de Gebiedscoöperatie op deze wijze naar verbindingen met andere maatschappelijke organisaties, ondernemers, onderwijsinstellingen en overheden. Met en van elkaar leren en innoveren in lerende netwerken is daarbij het motto. Gezamenlijk nieuwe kennis en inzichten ontwikkelen en die toepassen op vraagstukken in de regio. Op die manier wil de Gebiedscoöperatie regionale beleidsdoelen realiseren op het gebied van landbouw, landschap, natuur, voedsel, energie en water, sociaaleconomische ontwikkeling en recreatie & toerisme. Medio 2014 waren er inmiddels meer dan 460 ondernemers bij het project betrokken.

INNOVATIE BEROEPSONDERWIJS

De Gebiedscoöperatie biedt ook het onderwijs kansen op vernieuwing en verrijking van de onderwijsprogramma's. Zo kreeg het AOC Terra in september 2014 825.000 euro subsidie van het ministerie van Onderwijs op grond van haar verbondenheid met de coöperatie. Het geld is afkomstig uit een investeringsfonds dat beoogt mbo-scholen en bedrijfsleven te stimuleren samen in en met de regio te investeren in onderwijs. AOC Terra experimenteert met een nieuwe onderwijsvorm waarin leren, werken en ondernemen wordt gecombineerd.
Dit projectonderwijs, regioleren genaamd, wordt gestuurd door opdrachten van bedrijven of overheden uit de omgeving van de school. Het is 'levensecht' leren in een authentieke situatie. Het stelt de leerlingen in staat te leren werken met moderne materialen en technieken, zodat zij beter worden voorbereid op de toekomstige praktijk. AOC Terra was toentertijd één van de twee AOC's in Nederland die deze subsidie toegekend kreeg.

PLATTELANDSHUIS

Per 1 november 2014 is het Plattelandshuis ondergebracht bij de Gebiedscoöperatie Westerkwartier. In het Plattelandshuis Westerkwartier kunnen inwoners terecht met ideeën of initiatieven die de leefbaarheid van het Westerkwartier bevorderen. Het kan gaan om ideeën op het gebied van natuur en landbouw, maatschappelijke ontwikkeling, ondernemerschap, cultuur, recreatie en toerisme.
Bij het Plattelandshuis helpen deskundigen van diverse organisaties inwoners verder met een idee of initiatief. Het Plattelandshuis geeft advies, kan een eerste indicatie geven of een idee haalbaar is, geeft ondersteuning bij het ontwikkelen van een plan naar een project, financiert kleine initiatieven en verwijst zo nodig door naar experts en/of andere financieringsbronnen.

KENNISWERKPLAATS

De Gebiedscoöperatie heeft een regionale kennis- en werkagenda opgesteld. Dit is vertaald naar een regionaal programma, waarin de Gebiedscoöperatie vernieuwende projecten uitvoert. Dit in nauwe samenwerking met leerlingen, docenten, ondernemers en overheden. Als gevolg hiervan werd in februari 2015 in Noordhorn een Kenniswerkplaats geopend. De werkplaats beoogt een smeltkroes van kennis en innovatie te worden met studenten, docenten en experts van onder meer de Hanzehogeschool (Groningen), het Van Hall Instituut (Leeuwarden) en de Rijksuniversiteit Groningen samen met bedrijfsleven, inwoners en lokale overheden.
Daarnaast is er sprake van een projectontwikkelbureau, dat ook op zoek kan naar subsidiemogelijkheden. Het bureau richt zich op onderwerpen die momenteel een belangrijke rol spelen of gaan spelen in de samenleving. Daarbij is te denken aan Healthy Ageing ('gezond oud worden'), voedsel en sensortechnologie. Als toekomstig onderkomen is een oude vervallen boerderij in beeld, een monumentaal pand uit 1657, dat echter wel gerestaureerd moet worden.

INNOVATIECAFÉ

Om de doelstelling van het Plattelandshuis meer handen en voeten te geven ging in maart 2015 in Noordhorn het Innovatiecafé van start met de bedoeling maandelijks in een informele setting ideeën te delen en te netwerken. Zo kunnen ideeën en plannen wereldkundig worden gemaakt, over de juiste aanpak gesproken worden en zo nodig hulp georganiseerd worden om de plannen tot uitvoer te brengen. Wellicht kan aansluiting bij andere initiatieven verkregen worden.
Voor elke editie wordt een aantal sprekers uitgenodigd om kort uit te leggen met welke lokale projecten of initiatieven zij bezig zijn. Daarnaast is er voor de aanwezigen de mogelijkheid om een korte pitch te houden over een eigen idee of plan op het gebied van techniek, kennis(delen) of cultuur. De Gebiedscoöperatie wil hierin een partner zijn die ondersteunt, verbindt en kennis deelt. Dit vanuit een basis waarin ideeën worden gehaald bij de burgers. Deze worden verbonden, verder ontwikkeld en er wordt kennis toegevoegd. De coöperatie kan ondersteunen in het zoeken naar financieringsmogelijkheden.

GEEN WONDERMIDDEL

Een coöperatie kan zo een goed model voor publiek-private samenwerking opleveren waarbij zeggenschap wordt gedeeld. Uiteraard zijn er thans publieke taken waarvoor dat niet geldt en zal gelden, zoals het vaststellen van bestemmingsplannen en het zorgen voor veiligheid. Een publiek-private samenwerking dient in veel gevallen ook te worden aanbesteed, waarvoor Europese regels gelden.
Als die kaders en randvoorwaarden echter helder zijn vastgesteld, kan er voor het overige prima worden samengewerkt in een coöperatie. Wel is het van belang om een helder financieel model te hebben: wie investeert wat en als het project slaagt, wie gaat daar dan van profiteren? Dit vergt eerst een inventarisatie van alle belangen en vervolgens een goed financieel model dat daarmee rekening houdt. En die belangen kunnen uiteraard groot zijn.

Zo brengt de Gebiedscoöperatie nieuwe verbindingen tot stand tussen verschillende groepen die samenwerken binnen een nieuw en gemeenschappelijk maatschappelijk kader. Daar staat het streven naar regionale duurzaamheid en maatschappelijk verantwoord ondernemen voorop.

DEELECONOMIE: SAMENWERKING HERONTDEKT

Thom Holterman

*Onlangs heeft een Duits-Brits biologenteam aangetoond, dat vogels tot wel vijftig procent energie besparen vanwege de gunstige turbulentie door in V-formatie te vliegen. Ganzen en kraanvogels bijvoorbeeld doen dat. Hoe krijgen ze dat voor elkaar? De vogels wisselen regelmatig van plek, waarbij telkens opnieuw een andere vogel de koppositie pakt. Door om beurten af te zien, krijgt de hele groep betere kansen – en daarmee ook het individu. Het levert een mooi voorbeeld van sociale samenwerking in de natuur (*de Volkskrant *van 2 februari 2015).*

Het is dit beginsel dat de Russische geograaf en anarchist Peter Kropotkin (1842-1921) in zijn Wederkerig dienstbetoon, als factor in de evolutie *(1902) heeft beschreven. Zonder het hem te kunnen vragen ben ik er zeker van dat hij graag het resultaat van het onderzoek van het biologenteam in zijn tekst als nadere bewijsvoering had opgenomen.*

Kijken we naar de mensenwereld dan is het niet moeilijk te onderkennen, dat we heden aan de destructie van een ander beginsel zijn overgeleverd: strijd *als factor van evolutie. Dat is de sociaaldarwinistische verpakking van* het overleven van de sterkste *(moeten de zwakkeren maar niet zo stom zijn om zwak te zijn, is de reactionaire optiek).*

Hoewel al ruim een eeuw uitgangspunt van financieel-economisch handelen, lijkt deze visie meer en meer onder druk te staan. Te duidelijk wordt het, dat de materiële en sociale destructie die dit strijd*systeem oplevert, het leven op aarde ondraaglijk maakt. Het is op deze tendens dat de Amerikaanse econoom Jeremy Rifkin met zijn* The Zero Marginal Cost Society *(2014) inzet (waarbij hij niet vergeet ook op Kropotkin te wijzen). Hieronder ga ik in op het boek van Rifkin.*

OPZET VAN HET BOEK

Rifkin heeft zijn verhaal breed uitgesponnen. Een van de redenen daarvoor lijkt me het volgende. Zijn betoog loopt uit op de conclusie, dat het kapitalisme zal verdwijnen. Hij neemt dit op in een historisch proces: als het economisch concept van zijn voorganger het zevenhonderd jaar heeft uitgehouden en als het kapitalisme in zijn vele gedaantes ook al een aantal eeuwen heeft overleefd, dan zal het tijd nemen, wil het verdwenen zijn. Wie dat proces wil beschrijven, heeft dus een ruim aantal pagina's nodig. Wat Rifkin dan ook doet is eerst een aantal historische, sociaaleconomische verschijnselen signaleren en verschillende overgangen in tijd markeren. Daarna licht hij de werking toe van een aantal sociaaleconomische elementen uit de huidige periode, die hij vervolgens zodanig met elkaar in lijn brengt, dat er zicht komt op een tijdperk 'na het kapitalisme'.

Rifkin heeft zijn ruim vijfhonderd pagina's tellende boek in vijf delen opgesplitst. Eerst behandelt hij, wat hij de weinig bekende geschiedenis van het kapitalisme noemt. Daarna, in deel II, bespreekt hij de maatschappij van de marginale kosten die tot quasi nul (zullen) zijn teruggebracht. Vervolgens gaat hij in deel III in op de groei van samenwerkende gemeenschappen. In deel IV laat hij het licht schijnen op het 'sociale kapitaal' en de deeleconomie, om in deel V de economie van de overvoed aan de orde te stellen.

Rifkin benadrukt nog eens dat hij met zijn boek niet voor heeft een eindeloze lijst van samenwerkingsinitiatieven te bezorgen. Het is hem vooral te doen om twee zaken aan te dragen, die onze kijk op de sociaaleconomische organisatie anders moeten richten. Daarvoor gaat hij enerzijds de verandering van menselijk gedrag na. Daarbij verschijnen cruciale waarden als verouderd, maar die nochtans onze kijk en de bestaande instituties structureren: het betreft waarden die het bestaan van de kapitalistische periode legitimeren en daarmee als het ware ons denken 'koloniseren'. Daarom is het anderzijds nodig om de andere waarden en instituties, die zeer van de kapitalistische periode verschillen, te ontginnen: die zullen de motor zijn van het tijdperk van de samenwerking van morgen. Wel aan, een ambitieuze onderneming.

ENCLOSURES

Het belang van het boek ligt voor mij niet in zijn voorspellende optiek of in de belofte van de hoorn des overvloeds. In mijn ogen betreft dit zaken van slechts speculatieve aard waaraan ik voorbij ga. Ik concentreer mij op wat in zijn visie aan die mogelijke uitkomst vooraf gaat. Levert zijn visie bijvoorbeeld iets bruikbaars op ten behoeve van het denken over parallelle sociaaleconomische constructies, die bijdragen aan het drooggleggen van de kapitalistische economie? De vraag is of dit zich laat denken.

Voor een antwoord daarop is een historisch besef nuttig en dat weet Rifkin tot leven te brengen. Zo merkt hij op dat we gewend zijn om te denken, dat er slechts twee mogelijkheden zijn om de economie te organiseren: de kapitalistische markt en de staat. Deze gedachte is ons zo vertrouwd (door de mentale 'kolonisatie'), dat we een derde mogelijkheid vergeten. Die leverde (en levert) al voor een deel van ons dagelijks leven een hele serie goederen en diensten op, los van staat en markt. Het zijn de gemeenschappen die aan de kapitalistische markt en de parlementair gestuurde overheid vooraf gingen. Het gaat over de oudste vorm van institutioneel zelfbestuur op aarde; het betreft deeleconomie *avant la lettre*.

Vele eeuwen terug had zich al een vorm van bestuur en zelfbestuur ontwikkeld om het gebruik van gemeenschappelijke 'bronnen' te delen. Rifkin spreekt hier over de *commons*. Het gaat om een economisch model waaraan de veerkracht door mensen werd ontleend om het despotische, feodale systeem te overleven. Want zeker de opperleenheren wisten wel hoe ze de lokale bevolkingen konden verarmen en hoe ze te verplichten diverse belastingen af te dragen.

In de overgang van het feodale despotisme naar een economisch systeem waarin het industrieel kapitalisme kon gedijen, werden die gemeenschappelijke 'bronnen', de *commons,* afgesloten (overgang ervan naar private eigendom). Dit gebeurde eerst in Engeland, reden om er over met een Engelse term te spreken, door de instelling van *enclosures* (afsluiten van gemeenschapsgronden voor communaal gebruik). Maar dit afsluitingsproces voltrok zich in heel Europa. De agrarische bevolking die – in de loop van verschillende eeuwen – naar de steden trok, kreeg aldaar te maken met een nieuwe geduchte vijand:

de opperleenheren van de fabrieken van de industriële revolutie, zo beschrijft Rifkin.
In het historisch proces drijft deze situatie tot de (her)ontwikkeling van sociale gemeenschappen, die de economie opzetten vanuit *sociaal* belang en niet vanuit *financieel* belang. Economen zijn gemeenlijk niet in de activiteiten van dit soort gemeenschappen geïnteresseerd. Nochtans leert een door Rifkin genoemde studie, verricht door het 'Center for Civil Society Studies' (John Hopkins University) over veertig landen verspreid, dat in de huidige wereld de niet op winst gerichte economische activiteit 2200 miljard dollar omvat (gemiddeld maakt in die landen deze niet-winstgerichte activiteit 5 % van het bruto nationaal product uit).
Via internet – een communicatiesysteem waarop Rifkin veel van zijn verwachtingen verder bouwt – kan de economische wereld van de samenwerkende, niet op financieel belang gerichte gemeenschappen, zich over de hele wereld verspreiden en uitbouwen. Het 'delen' wordt daardoor vergemakkelijkt, wat maakt dat *eigendom* minder belangrijk wordt dan *toegang* tot bezit/gebruik van een goed en dienst.

NIEUWE VERHOUDING ENERGIE/COMMUNICATIE

Er is een lange weg te gaan, dat is zeker. Rifkins betoog loopt vanaf de overgang van de feodale economie naar de markteconomie aan het eind van de middeleeuwen. Daarna volgt op de markteconomie de kapitalistische economie van het moderne tijdperk. Rifkin wijst erop dat zich telkens een nieuwe verhouding van energie/communicatie als kantelend breekpunt voordoet in de richting van een nieuw economisch paradigma. Dat verandert dan radicaal het beeld voor een goed deel van de menselijke wereld. Het is dus nodig de evolutionistische mechanismen te kennen, die de economische geschiedenis bepalen. Dat is wat Rifkin met name in het eerste deel van zijn boek behandelt, waarvan hij zegt dat dit de weinig bekende geschiedenis van het kapitalisme is.
Daarvoor geeft hij een overzicht van de effecten van communicatiemogelijkheden corresponderend met het type economie dat een maatschappij kent. Zo valt een inhoudelijke verandering op na de uitvinding van de boekdrukkunst (midden vijftiende eeuw). De goederen-economie verandert na een zeker tijdsverloop in een markteconomie. De productie van goederen ten behoeve van *gebruik* verandert in een productie voor *handel*. Hoe kon zich dat voordoen?
Wel, zegt Rifkin, om een grote goederenstroom en economische activiteit bij te houden, heb je niet alleen nieuwe vormen van energie (van waterkracht naar stoommachine en vervolgens naar verbrandingsmotor) maar ook middelen nodig die de communicatie vergemakkelijken (kennisoverdracht: het gedrukte woord draagt bij aan vermeerderde rationele en analytische kennis).

In de loop van de eeuwen zien we dus de combinatie energie/communicatie op cruciale momenten veranderen en daarmee ook het denken over economie. Het laat zich raden dat aangekomen bij de huidige stand van zaken van deze evolutionaire beschouwing we bij Internet uitkomen. Dat vormt binnen het kader van de visie van Rifkin dan ook een zelfde soort kantelpunt in de ontwikkeling van economische verandering als vele eeuwen ervoor de boekdrukkunst.

SAMENWERKENDE GEMEENSCHAPPEN

Rifkin hecht zijn betoog aan de ongebreidelde mogelijkheden van internet, die een andere economie en dito organisatie operationeel maken. In het tweede deel van zijn boek werkt hij dit uit voor de maatschappij waar de kosten van productie gericht op het bereik van grote aantallen mensen, tot quasi nul zijn terug te brengen. Hij werkt dit uit voor verschillende velden waarin dat nu al bereikt wordt, zoals op het niveau van universitair onderwijs in de Verenigde Staten (MOOC, Massive Open Online Courses).
De institutionele mogelijkheden ervoor bespreekt Rifkin in het derde deel van zijn boek, waar hij groei van de samenwerkende gemeenschappen onder de loep neemt. Onvermijdelijk is hier, dat hij eerst afrekent met de gedachte in de jaren zestig aangedragen door Garrett Hardin, die toen schreef over de *tragedie* van de *commons* (1968).
Hardin doet het voorkomen alsof gemeenschappelijk gebruik van bronnen een onmogelijkheid is, want door ongeregeld intensief, *individueel* gebruik zou de gemeenschappelijke 'bron' (graasland, viswater, etc.) snel uitgeput raken. Deze redenatie, die past in een roofdierenkapitalisme, vormt dan de legitimatie voor privatisering (wat met de *enclosures* gebeurde) of étatisering (wat in het communistische Rusland aan de orde was). In die redenatie wordt dus het gemeenschappelijk gebruik en het beheer door samenwerkende gemeenschappen als potentiële organisatorische mogelijkheid geheel weggedrukt. Rifkin zet die mogelijkheid weer in het volle licht, waarbij hij ondermeer gebruik maakt van de resultaten van het veldonderzoek op dit terrein van de Amerikaanse econome (en eerste vrouwelijke Nobelprijswinnaar economie) Elinor Ostrom.
In dit kader behandelt Rifkin ook de periode van New Deal (Tennessee Valley Authority Act, 1933, van de Amerikaanse president Franklin Roosevelt) om de armoede in een bepaald deel van de Verenigde Staten te bestrijden. Rifkin legt uit waarom en hoe dat een succes kon worden en ook door wie het plan werd bestreden. Zo waren er mensen die wezen op de superioriteit van de kapitalistische markt, evenals er mensen waren die aandrongen op een étatistische manier van handelend optreden. Maar er is een derde manier om het algemeen welzijn te verbeteren. En die werd in het geval van New Deal gevolgd. Rifkin geeft daar een beschrijving van. Een van de dingen die moesten gebeuren in Tennessee Vally was het aanleggen van een elektriciteitsnet. Als het beste economische en organisatorische middel ten behoeve van het van stroom voorzien en veranderen van het agrarisch gebied, werd in overleg met de agrarische bevolking de *coöperatie* aangewezen.
Deze vorm van gemeenschappelijk (communalistisch) zelfbestuur heeft in dertien jaar – zo is becijferd – gerealiseerd wat de private sector en de staat tegen veel hogere kosten en in een twee keer langere looptijd zouden hebben volbracht. Op dit moment werken er negenhonderd coöperatieve plattelands elektriciteitsvoorzieningen die 42 miljoen klanten bedienen (vier miljoen kilometer bedrading door 47 staten; gecombineerde voorzieningen van meer dan 140 miljard dollar; zeventigduizend werknemers). De coöperatieve plattelandsstroomvoorziening levert elektriciteit tegen *kostprijs* aan zijn klanten, want de coöperaties zijn niet opgezet om winst te maken. Rifkin grijpt dit voor-

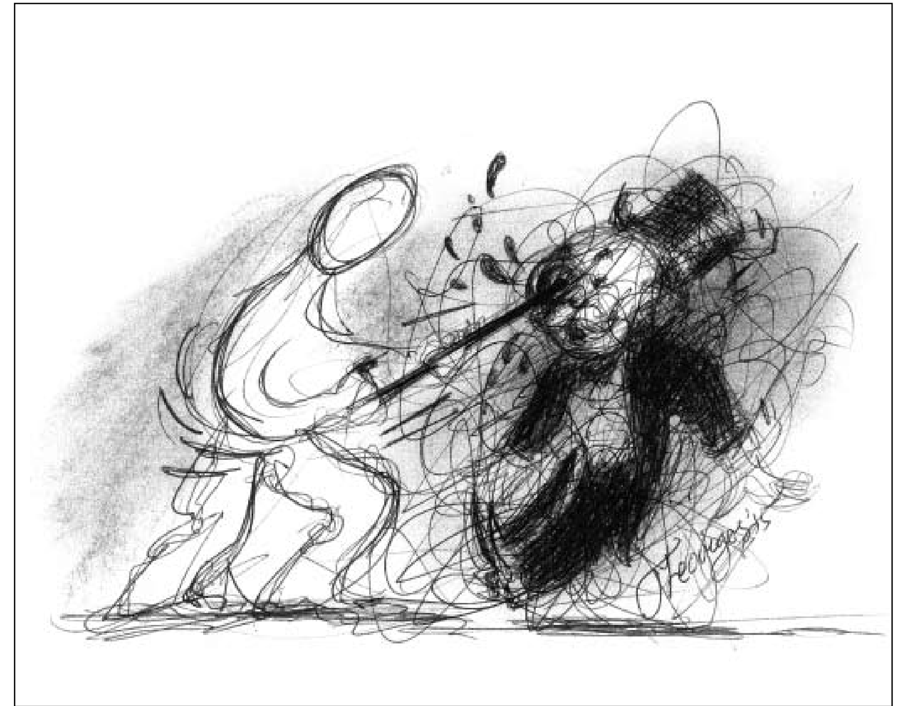
beeld aan om de redenen te omschrijven van de heropleving van het coöperatiewezen. In het eropvolgende deel van zijn boek komt hij daarop terug en werkt dan ook andere voorbeelden uit in de sfeer die nu *deeleconomie* wordt genoemd.

DEELECONOMIE

Onder de term deeleconomie valt een veelheid van vormen van sociaal, lokaal en agrarisch handelen. Het rijtje wordt ondermeer uitgemaakt door lokale ruilsystemen van goederen en diensten (Lets, Sels) en Amaps (verenigingen ten behoeve van het in standhouden van plattelandsgroenten en -tuinbouw, vaak op biologische basis). Ook worden er onder gerekend: lokale, alternatieve geldsystemen, productie- en consumptie coöperaties, *crowdfunding* en dergelijke. De gemeenschappelijke noemer is het *delen*, dat wil zeggen het samen gebruiken (en vaak ook in gemeenschappelijk zelfbestuur beheren) van iets of een dienst (wat in tijd elkaar opvolgend kan zijn, bijvoorbeeld door lenen, huren). Zoals reeds opgemerkt komt men hier de historische reeks van gebruikswaarde, vervolgens ruilwaarde tot deelwaarde, tegen.
Een geïntegreerd project van deelwaarde lijkt mij dat van het Bretonse intercommunale samenwerkingverband Mené (communauté de communes; een agrarisch gebied van vijfenzestighonderd inwoners). De inwoners van dit gebied zetten in op een positieve energievoorziening in 2030 (dat wil zeggen meer energie opleveren dan zelf gebruiken, waarbij de energie honderd procent duurzaam is; geïntegreerd, want het gaat om warmte, elektriciteit, mobiliteit en agrarische industrie). Ten behoeve van de elektriciteitsvoorziening worden ondermeer participatieorganisaties van bewoners opgezet, die per groep(je) gezinnen een of meerdere windmolens meefinancieren en beheren ('windmolenburgers'). Een ding dat meespeelt is, dat men autonoom wil zijn. Naast medewerking is er ook tegenwerking, zoals van de luchtmacht: de maximum hoogte van de windmolens wordt bepaald door het *laag*vliegen van de oefenende gevechtstoestellen…

CONCLUSIE

Hoewel zijn tekst voor een deel op een lofzang lijkt, is Rifkin niet blind voor het feit dat kapitalisten zullen trachten allerlei initiatieven (in de sfeer van de deeleconomie) binnen de kapitalistische markteconomie te trekken. We zien dat gebeuren in de taxibranche (Uber; beurswaarde zeventienmiljard dollar, terwijl het om een luchtbel gaat) en de appartementsverhuur (Airbnb). De leiding/oprichters van dergelijke netwerken worden er slapend steenrijk van (daar zien we het tegendeel van deeleconomie). In dat perspectief maken we niet het eind van het kapitalisme mee, maar zijn hoogtepunt (*Marianne* van 19-25 september 2014).
Toch zal het groeien van het aantal samenwerkende gemeenschappen, die niet winstgecentreerd zijn, onder invloed van het andere economische paradigma – samenwerking – de kapitalistische markt gaan wegdrukken. Evolutionair gezien verwacht Rifkin dat de kanteling naar dat andere paradigma zich pas rond 2050 massief zal voltrekken. Om dat te bereiken moet ook ons denken veranderen (we moeten ons van de mentale 'kolonisator' bevrijden). Dit maakt de weg vrij voor andere economische verhoudingen (afscheid van private eigendom zoals we dat nu kennen) en

anders economisch handelen (wel doelmatig maar niet winstgecentreerd). Daaraan zal ook een andere opvatting over economie en economisch onderwijs debet zijn.
Iemand als Rifkin speelt met zijn boek in op zo'n discussie. De kracht van zijn boek ligt niet in de voorspellende waarde. Die moet worden gezocht in de beschrijving van een aantal sociaaleconomische elementen en het plaatsen daarvan binnen een coherent gedachteconstruct. Tezamen kan dat het denken over een postkapitalistische maatschap bevruchten om zo ook het handelen ernaar aan te sporen.

AANTEKENING

Informatie over het Bretonse samenwerkingsverband van gemeenten Mené is ontleend aan 'Témoignages – Communauté des communes du Mené: le plein d'énergies!' (een samenvatting van een telefonische vergadering van 21 oktober 2014; in pdf op Internet te vinden).
https://libertaireorde.wordpress.com/2015/03/08/deeleconomie-samenwerking-herontdekt-politieke-economie-4/

Economie van het onthouden

het delen ging niet zomaar
en de handen zochten traag
de zakken, sleets
de randen van de jas
de panden waarop je schrijven kunt
de grammaticale banden met
de ander, die niet sprak
de taal van het verbond
de natie in de zak
de lonely planet als factuur
van weinig hulde
een gratis wissel
op

wie niet kwam

wie kwam
kocht niet en
mocht ook niet
te veel verlangen

geopend met een mes van achter
kent de jas geen panden
maar een open rug
zonder verband

een verband
om te onthouden
zoals men grenzen
en boeken sluit
met ferme strepen
onder

de mens die gratis
behoeftig door de naden kruipt
de lijnen duidt, zachtjes
maar koopkrachtig
het stiksel sluit
als levende besparing

Kornee van der Haven

MET @NDER GELD NAAR EEN BETERE TOEKOMST

Henk en Jan van Arkel*

Tussen 1970 en 2010 kenden volgens het IMF 145 landen een bankencrisis, 208 landen een monetaire crisis en 72 landen een staatsschuldencrisis. Er is dus gemiddeld eens per maand een crisis in de wereld! En dan was er in de vorige eeuw nog amper flitskapitaal. 98 procent van de financiële transacties is nu zuiver speculatief, slechts twee procent berust op de reële economie (zoals betaling voor geleverde goederen).
Het geldsysteem is niet alleen inherent instabiel, het is ook onverenigbaar met duurzaamheid. In hun boek Geld en duurzaamheid *onderscheiden Bernard Lietaer en zijn mede-auteurs zes verschillende effecten van geld op duurzaamheid.*

EFFECTEN VAN GELD OP DUURZAAMHEID

Het eerste is de versterking van cycli van hoog- en laagconjunctuur. Dit is schadelijk voor iedereen, inclusief de banken zelf en het milieu. Effect nummer twee is het kortetermijndenken dat voortkomt uit de *discounted cashflow*. Duurzaamheid, wat iets is voor de lange termijn, krijgt zo nooit een kans. Hiermee samen hangt effect nummer drie: de ingebakken groei. Het proces van rente op rente legt exponentiële groei op aan een economie die tegelijk deel is van een eindig (eco)systeem; een onhoudbare situatie nu de grenzen van de draagkracht van de aarde bereikt zijn. Wij mensen blijven, tussen haakjes, moeite houden te begrijpen wat exponentiële groei eigenlijk inhoudt en dat komt ons duur te staan.

Het vierde effect is het voortgaande proces van concentratie van rijkdom, oftewel van verdiepende ongelijkheid. Dit brengt een breed scala van problemen met zich mee die zowel het voortbestaan van een gezond milieu als de democratie op het spel zetten. Tegelijk wordt de saamhorigheid – ons sociale kapitaal – uitgehold doordat in het kapitalisme de markten bezit nemen van steeds nieuwe terreinen van ons leven. Dit is effect vijf. Effect nummer zes is de pure aantrekkingskracht van geld. Dat alles om geld draait versterkt de eerste vijf oorzaken nog eens.

HET ONTWERP VAN ONS GELD

Het ontwerp van ons geld deugt niet. Een slechte bestuurder kan elke auto in de prak rijden. Maar een slecht ontwerp kan een auto bij elke snelheid onveilig maken, hoe goed de chauffeur ook is. Zo is het met ons geldsysteem. Het ontwerp van ons geld is slecht en 'betere' regelgeving kan falen niet voorkomen.
Dat ontwerp begint met de fout dat het de economie classificeert als een gesloten systeem in evenwicht. Een nieuwe reeks wiskundige hulpmiddelen laat zien dat (open) complexe systemen een aantal basale kenmerken gemeen hebben. Die zijn ook van toepassing op het

* respectievelijk directeur STRO en uitgever

ontwerp van ons economische systeem. Ze geven een heel andere kijk dan de verkeerde classificatie als gesloten systeem.

DE BALANS TUSSEN EFFICIËNTIE EN VEERKRACHT

Uit de complexiteitstheorie blijkt bijvoorbeeld dat duurzaamheid een optimaal compromis is tussen twee tegen elkaar in werkende variabelen: efficiëntie en veerkracht. Met de methodologie van *complex flow systems* leren we dat de heersende druk er een is naar meer efficiëntie in financiën, economie en techniek, en dat dat vaak ten koste gaat van veerkracht. Dít is de oorzaak van de broosheid van het monetaire systeem.
Economen hebben geen oplossing voor deze problematiek. Ook ecologisch en *steady-state*-economen gaan te gemakkelijk uit van de aanname dat er slechts één enkele nationale munt moet zijn. Impliciet denken velen toch aan geld als een onschuldig smeermiddel. Er is een psychologische hegemonie in het denken in één enkele munt, en een feitelijke hegemonie in de vorm van één munt. Vanouds had dat een goede, praktische reden, maar in een werkelijkheid waar de IT steeds beter in staat is aanbod te diversifiëren, is dat achterhaald.

MONETAIRE DIVERSITEIT

Die hegemonie moet volgens Lietaer c.s. doorbroken worden. De correctie ervan ligt in een evolutie naar een grotere monetaire diversiteit, in de opbouw van een ecosysteem van vele munten. En zoals gezegd: deze ontwikkeling is technisch nu ook zeer haalbaar geworden.
Als een wijziging van de aard van geld een voorwaarde is voor *degrowth*, is er dan ook een kans dit te bewerkstelligen? Vrijwel alle (kapitalistische) landen kennen het zogenaamde machtsvierkant. Aan de ene kant zijn daar de belastingdienst en het parlement, en aan de andere kant de overheidsschuld en de centrale bank (waarbij de laatste niet de belangen van de burgers centraal stelt, maar die van de banken). Een belangrijk gevolg van deze machtsstructuur is een hoog oplopende staatsschuld en de afhankelijkheid van de financiële wereld die daaruit voortvloeit.
Geldschepping door de banken overhevelen naar geldschepping in handen van de overheid is niet in het belang van de financiële wereld. Het omgekeerde is gebeurd. Frankrijk gaf in 1973 als laatste land de geldschepping door de centrale bank uit handen – met dramatische gevolgen: van een beginstand in 1973 van 21 procent van het BNP zou de staatsschuld (bij het werkelijk gevoerde beleid) tot 2009 in nationaal beheer gezakt zijn tot 8,6 procent van het BNP, terwijl de schuld toen, geprivatiseerd, werkelijk is uitgekomen op 78 procent van het BNP. Dat is dus publiek geld aan de financiële wereld geven.
Het machtsvierkant behartigt dus vooral de belangen van de financiële wereld. Dan lijkt een correctie naar meer munten geen haalbare kaart. Toch moeten we daar niet somber over zijn omdat de IT wel eens onverwachte vernieuwing kan gaan brengen. De Social Trade Organisation (STRO), absolute voorloper in de innovatie van betaaltechnologie, heeft bijvoorbeeld een aanpak ontwikkeld waardoor de economie minder afhankelijk wordt van de financiële markten. Het basisidee is: vervang geld als ruilmiddel door claims op geld.

SAFARICOM

Claims als betaalmiddel zijn al lang *big business* voor Safaricom, een telecom-

provider in Kenya met twintig miljoen klanten. Dit bedrijf verkoopt beltegoed onder de naam M-Pesa. Het beltegoed begon als een claim op belminuten. Maar op een gegeven moment gingen mensen dit beltegoed gebruiken als betaalmiddel. Migranten in de stad sturen hun familie op het platteland er een deel van hun inkomen mee. Ze boeken belminuten over als goedkoop equivalent voor het overschrijven of brengen van geld. Belminuten worden zo tijdelijk geld.
Tegenwoordig zet Safaricom het grootste deel van de inkomsten van verkochte belminuten op bankrekeningen en stelt het bedrijf mensen in de gelegenheid hun belminuten terug te wisselen. Sindsdien ziet het publiek de belminuten helemaal als geld. Het gebruik van hun telecomsysteem voor het overboeken levert Safaricom zijn winst op (net als de rente van het geld op de bank). De klanten vinden het allemaal best. Zolang de klanten Safaricom maar vertrouwen, is het belgeld gewoon handig, want je hoeft niet langer ver en duur te reizen om je familie of leverancier geld te brengen. Een sms'je is genoeg.

We kunnen de gang van zaken in schema zetten. Eerst was het:
Geld –> aankoop belminuten –> deze worden gebruikt om mee te bellen.
Toen werd het:
Geld –> aankoop belminuten –> deze worden gebruikt om mee te betalen.
De waarde van belminuten is voor iedereen duidelijk. Dit @ndere geld is eigenlijk bij toeval ontstaan. Belminuten zijn gaandeweg een @nder soort geld geworden. In schema:
Geld –> claims op veel gebruikte goederen of diensten –> ruilmiddel.
Nu de klanten van Safaricom een teveel aan belminuten tegen geringe kosten weer kunnen terugwisselen naar geld, ziet het schema er zo uit:
Geld –> claims op veel gebruikte dienst + claims op geld in de toekomst –> geld.
Dit lijkt een zinloze omweg van geld naar geld, maar dat is het niet. Want het opent de mogelijkheid dat juist het actieve deel van de geldhoeveelheid een tijdje geen geld meer is, maar overgezet en geïsoleerd wordt in een virtuele munt. Dus een munt waar digitaal nieuwe regels op toegepast kunnen worden.
Dat heeft de volgende effecten:
– Het ruilmiddel is honderd procent digitaal; daardoor wordt belastingontduiking heel moeilijk.
– Met de software kan makkelijk sturing worden gegeven. Zo kan het gebruik bijvoorbeeld worden beperkt tot een bepaalde regio als die economisch erg afwijkt van de rest van het land (of voor een land dat afwijkt van de eurozone), zodat er een regionale munt ontstaat die toch verbonden is aan de muntzone. De Cyclos-software die STRO ontwikkeld heeft kan alle stappen overbruggen van wereldmunt, naar euro, naar euro-Noord, naar euro-Nederland-Randstad of euro-Nederland krimpgebieden. Uiteindelijk kan elke regio zo zijn economie optimaliseren.
– Het moment van terugwisselen van de claim naar de euro, en de condities waaronder dat gebeurt, kunnen door de gebruikers bepaald worden; bijvoorbeeld na een vaste periode of pas nadat een afgesproken aantal transacties in de regio heeft plaatsgevonden.
– Er kan een omloopheffing ingevoerd worden om hamsteren en oppotten te voorkomen en het geld beter te laten rondgaan.
– Enzovoort.

De opkomst van digitale munten zal verstrekkende gevolgen hebben. Blijft natuurlijk dat het hackmonster altijd op de loer ligt en de afhankelijkheid van elektra en internet totaal is.

REGIONALE MUNTEN

STRO faciliteert lokale organisaties die lokale of regionale munten willen starten en geeft hen binnen het zogenaamde Social Trade Circuit de ruimte om de software te gebruiken die de onderlinge samenwerking en de regionale eigenheid tegelijk mogelijk maakt. Daarbinnen zijn claims op euro's het betaalmiddel, vergelijkbaar met claims op belminuten in Kenya. Mensen gebruiken claims alsof het geld is en daardoor is het ook geld. Er is wel een verschil: er gelden in het digitale Social Trade Circuit voor deze claims andere regels dan de regels voor gewoon geld. Hiermee wordt direct duidelijk waar het om gaat:
Door zaken te doen met claims op geld, in plaats van met geld, is het mogelijk nieuwe regels te introduceren rond de koopkracht die dat geld vertegenwoordigt. En die regels gelden dan tot het moment dat de claims weer als gewoon geld opgenomen mogen worden. Hiermee kunnen mensen onafhankelijker worden van de luimen van de financiële markten.

DE AANPAK VAN STRO

Een jaar of acht terug focuste STRO op de aanpak:
Geld –> wordt eerder omgezet in regionaal geld vanwege een te ontvangen bonus –> kan worden teruggewisseld naar gewoon geld na betaling van terugwisselkosten (een malus).
De gedachte hierachter is dat door de kosten van het terugwisselen de voorkeur verlegd wordt richting regionale economie. Doordat de welkomstpremie (de bonus) betaald wordt uit de kosten (de malus) die bij terugwisselen betaald moeten worden, is het financieel haalbaar om koopkracht binnen de regio te trekken. En automatisch verlegt de voorkeur van waar consumenten hun geld besteden zich naar hun eigen regio. Het lost het *prisoner's dilemma* op van consumenten die toch elders kopen ondanks hun collectieve belang, een belang dat ontstaat doordat lokaal kopen extra werk en belastingopbrengsten in de regio genereert.

Gedurende het jarenlange Research & Development programma heeft STRO de modernste technologische innovaties kunnen ontwikkelen waardoor geld haar autonome macht verliest en nieuwe regels meegegeven kan worden:
– In een gezond geldsysteem moet het geld de ecologische mogelijkheden van de aarde respecteren. Geld mag daarom niet steeds makkelijker over de aarde zwerven. De betaalsystemen moeten juist in bepaalde opzichten geïsoleerd worden. De verbinding met andere betaalsystemen kan dan geregeld worden op basis van wat ecologisch verantwoord is. Daarmee ontstaat direct ook ruimte om nieuwe spelregels in te voeren die de regio of groep beter dienen. Een digitale munt kan zo geprogrammeerd worden dat monetaire waarden een beperkte levensduur krijgen en voor een beperkt gebied gelden. Daarmee past dat geld niet alleen beter in de natuurlijke gang van zaken, maar het zorgt ook voor decentralisatie van macht.
– Digitaal geld kan de consumenten een oplossing bieden voor het *prisoner's dilemma*: wanneer is het beter om binnen de regio te kopen en wanneer is het beter erbuiten te kopen? Het helpt de consument de keuzes te optimaliseren, doordat het directe eigenbelang in overeenstemming komt met het belang van een gezonde regionale economie. Het kan de keuzes van consumenten minder contraproductief maken.

MEER ZEGGENSCHAP

Dat is ook goed voor de duurzaamheid, omdat mensen nu zelf hun toekomstige belangen makkelijker kunnen laten meetellen. Tegelijk verschuift het de zeggenschap naar een 'lokaal' niveau, ook als het gaat over een heel land (als Griekenland) of over een regio met veel jeugdwerkloosheid als Sardinië.
– Het meegeven van een 'einddatum' aan geld maakt dat geld zich meer gaat gedragen als alle eindige dingen. Dit in tegenstelling tot rentedragende schulden waarbij op een gegeven moment de lening wel is afgelost, maar de rentelasten voor eeuwig in de economie blijven na-echoën. Al met al maken STRO-innovaties het mogelijk om geld ongeschikt te maken om er macht mee door tijd en ruimte te verplaatsen. Je kan er niet meer mee speculeren.
– Regionaal geld biedt een regio mogelijkheden voor ontplooiing op maat, in tegenstelling tot de gangbare *one-size-fits all*-benadering van het huidige systeem. De laatste geeft juist de wereldmarkt alle ruimte. De nieuwe technologie maakt dat deze ongerichte schaal van werken geschiedenis kan worden. Kleine netwerken kunnen veel efficiënter op de behoeftes inspelen. Zo kan de balans verschuiven, wég van de overheersing door de wereldmarkt, náár aandacht voor waardeschepping in lokale economieën. Het is een weg inslaan naar een gezonde wereldeconomie op basis van gezonde regionale economieën. Dat zou de weg van *degrowth* kunnen zijn. De toekomst is hier *bottom up*.
– Het digitale betaalsysteem kan samenwerking tussen de verschillende economische groepen optimaliseren. In een Social Trade Circuit helpen bedrijven met behoefte-aan-klanten bedrijven met behoefte-aan-krediet, waarbij de samenwerking voor beide voordeel oplevert.

CYCLOS

De software van STRO die dit allemaal mogelijk maakt, heet Cyclos. Cyclos is in 2014 gekozen tot wereldwijd de meest innovatieve betaalsoftware. Tegelijk beloonde de Gates Foundation Cyclos voor de mogelijkheden die het biedt om armoede aan te pakken. In tegenstelling tot de meeste nieuwe technologieën, zoals Google Pay en I-pay focust Cyclos niet op het vergemakkelijken van het wereldwijde geldverkeer .
Niet het openleggen van alle landen staat centraal, maar het met @nder geld vitaliseren van lokale economieën. En die waar nodig te beschermen tegen de negatieve gevolgen van globalisering. Om mensen de gelegenheid te geven voor hun eigen kansen te gaan, in de beslotenheid van hun eigen gemeenschap.
Dat kan in een Social Trade Circuit, dat gewoonlijk weer uit meerdere zogenaamde *communities* bestaat. Een Social Trade Circuit biedt groepen mensen, overheden en organisaties de mogelijkheid om hun koopkracht langer in hun omgeving vast te houden en daarbij sturende regels mee te geven aan het geld dat door hun handen gaat.

STEEDS MEER TOEPASSINGEN MOGELIJK

Er zullen binnen het Social Trade Circuit steeds meer toepassingen ontwikkeld

worden. Daar zullen deze zeker bij zijn:
– Een Social Trade Circuit geeft koopkracht van consumenten en overheden voor een bepaalde nader te bepalen periode regels mee waardoor die koopkracht bijdraagt aan een duurzame ontwikkeling van de regio.
– Het Social Trade Circuit is effectief en bijna overal bruikbaar. In Nederland levert dat nieuwe mogelijkheden voor Noord-, Zuid- en Oost-Nederland, voor plaatsen dicht bij grote steden en voor wijken binnen de grote steden waar ondernemerschap onvoldoende kansen krijgt.
– Het Social Trade Circuit geeft overheden de kans om invloed uit te oefenen op het aantal keren dat hun bestedingen rondgaan in een (lokale, regionale of nationale) economie, de zogenaamde social return van gemeenschapsgeld.
– Energie-coöperaties gaan zich aansluiten bij het Circuit, niet alleen omdat op enige termijn het @ndere geld een belangrijke financier van duurzame investeringen gaat worden, maar ook omdat mensen die zich inzetten voor energievoorziening in eigen beheer, ook hun geld willen laten bijdragen aan een leefbare toekomst.
– Rijkswaterstaat, bijvoorbeeld, probeert haar rekeningen netjes op tijd te betalen. Dat geld komt dan terecht bij de hoofdaannemers. Deze laten echter hun onderaannemers lang op hun geld wachten. Dit los je bij betaling in @nder geld bijvoorbeeld op met een negatieve rente die de hoofdaannemer motiveert om direct te betalen. Of met een heffing voor de hoofdaannemer die hij alleen terugkrijgt als hij het geld op tijd doorsluist naar de onderaannemers. Rijkswaterstaat zou met het op deze manier meedoen aan een Social Trade Circuit zonder veel moeite goed werk verrichten; het Circuit krijgt er nieuwe lidbedrijven bij; die nieuwe leden profiteren ook door binnen het Circuit hun diensten of goederen aan te bieden.
– Het Circuit gebruikt claims op euro's als een solide betaalmiddel: de tegenwaarde staat al klaar of komt binnen voordat de termijn verstreken is, hetzij vanwege een overheidsbetaling, de terugbetaling van een lening of van een garantiefonds of een verzekeraar. Hierdoor vervaagt het verschil tussen leverancierskrediet en geldschepping en wordt het ruilmiddel geld weer geworteld in het bedrijfsleven zelf, zonder tussenkomst van financiële markten.
– De technologie maakt een circulaire geldeconomie mogelijk doordat de software net zo goed op koopkracht focust als op krediet en handel. Deelnemende regio's kunnen zo voorkomen dat de koopkracht weglekt, voordat het lokaal haar werk heeft gedaan. Hierdoor worden economisch gezonde regio's de bouwstenen van de samenwerking die zich uit in wereldhandel.
– Het Circuit kan een 'win-win'-samenwerking organiseren tussen *startups* en hun potentiële leveranciers, waardoor *startups* aan krediet komen en de leveranciers aan klanten.

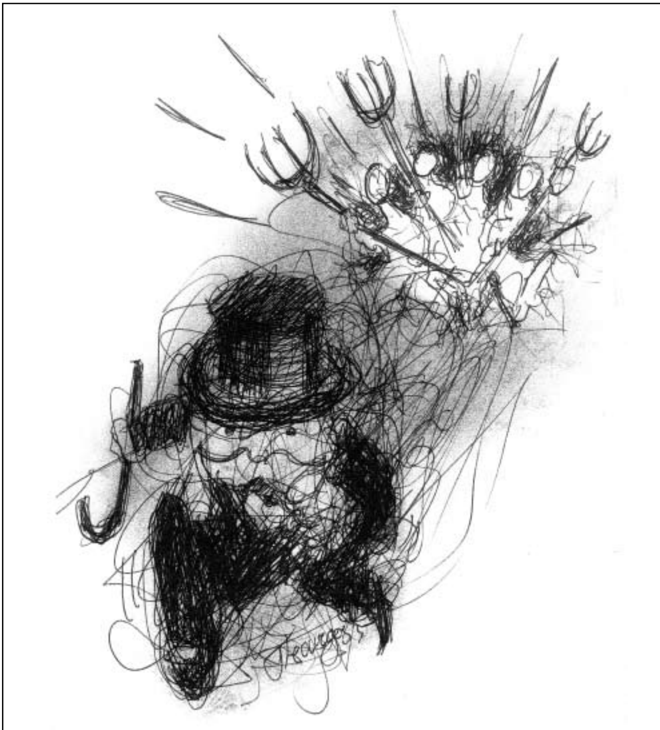
Dat het inderdaad anders kan laten tal van initiatieven in Europa (die alle draaien op Cyclos) nu zien: na het succes van de Bristol Pound komt er nu voor het bedrijfsleven de Bristol Prospect. Veel andere Engelse gemeenten staan te popelen om ook @nder geld in te voeren. Op Sardinië is het bedrijvennetwerk Sardex een groot succes. Van barter wordt er nu uitgebreid naar bedrijfskrediet, terwijl de regering van Sardinië en een aantal gemeenten op het eiland @nder geld gaan uitgeven en er betaling van belastingen in gaan accepteren.
Verder heeft het parlement van de Italiaanse deelstaat Lombardije (met Milaan) met algemene stemmen de keus voor @nder geld gemaakt. In Catalonië hebben al enkele gemeentes deze keus voor @nder geld gemaakt en gaan ze samenwerken met de coöperaties aldaar. Heel anders is het zorgproject van Voralberg in Oostenrijk waar je met dienstverlening in de zorg toekomstige zorg voor jezelf kan sparen. Er is al een dorp met een 'spaarbankboekje' ter waarde van een miljoen euro.

MACHT OF AUTORITEIT BIJ GELD?

Misschien wordt het revolutionaire van @nder geld ook nog eens duidelijk door het onderscheid dat Hannah Arendt in haar essay uit 1954 *What is authority* maakt tussen macht en autoriteit. Paul Verhaeghe, de auteur van het boek *Autoriteit*, zegt daar in *de Volkskrant* van 12 september 2015 het volgende over.
'(We hebben de afgelopen tijd in de opvoeding) een verschuiving (gezien) van autoriteit naar macht. Als ouders en onderwijzers geen autoriteit hebben, gaan ze regels uitvaardigen en straffen opleggen – machtsuitoefening. (…) het verschil tussen die twee doorgrondde ik pas nadat ik Hannah Arendt had gelezen (…) opeens viel alles op zijn plek.
Macht is tweeledig, schrijft zij. De ene persoon is sterker dan de ander, de sterkste kan de ander zijn wil opleggen. Macht is uitgesteld geweld. En autoriteit is drieledig. Iemand bezit autoriteit over anderen door een derde factor: een externe bron waar ze samen in geloven. De anderen onderwerpen zich er min of meer vrijwillig aan. Autoriteit is innerlijke dwang. Je kunt in je eentje nooit autoriteit hebben, het moet je worden toegekend.
Autoriteit roept voor mijn generatie associaties op met paternalisme en betutteling, maar we zien niet wat Hannah Arendt zo eenvoudig zegt: autoriteit is dat waarmee we de intermenselijke verhoudingen regelen, en het is een afspraak. Het alternatief is dat we het op basis van macht doen, en die wordt opgelegd. Meer mogelijkheden zijn er niet.'
Pas je dit in plaats van op opvoeding toe op geld, dan zien we dat het huidige geld in schema van macht past, terwijl bij @nder geld juist autoriteit hoort. Het rentedragende geld dat banken scheppen, geeft de financiële sector een vorm van macht van het zuiverste water. Dat zag je bijvoorbeeld bij de langslepende crisis in de jaren dertig.
Toen stelden in 1939 de tweehonderd meest vooraanstaande Amerikaanse economen voor om geldschepping af te nemen van de particuliere banken en het, op basis van het algemeen belang, in handen te geven van de staat. Precies zoals het burgerinitiatief 'Ons geld' nu in Nederland bepleit.
Ondanks een overweldigende wetenschappelijke steun werd deze verandering niet doorgevoerd: de macht won van de rede.
Hierboven zagen we ook dat het trotse Frankrijk zich in 1973 gewonnen gaf.

@NDER GELD MET EIGEN KENMERKEN

Bij @nder geld krijgt geld juist kenmerken mee, die de gebruikers er samen aan willen geven, die het geld dus van de hierboven genoemde macht ontdoen. Omdat de gebruikers een gesloten groep vormen – het @ndere geld is immers lokaal én tijdelijk – geven zij de kenmer-

ken van dit geld autoriteit mee. Ze accepteren door mee te doen in het Social Trade Circuit ook de beperkende regels: de claims kun je niet gebruiken om te speculeren. Je kunt ook zeggen: het geld wordt hier beheerd als *commons* (of meente).
Om met @nder geld te kunnen beginnen, moeten we vraagtekens zetten bij de macht van het reguliere geld en de bijbehorende groei-economie. Dat is een voorwaarde om een alternatief te omarmen. We moeten gaan begrijpen dat de economie die we kennen geen natuurlijke wetmatigheid is, maar een logisch gevolg van de regels die in het heersende geld zitten ingebakken. We accepteerden tot nu toe de macht van het reguliere geld omdat er geen alternatief was. Nu zien we dat het anders kan. We kunnen de juiste vormen van geld zelf invoeren (zolang de grootmachten zich er niet mee bemoeien). Het is bovendien volkomen legaal en parallel aan de euro. Het is een sluipende revolutie waar u aan mee kunt doen.

BRONNEN

Bernard Lietaer, Christian Arnsperger, Sally Goerner & Stefan Brunnhuber, *Geld en duurzaamheid – van een falend geldsysteem naar een monetair ecosysteem*, Uitgeverij Jan van Arkel, Utrecht 2012.
Helen Toxopeus (in gesprek met Henk van Arkel), *Een @nder soort geld – helpt economie, milieu en euro*, met daarin ook: Henk van Arkel, *En nu de doorbraak – het opzetten van een Social Trade Circuit Nederland*, Uitgeverij Jan van Arkel, Utrecht, herziene druk 2015.

De laatste alchemist

nu zelfs uit reacties
zuivere metingen!

lijken bommen ook wel

doopwater?

ik zie mijn polsen al kloppen:
weer een nieuwe keus;
wij hebben wel wat
te kopen zeg!

privatiseert u maar!
het ritme is toch rekkelijk
geworden als
verstorven dialekten
die men leent:

tips tegen bouwlust
overwinnen de tijdmetingen
voor kenners, trendwatchers
menners voor later
zodat tijd tot in de puntjes
verstrijkt

vervalt:
orde in de chaos
meppen

vindt het gevecht ook plaats
na sluitingstijd?
brengt strijd evenwicht en pauze?
is deklaratie het sluitstuk?
zou ontslag de revolutie schenken?

(…)

en zonder woorden:

het PENNINGSKE
voor ieder
voor ieder
godverdomme

en dat al
temidden van volk

uw eigen spaarsysteem
uw eigen offerande

voorbehoedsel voor
de allerlaatste fragmenten
het allerlaatste fluïdum

Kornee van der Haven

NEEM DEEL AAN DE GEEF-ECONOMIE

Rymke Wiersma

Geef, neem en deel *heet deze AS, maar bij het woord* neem *borrelt er weinig bij me op. Behalve dat verhaal over die ene procent die veel te veel neemt, waardoor er voor de rest en vooral voor de echte armen weinig meer te nemen valt. Bij nemen hoort geven, de 'ware anarchisten' weten dat. Neem naar behoefte, maar geef dan ook naar vermogen, anders raak je in kapitalistisch vaarwater.*

Allemaal delen we de wereld met elkaar, of we dat nu willen of niet. We delen een wereld met een roofeconomie, waarin het onbeperkt nemen-wat-je-pakken-kan gestimuleerd wordt. We delen de lucht met elkaar, zodat de een de uitlaatgassen inademt van de auto van de ander. Het water, de plasticsoep, de verdwijnende oerbossen, we delen die wereld met elkaar, en degenen die het meest profiteren zijn ook degenen die de minste nadelen ondervinden van alles wat er mis gaat. Toch zijn er ook voor minder rijken en machtigen keuzes te maken. Nemen naar behoefte? Niet zonder te delen en te geven, niet zonder te kijken of er daarna nog genoeg over blijft, voor alle anderen - mens en dier - en voor toekomstige generaties.

DEEL

Je leven delen met anderen, spullen delen, ruimtes, iedereen heeft die ervaring; het is lang niet altijd probleemloos en alleen fijn als het je eigen keus is. Ik woon met anderen in een groot huis en we delen een muziekruimte, een berging en een aantal spullen, zoals gereedschap en een printer. Dat gaat goed, al vele jaren en met verschillende bewoners.

Het huis maakt deel uit van een ecologische wijk, waarin naast het milieu het sociale gebeuren hoog op de agenda staat. Dat betekent niet dat we elkaars deur plat lopen, maar dat je altijd een beroep op je buren kunt doen. Wie ziek is en boodschappen nodig heeft of vervoer, krijgt hulp, zo nodig via de zorggroep. Meedoen in een van de werkgroepen is welkom, maar niet verplicht. Er is een gemeenschappelijk binnenterrein en we hebben een gezamenlijk afval(scheidings)schuurtje waar ook een grasmaaier staat, tuingereedschap, een grote ladder, kruiwagens. Soms is er iets zoek, dan komt er een mailtje, en altijd komt het weer goed.

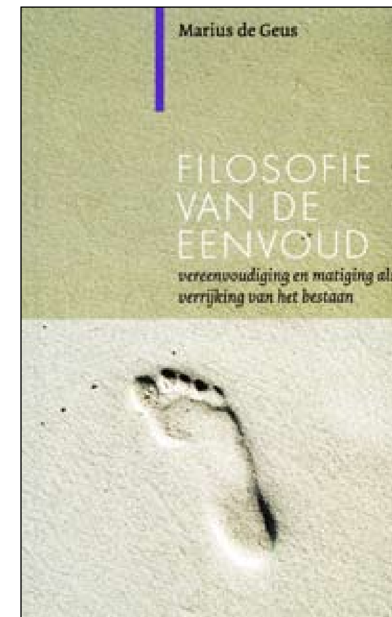
Ook delen we een 'tuinhuis', waar we vergaderen en waar een wekelijks café is, en waar een agenda ligt, want iedere bewoner kan er feestjes geven, piano spelen of bijeenkomsten houden met een groep die niet in je huiskamer past. Soms loopt een feestje uit de hand, dan delen we op de mail reacties en commentaar met elkaar en wordt er zo nodig vergaderd om betere afspraken te maken. Dit alles gaat al tweeëntwintig jaar goed. Natuurlijk is er ergernis, zijn er meningsverschillen, maar stemmen is hier niet *bon ton*, consensus is de norm. Binnenkort wordt er een gezamenlijke bakfiets aangeschaft. Delen met een groep gemotiveerde mensen is heel goed mogelijk. Het kán!

GEEF

Het geven vind ik de mooiste van de drie. Ooit schreef ik een utopisch verhaaltje, *Op een dag*. Ik maakte er een klein boekje van, waarvoor ik natuurlijk geen geld kan vragen. Op boekenbeurzen doet het het altijd goed, en als we zeggen dat de prijs 'vrijwillig' is geven mensen vaak een bedrag dat vele malen hoger is dan de kostprijs.

Op een dag
vergat de bakster geld te vragen
toen zij het brood verkocht.
Lachend deelde zij het uit
aan de verbaasde mensen.
Wat leuk, zei de molenaar,
en hij gaf de bakster een zak meel.
Wat leuk, zei de boerin,
en ze gaf de molenaar een zak graan.
Wat leuk, zei de grondeigenaar,
en hij gaf alle grond die hij bezat weg
aan de mensen die
er gebruik van wilden maken.

Vanaf die dag
vergaten mensen steeds vaker
geld mee te nemen,
omdat geen mens er meer om vroeg.
Vanaf die dag
bestond er nog maar één soort economie:
de kadootjesekonomie!

Zie voor de bespreking van dit boek pagina 58-61.

BAKOENIN EN KROPOTKIN IN SINT-PETERSBURG

Bas van der Plas

Reacties & discussies

Na jarenlang toeristen te hebben rondgeleid in de culturele hoofdstad van Rusland denk je inmiddels alle mogelijke en onmogelijke vragen wel te hebben beantwoord. Tot er een redacteur van *de AS* naar Sint-Petersburg gaat en mij mededeelt dat hij de cel van Kropotkin in de Peter en Paulvesting heeft gevonden en bekeken, maar dat die van Bakoenin niet te vinden was. En volgens hem beweerden bewakers dat die er ook niet is... 'Nog steeds ontkenning door het huidige regime?' wordt mij dan gevraagd.
Tijd om eens op onderzoek uit te gaan.
Eerste stap is richting Peter en Paulvesting, waar in het Trubetskoy-bastion de voormalige gevangenis te bezoeken is. Inderdaad is er de cel van Kropotkin, maar waarom de cel van Bakoenin onvindbaar is laat zich al snel verklaren. In 1797 werd op het grondgebied van het Alekseevsky-ravelijn een stenen gevangenis gebouwd, het zogeheten 'Geheime Huis', ontworpen om de meest gevaarlijke politieke tegenstanders van het regime op te sluiten. Zo kwamen in afwachting van hun veroordeling de Dekabristen er terecht en leden van de revolutionaire kring rond Petrashevsky (een van hen was Fjodor Dostojevsky), verder de radicaal Tsjernysjevsky, wiens roman *Wat te doen?* in het Geheime Huis werd geschreven, en... Mikhail Bakoenin. In 1884 werd het Geheime Huis gesloten en vervolgens afgebroken. Vanaf 1872 werden de politieke gevangenen opgesloten in het Trubetskoy-bastion, waar 69 afzonderlijke cellen en twee isoleercellen waren. De geraffineerde vorm van marteling bestond hier uit stilte, eenzaamheid en inactiviteit, ontsnapping was onmogelijk. De laatste gevangenen die hier terecht kwamen waren de ministers van de Voorlopige Regering, die in de nacht van 26 oktober 1917 werden gearresteerd in het Winterpaleis. Zij hadden als voorgangers onder meer Trotzki, de broer van Lenin en van 1874-1876 Pjotr Kropotkin. In 1924 werd het bastion een museum, nog altijd te bezoeken.
Bakoenin zat acht jaar gevangen in het Geheime Huis en in de gevangenis in Schlusselburg, voordat hij in 1857 naar Siberië werd verbannen. Zijn cel in de Peter en Paulvesting is dus niet bewaard gebleven. In de voormalige gevangenis van Schlusselburg is nog wel een vermelding te vinden, vlak bij de cel van Vera Figner, in kringen van *de AS* ook geen onbekende.

Nu we toch aan het speuren zijn zoeken we een antwoord op de vraag of het huidige regime nog steeds ontkent dat er zoiets als een anarchistische beweging bestaat waar Rusland een inspiratieve rol in speelde. Dat lijkt niet zo te zijn. Ook het vorige (communistische) regime, niet bepaald dikke maatjes met het anarchisme, lijkt niet te hebben ontkend dat er vanuit Rusland inspiratie voor generaties anarchisten is geëxporteerd. Want, wat verder zoekend in Sint-Petersburg, kom je er al snel achter dat een Bakoenin-prospekt en een Kropotkinstraat bestaan in die stad. Om wat meer over de achtergronden hiervan te weten gaan we naar het stadsarchief en zoeken naar documenten van de straatnamencommissie.
De Bakoenin-prospekt (prospekt Bakunina) kreeg deze naam al in oktober 1918. Op die manier vereeuwigden de bolsjewieken hun

geestelijke broeder, de anarchistische theoreticus Mikhail Bakoenin (1814-1876). Terwijl de bolsjewieken alle heil voor de toekomst van het socialisme verwachtten van de rol van de staat, was Bakoenin juist een tegenstander van dit idee. In de notulen van de straatnamencommissie lezen we dat 'het basisidee van Bakoenin was dat in het kapitalistische systeem de arbeiders alleen kunnen worden uitgebuit met de steun van de staat en dat volgens hem met de opheffing van de staat het kapitalisme zelf zal sterven. Als een consistente tegenstander van de staat geloofde Bakoenin dat het voor een revolutionair onmogelijk is deel te nemen aan een van haar instellingen, zoals het Parlement.' Bakoenin had dan ook, volgens de notulen, 'kritiek op de ideeën van Marx over de dictatuur van het proletariaat en de concentratie van de productiemiddelen in handen van de staat'. In plaats daarvan stelde Bakoenin voor om 'vrije associaties van producenten en consumenten' te stichten. Na een lang betoog over de verschillen tussen Marx en Bakoenin wordt dan nog aandacht besteed aan het royement van Bakoenin uit de Eerste Internationale in 1872.
Ondanks dit alles kwam er in Petrograd, zoals de stad toen heette, toch de Prospekt Bakunina, zelfs op een prominente plek: vanaf de wereldberoemde Nevsky Prospekt naar de rivier de Neva.

Er is toch iets voor te zeggen dat Bakoenin deze plaats kreeg. De bolsjewieken hadden weliswaar genadeloze kritiek op de erfenis van Bakoenin en vervolgden zijn volgelingen, maar anderzijds hebben zij met succes enkele van zijn ideeën overgenomen: de verwerping van de idee van Marx over de gedwongen consolidatie van de landbouw, het militante atheïsme en de afschaffing van het erfrecht.
De Kropotkinstraat (ulitsa Kropotkina) vinden we in het deel van Sint-Petersburg dat Petrogradskaya heet, gelegen ten noorden van de Peter en Paulvesting. Dit deel van de stad werd pas vanaf het midden van de 19e eeuw, met als hoogtepunt eind 19e/begin 20e eeuw bebouwd, waardoor hier een grote concentratie Style Moderne, de Russische variant van Jugendstil, te vinden is. Op 1 augustus 1927 nam de straatnamencommissie, zo lezen we in de notulen, het besluit om de Malaya Belozerskaya ulitsa om te dopen in ulitsa Kropotkina. Ook hier vermelden de notulen een korte biografie van deze Russische anarchist. 'Peter Aleksejevitsj Kropotkin (1842-1921) was een afstammeling van de koninklijke familie, een aristocraat, een nazaat van Rurik, wiens familie niet minder recht had op de Russische troon dan de Romanovs. Maar Peter Aleksejevitsj werd de "prins van de anarchie". Voordat hij de vader van het Russische anarchisme werd was Kropotkin een bekend geograaf. Hij bracht vijf jaar door voor wetenschappelijk onderzoek in Oost-Siberië, het Verre Oosten, Mantsjoerije. Hij deed een aantal wetenschappelijke ontdekkingen, ontwikkelde vele projecten in verschillende delen van het land (bijvoorbeeld een project om misoogsten te bestrijden in de landen van de Ussuri Kozakken). Door al zijn reizen kwam Kropotkin tot de conclusie dat de staat overbodig is en zou moeten worden vervangen door zelforganiserende en zelfbesturende gemeenschappen.'
Vervolgens wordt er dan aandacht besteed aan de repressieve situatie in het tsaristische Russisch Imperium, waar Kropotkin ook mee te maken kreeg. 'Voor socialistische propaganda, die prins Kropotkin bedreef onder de arbeidersklasse in de voorsteden van Sint-Petersburg en voor deelname aan de volksbeweging "Tsjaikovtsy" (een revolutionaire groepering rond Nikolai Vasilyevich Tchaikovsky, bvdp) werd hij gearresteerd en kwam in eenzame opsluiting in de Peter en Paul vesting. Als vooraanstaand wetenschapper mocht hij echter zijn werk voortzetten en hij schreef in de gevangenis *Studies over de ijstijd*.'
Na de Oktoberrevolutie bleef Kropotkin in Sovjet-Rusland, in Moskou. Hij bleef trouw aan zijn standpunten en veroordeelde de staatsopvattingen van de bolsjewieken. Hij nam het op voor de door de Tsjeka (voorloper van de KGB) gearresteerde tegenstanders van de nieuwe regering, maar om een internationaal schandaal te voorkomen werd hij zelf niet opgepakt. Tot drie keer toe werd hij bezocht door de voorzitter van de Raad van Volkscommissarissen, Vladimir Lenin. Toen Kropotkin ziek werd kreeg hij speciale rantsoenen, zorg voor hem kwam uit de Verenigde Staten, georganiseerd door de bekende anarchiste Emma Goldman.
Toen in februari 1921 Peter Kropotkin overleed in de stad Dmitrov aan de gevolgen van een longontsteking arriveerde een speciale trein om zijn stoffelijk overschot naar Moskou te vervoeren. Kropotkin werd in de hoofdstad begraven op de Novodevitsji begraafplaats. Om afscheid te nemen van hun ideologische leider werd een grote groep anarchisten tijdelijk vrijgelaten uit de beruchte Boetyrka gevangenis, maar na de begrafenis keerden alle gevangen anarchisten terug naar de Boetyrka.

Om dit verhaal compleet te maken kan ik nog melden dat er ook in Moskou en andere Russische steden straten zijn genoemd naar Bakoenin en Kropotkin, waarmee duidelijk is gemaakt dat de bolsjewieken nooit ontkend hebben dat er een anarchistische beweging bestond in Rusland. En het feit dat het huidige regime de straatnamen niet heeft gewijzigd (na 1991 werden er alleen al in Sint-Petersburg ruim 600 straten van naam veranderd) geeft ook aan dat er ook uit kringen van Poetin geen ontkenning plaatsvindt. Waarvan akte!

DOMELALEZING

Zondag 15 november 2015 hield Jan Donkers in Heerenveen de vijftiende Domelalezing, met als titel 'Provo, een halve eeuw later'. Voorafgaand aan deze lezing was er een uitgebreide rondleiding door het museum door historicus Bert Altena.
Vriend van het Domelamuseum ben je voor 25 euro per jaar (meer is welkom). Via de website kun je je hiervoor heel eenvoudig opgeven (fdnmuseum.nl).

Na de lezing werd de jaarlijkse Domelapenning uitgereikt aan de Anarchistische Antideportatie Groep Utrecht (AAGU), die al vele jaren actievoert tegen 'Kamp Zeist', waar uitgeproduceerden voor onbepaalde tijd worden opgesloten, en waar sinds 2014 ook een 'gezinsgevangenis' is. De groep is voor open grenzen en tegen het uitzetten van vluchtelingen.
Meer informatie: aagu.nl

MATHILDA VISSER (1900-1985)

Igor Cornelissen

Bijvangst

Gulle geldgevers aan de arbeidersbeweging hebben me altijd geïnteresseerd. Hoe komt iemand ertoe om, zelf afkomstig uit een welgesteld milieu, jarenlang de linkse beweging te steunen? Zowel de anarchisten als de socialisten en communisten hebben hun 'goudvinken' gehad. Van sommigen was het bekend dat ze gaven of het werd later in biografieën onthuld. De Duitse fabrikant Ignaz Bahlmann steunde eerst Domela Nieuwenhuis, later Troelstra. Dat Henriette Roland Holst, Floris Wibaut en Henri van Kol (de grootvader van drs. P.) ruimhartig met hun geld omgingen, was al bekend. In de biografieën over hen vindt men daar meer over.
Interessanter vind ik de onbekende geldschieters die duizenden guldens over hadden voor hun idealen. Meestal zonder daar ooit een cent van terug te zien. Wat dreef hen? En realiseerden ze zich dat als de Internationale 'eenmaal op aard' zou heersen, ze dan ook de rest van hun geld en bezittingen kwijt zouden zijn?

Ik kwam op het spoor van één van hen toen ik, jaren geleden, de communist Piet Schabracq interviewde voor *Vrij Nederland*. Schabracq, die in de jaren vijftig van de vorige eeuw 'lijfwacht' van Paul de Groot was geweest, vertelde komische verhalen hoe ze in heel Nederland met filmvoorstellingen over bij voorbeeld de zalmvangst in Siberië, vele guldens met de kaartverkoop binnen haalden. Filmvoorstellingen ook in het oerkatholieke zuiden, maar wel met Sovjet-Russische films die werden gedraaid met Tsjechoslowaakse filmapparatuur. De reis naar zo'n zaaltje in Weert of Venlo ging met een Lada. Soms was er een wakkere pater die wat kritische vragen over al dat Oost-Europese materiaal stelde, maar de natuurfilms waren zonder politieke inhoud. En de roomse sportvissers genoten van de prachtige beelden in een zuivere, ongerepte natuur.
Tegen de kerst, vertelde Schabracq, gingen ze de 'goudvinken' langs, partijgenoten of sympathisanten die ruim bij kas zaten. 'Onder de vijfhonderd gulden gingen we niet.' Hij noemde enkele namen. De extravagante Tilly Visser was een van hen.
Ze woonde in een schitterende villa in Laren die ze had laten bouwen door een bekende architect. Ze stelde de partij, de CPN dus, nooit teleur.

Mathilda Anna Cornelia Visser (1900-1985) was de dochter van de laatste vooroorlogse president van de Hoge Raad. De joodse familie was zeer welgesteld. Haar moeder kwam uit een Twentse textielfamilie. Mr. Lodewijk Ernst Visser werd door de Duitsers afgezet en overleed in 1942. Haar moeder overleed in 1944 in het doorgangskamp Westerbork; haar enige broer werd in Mauthausen vermoord.
Tilly had in Leiden rechten en kunstgeschiedenis gestudeerd, trouwde binnen haar milieu, maar werd, zoals meer intellectuelen in de jaren twintig en dertig, naar links gezogen. In Berlijn – haar huwelijk was al gestrand – maakte ze de opkomst van de nazi's mee. Ze kreeg er een verhouding met de linkse journalist Nico Rost. Door hem leerde ze veel schrijvers en schilders kennen. In de jaren dertig schreef ze zowel over film voor de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* als over politiek voor de communistische *Tribune* en het *Volksdagblad*. In Parijs werd ze lid van de communistische partij. Nederlandse communisten op doorreis naar Spanje om daar te gaan vechten tegen Franco, werden in Parijs tijdelijk opgevangen in Tilly's ruime appartement.

Ze kreeg in Parijs een relatie met een Joegoslavische filosoof die dichtte. Door hem kwam ze in aanraking met surrealisten als André Breton en Tristan Tzara. Ze leerde Pablo Picasso kennen en Salvador Dali. Ze kocht werk van hen dat later veel geld waard werd. Ze trouwde in 1941 met de Joegoslavische dichter. Beiden kwamen de oorlog veilig door in Zwitserland.
Tilly Visser kwam omstreeks 1947 naar Nederland terug. De CPN wilde haar niet als lid accepteren maar wel haar geld hebben. Dankzij haar geld kon Ger Harmsen afstuderen. Ook andere communisten konden op haar rekenen. Dat stond de CPN helemaal niet aan want de partij besliste liever zelf wat er met haar geld zou gebeuren. En dat was niet voor individuele acties. Ze leefde in hotel Schiller op het Amsterdamse Rembrandtplein. Altijd een sigaret in de mond en behalve haar chequeboek een fles sherry in de buurt. Ze gold toen al als een markante verschijning. In haar dagboeken staan curieuze aantekeningen over haar verhouding tot de CPN. Ze was zéér gelovig in de Sovjet-Unie en kameraad Stalin op wie ze menige heildronk uitbracht. Maar de partij vertrouwde haar niet. Ze werd van 'titoïsme' verdacht. Marcus Bakker schreef eind 1961 een roddelbriefje aan Paul de Groot over Tilly Visser die met haar auto door Frankrijk roste. Maar uit de kilometerstand had Bakker berekend dat ze tussendoor best een reisje naar Belgrado gemaakt zou kunnen hebben.
In haar eigen dagboek noemde ze Tito overigens een schurk.

De CPN zette haar onder druk bij monde van dichteres Sonja Prins, secretaresse van Paul de Groot. Het was heel mooi dat ze af en toe geld gaf maar het was eigenlijk immoreel dat ze een vermogen had. Ze zou haar hele bezit aan de partij moeten afstaan. Zo gek kregen ze haar nog net niet.
Werd ze door de partijleiding niet helemaal vertrouwd, de Binnenlandse Veiligheidsdienst deed dat evenmin. Ze zou met haar auto tussen Parijs en Den Haag hebben gekoerierd met spionagemateriaal afkomstig van Rudolf Abel. Dat was een Russische spion die in 1957 in Amerika tegen de lamp liep. Tilly Visser zou overigens niet hebben geweten wat ze precies naar Den Haag vervoerde, waar een secretaris van de Russische ambassade haar materiaal in ontvangst nam. Bij de BVD wisten ze zelfs dat Mathilda Visser zó kapot was geweest van de dood van kameraad Stalin in maart 1953 dat ze een week het bed had moeten houden.

In 1956 werd ze blijkbaar eindelijk door de partijleiding van de CPN betrouwbaar genoeg gevonden. Vanaf dat jaar schreef ze, tot 1967, kunstkritieken voor *De Waarheid*. Haar recensies van tentoonstellingen, altijd onder haar initialen M.V., getuigen van een grote eruditie. In 1967 kreeg ze een conflict met de partij toen Paul de Groot een 'autonome koers' decreteerde. Het werd de partijgenoten verboden nog langer deel te nemen aan vriendschapsreisjes naar de landen van het Oostblok. China en de Sovjet-Unie verkeerden toen in een heftig ideologisch conflict dat zelfs gewapende grensincidenten tot gevolg had. Tilly Visser stond onvoorwaardelijk aan de kant van Moskou. Een paar jaar later zette ze haar kunstkritieken voort in… het *Financieele Dagblad*. De hoofdredactie, ongetwijfeld op de hoogte van haar politieke voorkeur, was blijkbaar ruimhartig. Haar oordeel werd algemeen als gezaghebbend erkend.

Ze werd in 1983 door de *Haagse Post* geïnterviewd. Ze vertelde honderduit. Ze vond de Parijse surrealisten erg sober. Ze dronken weinig en lachten ook niet veel. 'Van tijd tot tijd ging ik naar Nederland om weer eens te lachen. Jaah… de dames van de surrealisten zagen er mooi en opvallend uit. Dat kwam omdat ze, hoe het precies ging weet ik niet, modellen droegen van Sciaparelli, een van de grote modehuizen in Parijs. Er is een portret van Nusch Eluard – Picasso heeft het geschilderd – daar draagt ze een zwarte mantel, dubbelknoops. Met versierselen links en

rechts op de revers. Dat is zo'n model van Sciaparelli.' Van Max Ernst had ze een schilderij gekregen, een abstract bos met bomen, een lucht en een zon. Toen Ernst zag dat ze het prachtig vond, had hij gezegd dat ze het maar mee moest nemen.
Een jaar voor haar dood vertelde ze voor de televisie over haar roerige leven. Critici vonden het boeiend wat ze allemaal te vertellen had, maar er zat weinig lijn in. Het geheel was wel erg veel *name dropping* geweest. Net als in het gesprek met de *Haagse Post*.

Ze werd in haar woonplaats Laren begraven. Er waren veel kunstenaars naar haar uitvaart gekomen. Een nicht erfde het huis en de schitterende kunstboeken waarin vaak een opdracht stond uit haar Parijse tijd.
Willemijn Stokvis, specialiste in moderne kunst, schreef haar In Memoriam in de *NRC*. 'Met haar heengaan heeft de Nederlandse kunstwereld een uitzonderlijke en inspirerende persoonlijkheid verloren.'
Willemijn Stokvis vond het jammer dat het er nooit van is gekomen dat Mathilda Visser haar herinneringen op schrift stelde. Stukjes van haar leven zijn er dus wel op het IISG. Ik denk dat ze haar memoires niet wilde of kón schrijven. Te veel zou ze hebben moeten verzwijgen.

DE MENSELIJKE NATUUR ALS DUBIEUS ARGUMENTATIEKADER

Thom Holterman

Uit het land van Proudhon

Als er naar de *menselijke natuur* wordt verwezen, moeten er bellen gaan rinkelen. Regelmatig wordt die 'natuur' namelijk opgeroepen om te voorzien in een argument voor of tegen iets. De menselijke natuur heeft echter geen concreet bestaan; het is niet iets dat je kan aanwijzen. 'De mens is nu eenmaal zo', heet het bijvoorbeeld, wat voor een dooddoener moet worden gehouden. Het ligt in de menselijke natuur om slecht te kunnen zijn en ook goed, om te willen wedijveren en ook om te kunnen samenwerken. Zo kan men doorgaan.
Omdat de 'menselijke natuur' vaak het argumentatiekader vormt om het anarchisme af te wijzen (het is wel een mooie filosofie, maar de menselijke natuur verzet zich ertegen, heet het dan), heeft het studieuze Franse tijdschrift *Réfractions* er een heel nummer aan gewijd (nummer 33, herfst 2014). Een aantal auteurs gaat diep op de kwestie in. Eén ding wordt duidelijk: anarchisten hebben *niet* als uitgangspunt voor hun beschouwingen, dat de mens van nature goed is.

De mens is zoals die is: van alles zowel goed als slecht. Wat er uit komt, hangt mede samen met de sociale en economische situatie waarin wordt geleefd. Wat men gelet op de bestaande maatschappelijke situatie kan opmerken, is: zij die de mens van nature als slecht beschouwen, prediken *repressie*. En ook andersom: repressie hebben zij nodig om bijvoorbeeld ongelijkheid in stand te houden en gebruiken daarbij het argument dat de mens van nature slecht is. Hiermee zijn de contouren van een dubieus argumentatiekader gegeven.

Criminologie

Een en ander heeft consequenties voor meer dan alleen het anarchisme. De 'natuur van de mens' vindt men bijvoorbeeld terug in het denken over strafrecht, waarvoor ik hier aanhaak bij het boek *Sociologie van de misdaad* (Parijs, 2014), van de Franse maatschappijkritische socioloog Laurent Mucchielli. Een van de eerste dingen die hij aanpakt zijn de pseudo-vanzelfsprekendheden in het strafrechtelijk denken van jan en alleman. Eén daarvan is dat misdaadproblemen bestaan omdat een categorie mensen potentieel crimineel is (de aloude Lombroso-opvatting).

Een moderne pseudo-vanzelfsprekendheid levert de rationele keuze theorie: crimineel gedrag is een uitvloeisel van een rationele keuze. Op grond van dit soort denkbeelden wordt er nog steeds gewerkt met strafrecht van honderd jaar geleden: straffen en wie niet voelen wil, wordt harder gestraft.

Mucchielli wijst erop, dat wat criminaliteit heet, gedefinieerd wordt door de heersende klasse. Die klasse verdedigt haar kapitalistisch bepaalde positie. Een antikapitalistische vormgeving van het maatschappelijk samenleven, zou al de eliminering van heel wat 'criminaliteit' opleveren. Uiteraard is de heersende, kapitalistische klasse niet bereid om aan een antikapitalistische maatschappijhervorming mee te doen. Wat overblijft is *repressie* gebruiken en steeds meer repressieve maatregelen nemen, om via het argument van de inherente slechtheid van de mens deze aan banden te leggen.

Neoliberale klasse en dictatuur

Hoewel je het niet zou bedenken, hecht juist de neoliberale klasse sterk aan repressie. De enige vrijheid die zij erkent is die voor zichzelf en voor de markt. Alles en iedereen moet zich daarnaar richten, goedschiks of kwaadschiks. Goedschiks is hier een verwijzing naar de vrijwillige slavernij (al door de Franse filosoof Étienne de la Boétie midden zestiende eeuw aan de kaak gesteld): gewoon doen wat de baas (machthebber, dictator) opdraagt. Kwaadschiks: de gevangenis staat voor je open en in sommige situaties is dat het werkkamp of het concentratiekamp. Een te heftige beschuldiging aan het adres van neoliberalen? Lees dan eens op je gemak het boek van de Franse econoom en historicus Éric Stemmelen, *Verdelen of verdrinken, Politieke economie van de twintigste eeuw* (Parijs, 2014).
Hij fileert het neoliberalisme door de wortels ervan te herkennen in het fascistisch en nazistisch denken bij de grondleggers van de neoliberale economie van Mises, Hayek en Friedman (en ook Franse adepten). Hoe blij waren de Chicago-boys niet met de komst van dictator Pinochet in Chili, die hen de kans gaf hun neoliberale economie breed uit te pakken in het door Pinochet gecreëerde autoritaire, repressieve maatschappijsysteem.

Libertaire politieke organisatie

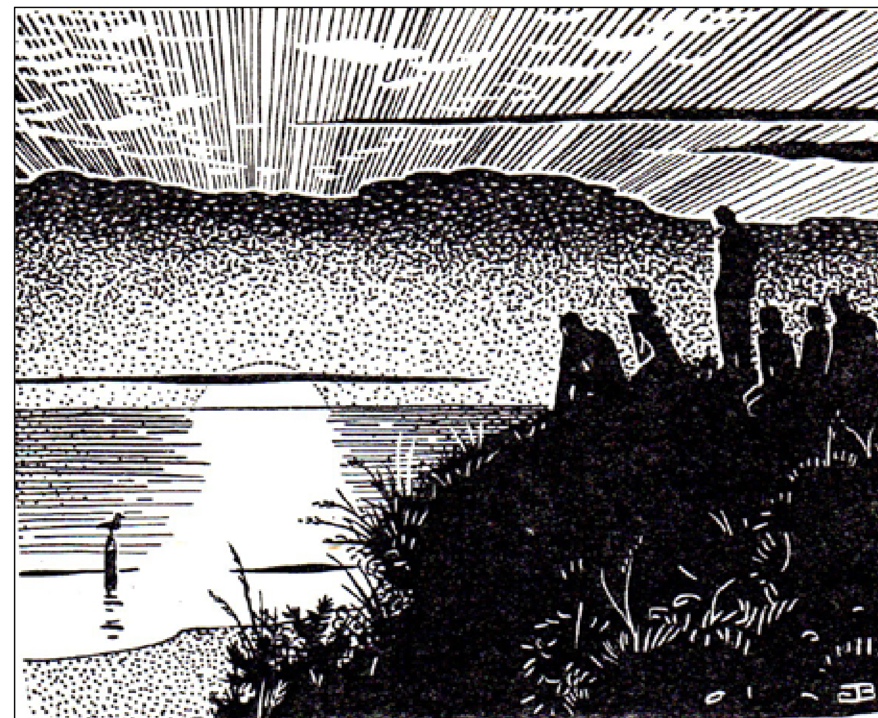
Het spreekt vanzelf dat deze hele denkwijze over de slechtheid van de menselijke natuur en de noodzakelijke repressie om die in toom te houden, overboord moet. Wat nodig is, is een samenlevingsstructuur te bedenken (en tot ontwikkeling te laten komen) die weet te appelleren aan de aardige en goede kanten van mensen. Het verplicht tot nadenken over de contouren van een politieke organisatie van de anarchie. Vorig jaar heeft een aantal sociale wetenschappers en historici van libertaire huize en afkomstig uit verschillende landen, zich tijdens een enkele dagen durend colloquium (aan de universiteit van Tours, Frankrijk) met die problematiek beziggehouden.

Opvalt dat daar ook plaats was ingeruimd voor het onderdeel 'De menselijke natuur en de politiek: macht - tegenmacht'. Niet opmerkelijk is dat we een bevestiging vinden als hierboven al verwoord: niet kan gezegd worden dat de mens van nature slecht of goed is, wel kan gepoogd worden de een of andere neiging aan te spreken. Van de gehouden voordrachten is nu een Franse bundel verschenen onder de redactie van Alfredo Gomez-Muller, getiteld *De anarchie en het probleem van de politiek* (Parijs, 2014). Het bestuderen waard.

Marx versus Stirner

Tot slot nog het volgende. Het is niet zo opmerkelijk dat de naam van Marx tot nog toe niet is gevallen. Toch was er reden voor geweest, bijvoorbeeld waar ik op het boek van Éric Stemmelen wees. Die behandelt, zoals we zagen, de politieke economie van de twintigste eeuw. Dit betekent dat hij vanzelfsprekend aandacht besteedt aan de economie van de Sovjet-Unie, zoals het bolsjewistische staatskapitalisme. Zeker, de miljoenen doden die deze vorm van kapitalisme en bijpassende marxistische dictatuur heeft opgeleverd, is niet aan Marx persoonlijk te wijten. Maar de ideologie die hij construeerde en verdedigde via de autoritaire Internationale, heeft de weg voor anderen geplaveid, die er wel verantwoordelijk voor te houden zijn.
Wie dan, zoals de Franse marxistische filosoof Étienne Balibar, na twintig jaar een heruitgave van vroeger werk, in dit geval zijn *De filosofie van Marx* (Parijs, 2014), bezorgt, mag een kritische zelfreflectie betonen. Nou, niets daarvan. Nog steeds worden vele pagina's zonder enig commentaar besteed aan de bestrijding door Marx van Stirner. Zonder een krimp te geven durft Balibar in zijn nieuwe inleiding (van 2014) Lenin, Stalin, Mao (en anderen) tot de klassieke filosofen te rekenen, want tredend in hun voetsporen (p.15). Dit terwijl we het hebben over plegers van genocide! Ongelooflijk. Geen woord wordt teruggenomen van de lasterlijke uitlatingen in de richting van Max Stirner.

Zonder deze voor onfeilbaar te verklaren – want dat is niemand – laten Tanguy L'Aminot, Franse filosoof en universitair onderzoeker, en Daniel Joubert, gewezen aanhanger van de Situationistische Internationale, zien hoe Marx er in zijn strijd tegen Stirner naast zat en hoe hij (daardoor!) kon doen alsof hij zelf bedacht had wat hij aan Stirner ontleende. Zij leggen dit bloot in een bundel waarin hun beider teksten zijn opgenomen, *Max Stirner de filosoof die geheel alleen gaat*, gevolgd door *Marx versus Stirner* (Parijs, 2012).
Ja, mijn vooringenomenheid jegens marxisten als Balibar is groot. Lees de genoemde teksten dus zelf en vorm je eigen mening. De menselijke natuur blijkt heel wat vrij te kunnen maken.
(Alle boeken waar hier naar verwezen is, zijn uitgebreid besproken op de site Libertaire orde*; zie: https://libertaireorde.wordpress.com .)*

VAN BOEKENKOFFER NAAR WINKEL EN TERUG

André de Raaij

Ongedoofd vuur

Op 3 oktober 2015 sloot boekhandel De Rooie Rat in Utrecht voor het laatst zijn deur. De winkel was failliet, iets wat de grootste kan overkomen, zoals gezien bij een Selexyz-onderdeel als Scheltema in Amsterdam. In dit geval zijn zogeheten durfkapitalisten die de zaak leegeten ver te zoeken. De RR (zo kort ik de naam verder maar af) zat op een uitstekende plaats aan de Oudegracht, een diep pand waarin het lang dwalen kon zijn, vooral ook in de antiquarische afdeling achterin. Het gaat niet goed met 'het linkse boek' in Nederland, zoals het met 'links' in het algemeen niet goed gaat. Het heersende vertoog – men kan het natuurlijk het vertoog van de heersers noemen – neigt naar uiterst rechts, waarbij standpunten en historische kwalificaties moeite- en straffeloos aan de ergste en moedwillig domme praatjesmakers worden getoetst.

Op het ogenblik van schrijven is op afroep van de langstzittende geachte afgevaardigde in de Tweede Kamer het 'verzet' begonnen tegen 'de elite' die de 'massa-immigratie' bevordert van moslims die 'onze vrouwen gaan pakken' en 'hun cultuur' komen opdringen, met als speerpunt het verbieden van 'onze Zwarte Piet'. Tevens was Zuid-Afrika leeg toen de blanken er arriveerden en Hitler was links. Op zo'n niveau valt geen linkse boekencultuur te bouwen. Het is bijna een wonder dat er toch nog wel eens iets uitkomt. Maar dan is de concurrentie met de andere winkels en de internet-verzendmogelijkheid nog niet uit te vlakken. En de betrekkelijke ontlezing veroorzaakt door het internet telt ook – maar die moet men niet overdrijven: geef de mensen iets belangwekkends op papier en zij zullen het niet verwerpen.

De RR is ooit begonnen als een koffer die rondreisde langs manifestaties en zo maakt de winkel nu zijn her- of doorstart. Terug bij af, maar in een aanzienlijk vijandiger politiek klimaat dan toen de koffer op reis ging en neerstreek als eerste winkelruimte in de Raadskelder, onder het Utrechtse stadhuis. Bijna een halve eeuw terug in de tijd. De dagen waarin colporteren, inderdaad, op straat of bij manifestaties, het zwaartepunt vormde – ik heb er eerder over geschreven (Dubbele Boterham met kaas 5, *de AS* 180). Toen ik ging studeren was er in de entreehal van het Oudemanhuispoortcomplex in Amsterdam bijna altijd een literatuurtafel van de Studenten Vakbeweging of de ASVA, toen nog geen aanhangsel van de CPN. Deze mogelijkheid om kennis te maken met al dan niet 'grijze literatuur' ter linkerzijde werd afgesneden na de Maagdenhuisbezetting van 1969.

Geen nood: er kwam Athenaeum Nieuwscentrum, en de winkel van Van Gennep, spoedig aangevuld met een ramsjdependance. Het Nieuwscentrum was een soort maatschappelijke koortsthermometer waar men van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat terechtkon. Voorbij, voorbij, en voor de 'linkse' literatuur moet men een deur verderop zijn, in de 'gewone' boekhandel. Van Gennep is nog voor het overlijden van zijn naamgever gesloten. Het Fort van Sjakoo, dat in zijn begindagen flink gevuld was met de inhoud- van de boodschappentas van Bas Moreel – vertegenwoordiger van het Anarchistische Boek en Blad in de jaren zeventig – bestaat nog. Toen de gemeente vond dat er maar eens 'marktconforme' huur betaald moest gaan worden in deze hoek van Pretpark Amsterdam, bij Rembrandthuis en Fleamarket, is de ruimte gekocht. De gemeente had even over het hoofd gezien dat het hele pand niet meer bestaan zou hebben als we (in

dit geval kan ik in de eerste persoon spreken) het niet tegen de speculantensloopkogel hadden verdedigd.

Het Fort heeft nog een zusterwinkel in Groningen, Rosa, en daarmee hebben we het inmiddels wel gehad in Nederland. De hele informatie-infrastructuur wat betreft het 'linkse boek' – waar ook onder andere wereldwinkels deel van uitmaakten – is weg. Bijna zou ik De Oude Mol vergeten te noemen, in Nijmegen, alweer jaren Roelants v/h De Oude Mol geheten, maar die heeft allang niet meer de pretentie een linkse boekhandel te zijn.

Veel van wat vroeger als brochure of blad zou zijn verschenen staat nu op het internet, dat is waar, maar een ruimte waar ontmoetingen met nog niet bekende ideeën kunnen plaatsvinden (of met mensen) is toch nog iets anders. De RR hoopt op den duur een vaste ruimte te vinden waar ook bijeenkomsten kunnen plaatsvinden – zoiets als de Raadskelder van voorheen dus. Terug bij af, maar anders uiteraard.

In het vorige nummer kon ik mij enthousiast uitlaten over wat ik de Nederlandse Lente kon noemen: de opstandigheid aan de universiteiten die in Amsterdam tot de vrijplaatsen van het Bungehuis respectievelijk het Maagdenhuis hadden geleid. De onbeschaamdheid waarmee het bestuur van de Universiteit van Amsterdam er rondweg voor uitkomt dat vastgoedbeheer en -ontwikkeling een belangrijker taak zijn dan onderwijs of onderzoek, heeft inmiddels weer gewonnen. De mogelijke democratisering wordt getraineerd, het toelaten van mogelijke vijanden van het rendementsdenken en het speculeren moet tegengegaan worden.

Op het moment van schrijven is er in de binnenstad van Amsterdam een ruimte gekraakt die zou moeten voldoen aan het boven beschrevene van wat de RR wil voor de toekomst. Maar kraken is precair met speculant vriendelijke regeringen en gemeentebesturen, precairder dan dertig, veertig jaar geleden en dat wil eigenlijk nogal wat zeggen.

Op http://antithese.noblogs.org/ vindt men een (helaas, naar mijn mening, Engelstalig) blogtijdschrift over het verdergaande streven naar democratisering.

Met het afschaffen van de studiebeurs, onder een minister die zelf kraakster is geweest en verbonden aan contra-inlichtingendienst Janssen & Janssen (burojansen.nl, nog steeds werkzaam, ook zonder deze dame), wordt verdere disciplinering ten dienste van de Markt afgedwongen. Dat de welwillendheid waarmee de eisen van de bezetters v/m tegemoet werden getreden – het sterke van de bezettingen blijft de samenwerking tussen staf en studenten en de daarmee feitelijk afgedwongen instemming van de vakbeweging – niet zou blijven, was te voorzien. En alles welbeschouwd, de toestand buiten de muren van de academie vraagt er om de blik naar buiten te houden. Hoe alles wat er gebeurt nog een weerslag zou kunnen krijgen binnen die muren is vooralsnog ongewis.

Helaas schrijf ik dit niet in de opgetogen stemming die de Lente opriep. Maar de Zaak van Socialisme en Vrijheid is er een van lange adem dus: moedig voorwaarts...

ILLUSTRATIES

De illustratie op het omslag is van Theourgos, evenals de tekeningen op pagina 1, 2, 6, 13, 31, 40, 41 en 44. De illustratie op pagina 50 is van Charles Eyck en die op pagina 53 is van Johanna Bottema.

@NDER GELD

Een andere economie, iedereen met een kritische blik en een empathisch hart wil die wel, maar hoe kom je van a naar b? Hoe kom je van een economie die gebaseerd is op groeidwang naar een economie van het genoeg, van een economie waar geldstromen van arm naar rijk gaan, naar een economie zonder onrechtvaardigheid, dus zonder grote verschillen in bezit?

De Social Trade Organisation (STRO) is hier al tientallen jaren mee bezig. Niet alleen in theorie maar vooral in de praktijk zoekt ze naar alternatieven voor het geldsysteem en alternatieven voor de handel. 'Dit doen we omdat het huidige geldsysteem inefficiënt is, ongelijkheid bevordert, veel mensen de kans ontneemt zich te ontplooien en ook nog eens schadelijk is voor natuur en milieu,' staat in de STRO-krant van mei 2014.

In diezelfde krant werd het boek aangekondigd dat onlangs gratis in mijn brievenbus lag. Gratis, met de vraag het als je het wilt houden te betalen, en zo niet, om het dan terug of door te geven. In een wereld waarin je met een zaklampje op zonne-energie moet zoeken naar lichtpuntjes is zoiets een verademing.

Het gaat om het boek: *Een @nder soort geld*, door Heleen Toxopeus. Een zoveelste boek over geld en (dus) economie, dat zou saai kunnen zijn. Het bekende verhaal over waarom kapitalisme niet deugt, de rol van de banken, de speculanten enzovoort. Belangrijk, maar wie luistert ernaar behalve de mensen die toch al vinden dat de bestaande economie niet deugt?

Je zou bijna zeggen dat saaiheid de dekmantel is van het kapitalisme. De ondoorgrondelijkheid van het systeem maakt dat velen zich erop blindstaren. Natuurlijk heb je rechts en links mensen die het systeem al dan niet helder analyseren, maar de grote meerderheid gelooft het wel (links dan wel rechts) en draait mee in het bestaande systeem, al dan niet mopperend, wat moet je anders? Maar er staat veel op het spel. De economie kan zo niet doorgaan zoals die nu gaat, van crisis naar weer wat groei ten koste van vul-maar-in (mens, dier, milieu), en dan een volgende crisis. Daarom sloeg ik het boek meteen open, en algauw merkte ik dat het niet alleen nuttig maar ook prettig was om te lezen.

Dit boek heeft twee voordelen boven de vele andere boeken over economie. De invalshoek is praktisch, de titel zegt het al, het gaat niet alleen over wat er mis is met het bestaande, maar ook over alternatieven. En ten tweede, het verhaal over wat er mis is met (gangbaar) geld wordt op een speelse en afwisselende manier verteld.

De schrijfster, Heleen Toxopeus, voelde zich altijd al betrokken bij armoede. Ze studeerde economie en ging daarna bij een bank werken om beter te doorgronden hoe alles werkt. Dat doorgronden droeg er samen met haar betrokkenheid bij de wereld aan bij haar baan op te zeggen en het verschijnsel geld kritisch te onderzoeken. Zij kent dus de gangbare theorieën en de gangbare gang van zaken bij banken en het financiële verkeer.

Ze kan denken vanuit het gewone jargon, vanuit de vanzelfsprekendheden van de meerderheid. Vandaaruit stelt ze vragen aan Henk van Arkel van STRO, een doorgewinterde denker en doener op het gebied van de alternatieve economie, vragen die soms bijna kinderlijk aandoen, maar juist daardoor komt de onderste steen bloot te liggen. Tussen de interviews door vertelt zij over haar eigen ervaringen met geld.

Achter in het boek vertelt Henk van Arkel over experimenten met andere soorten geld, zoals STRO die in samenwerking met anderen eerst buiten Europa heeft opgezet maar nu ook in Europa bezig is op te zetten. Voorbeeldprojecten zijn er in Bristol (de Bristol Pound), Catalonië en Italië. In Nederland bestaat natuurlijk al decennia zoiets als LETS. Dat bleef tot nu toe helaas marginaal; weinigen wagen het eraan mee te doen, waardoor het blijft hangen op appeltaarten bakken, banden plakken en yogales.

Door betere software heeft STRO nu het Social Trade Credit Circuit klaar voor gebruik. Als dit systeem gaat werken (en dat gaat het – mits er genoeg mensen aan meedoen) zal het een betaalsysteem zijn dat stukken beter is voor mens-dier-en-natuur dan het gangbare geld. Door het boek te verspreiden hoopt STRO op bekendheid van deze ideeën bij een groter publiek, en daarnaast hoopt de organisatie voldoende middelen bijeen te krijgen om een doorbraak naar ander geld mogelijk te maken. Helaas vergt dat nu nog even veel gewone euro's, want 'een investering in oud geld gaat vooraf aan succes met nieuw geld'. Minstens zo belangrijk is het natuurlijk dat er pioniers komen die gaan zorgen dat het nieuwe systeem niet alleen gaat groeien, maar vooral gaat bloeien, wereldwijd. (RW)

Meer informatie: http://www.strohalm.nl/

Een ander soort geld, Helen Toxopeus in gesprek met Henk van Arkel; Uitgeverij Jan van Arkel, Utrecht 2014, 350 blz.; 20,00 euro.

HOLLANDSE ZANGER IN SPANJE

Voormalig correspondente in Italië Yvonne Scholten publiceerde in 2012 haar boek *Fanny Schoonheyt*, over een Rotterdamse jonge vrouw die tijdens de Spaanse burgeroorlog mogelijk aan communistische zijde heeft gevochten (zie *de AS* 180). Hoewel Scholten veel gegevens over Schoonheyt boven water wist te halen, bleven veel details over haar rol in Spanje ongewis. Het boek is weliswaar een interessant relaas, maar geeft geen compleet beeld van het leven van deze jonge vrouw; daarvoor heeft het verhaal te veel open plekken en wordt er door de auteur te veel gespeculeerd over de werkelijke gang van zaken.

Scholtens laatste boek, *Bart van der Schelling. De zingende Hollander van de Lincoln Brigade*, kampt met hetzelfde euvel. Van der Schelling (1892-1970) was een Rotterdammer die in de jaren twintig naar de Verenigde Staten trok om zijn geluk te beproeven. Daar raakte hij bevriend met de toen nog onbekende kunstenaar Willem de Kooning en wist hij als zanger enige carrière te maken. In 1937 vertrok hij naar Spanje om zich aan te sluiten bij de Lincoln Brigade, het Amerikaanse onderdeel van de Internationale Brigades die tegen Franco vochten. Hij raakte gewond en keerde terug naar de VS. Hij trad opnieuw als zanger op, vaak met liederen uit of over de Spaanse burgeroorlog.

In Scholtens biografische schets van Van der Schelling blijven veel zaken onduidelijk. Weliswaar heeft Van der Schelling aan het einde van zijn leven herinneringen ingesproken op band, die – en dat is knap van Scholten – zij heeft kunnen achterhalen. De rol van Van der Schelling in Spanje blijft echter vaag, op band vertelt hij er nauwelijks iets over. Hij zegt niet veel over zijn politieke opvattingen. Is hij communist of anarchist? Hij wilde vooral tegen het fascisme vechten zegt hij. Er zullen zich vast wel anarchisten aangesloten hebben bij de Lincoln Brigade, specifiek anarchistisch waren de opvattingen daar niet, eerder socialistisch en communistisch.

Als zanger van antifascistische liederen zou Van der Schelling na de oorlog naam gemaakt hebben in Amerika, door op te treden met Pete Seeger en Woody Guthrie, zo schrijft Scholten. Het is best mogelijk dat deze mannen elkaar zo nu en dan getroffen hebben op een festival, maar belangrijk kan de rol van Van der Schelling toch niet geweest zijn. In diverse biografieën van Pete Seeger en Woody Guthrie wordt zijn naam niet genoemd.

Van der Schelling claimde de auteur te zijn van het beroemde nummer *Viva La Quince Brigada*, over een brigade tijdens de burgeroorlog. Het nummer staat op de elpee *Songs of the Spanish Civil War* (Smithsonian/ Folkways 1961, vorig jaar verschenen op cd). Die uitvoering is echter niet van Van der Schelling, maar op de plaat zingt hij wel drie andere nummers. Het lied kent tientallen uitvoeringen, onder andere van Pete Seeger, The Weavers en The Ian Campbell Folk Group, maar nergens staat Van der Schelling

als auteur vermeld. Waarschijnlijker is dat hij de tekst samenstelde uit bij elkaar gesprokkelde liederen en gedichten. Het verhaal rond dit nummer blijft ook in de schemering hangen.

Aan het levensverhaal van Van der Schelling zitten te veel onopgehelderde kanten om er een coherente biografie van te maken. Zijn plotselinge vertrek naar de VS in 1927, waarbij hij van het ene op het andere moment vrouw en kinderen in de steek liet ('hij ging een pakje sigaretten halen' vertelt zijn latere weduwe) en het gerucht dat zijn vertrek te maken zou hebben met een moord die hij zou hebben gepleegd, heeft mogelijk met elkaar te maken, maar Scholten kan haar vinger niet achter de feiten krijgen. Het onderzoek en de speurtocht die Scholten verrichtte zijn zeker bewonderenswaardig. Jammer is dat het eindresultaat wat tegenvalt. (MS)

Yvonne Scholten, Bart van der Schelling. De zingende Hollander van de Lincoln Brigade; Uitgeverij Ad. Donker, 2015, 143 pag., 14,90 euro

EEN FILOSOFIE VAN DE EENVOUD ALS KUNST VAN EEN RIJKER LEVEN

Marius De Geus heeft een nieuw boek geschreven: *Filosofie van de eenvoud. Vereenvoudiging en matiging als verrijking van het bestaan*. Ik heb er lang naar uitgekeken en het resultaat mag er zijn. Samen met een andere Nederlandse 'groene' filosoof met anarchistische sympathieën, Ton Lemaire, hielpen de geschriften van Marius mij om de sprong te maken van een min of meer klassiek links libertair denken naar een denken dat ik hier voor het gemak als neo-anarchistisch zal aanduiden. Ton Lemaires 'spiritueel naturalisme' bevredigde een ultieme geestelijke onrust die sterker werd met het ouder worden, van Marius leerde ik in diskrediet gebrachte begrippen als 'revolutie' en 'utopie' een nieuwe inhoud te geven.

Ik bleef overtuigd van de noodzaak van Grote Verhalen, wat de postmoderne filosofen daarover ook mochten vertellen, maar werd er mij bewust van dat deze gerelativeerd moesten worden en een foutvriendelijk karakter moesten dragen. In lezingen verwijs ik nog vaak naar Marius' omschrijving van de Groene Transitie als een 'ecologische herstructurering', een soort gulden middenweg tussen het 'piecemeal engineering' (zeg maar: tijdelijk oplapwerk) en 'utopian engineering' (wat de Fransen zo mooi 'Le grand Soir' noemen oftewel de beslissende strijd die bij wijze van spreken van de ene op de andere dag de best mogelijke maatschappij zal verwezenlijken).

Ik denk dat ik mij nog altijd als een geestverwant van Marius mag beschouwen ondanks accentverschillen die te verklaren zijn vanuit mijn meer activistische (neo-)anarchistische achtergrond. Ook in zijn laatste boek maakt Marius geen geheim van zijn levenslange voorliefde voor de maatschappijkritiek en de organisatiedenkbeelden van anarchistisch geïnspireerde sociale en politieke denkers waarbij verwezen wordt naar hun nadruk op kleinschaligheid, decentralisatie en lokale autonomie (pag. 166). Hij laat een hele reeks figuren de revue passeren die de regelmatige lezer van *de AS* niet onbekend zullen zijn: Henry Thoreau, William Morris, Ivan Illich, Murray Bookchin, Kirkpatrick Sale, enzovoort. Tegelijkertijd neemt hij expliciet afstand van de gewelddadige kant van het anarchisme waarin ik hem grotendeels kan volgen (maar met een zekere nuance, zoals ik hieronder nog zal uitleggen).

Anderzijds is Marius, als professor politieke theorie, ook een man van de academie: stellingen worden geponeerd en de pro's en contra's worden zorgvuldig tegen elkaar afgewogen. Zorgvuldigheid is een deugd maar leidt soms ook tot een zekere saaiheid en langdradigheid (het roept bij mij associaties op met vuistdikke universiteitscursussen) wat ten koste kan gaan van het leesplezier. Het boek telt bovendien bijna vierhonderd pagina's (waarvan de lectuur heel wat vrije avonduurtjes vergt) waardoor ik soms de rode draad van zijn betoog uit het oog verloor wat de auteur dan weer tracht te verhelpen met hoofdstuksgewijze uitgebreide inleidingen en samenvattende conclusies. In zijn voorwoord geeft de auteur aan dat hij als basis van het boek gebruik maakte van door hem geschreven Nederlandse en Engelstalige artikelen en hoofdstukken en op papier uitgewerkte lezingen en hoorcolleges. Dat verklaart waarschijnlijk de collage-achtige indruk die het boek op mij maakte. Misschien dat het de coherentie van het betoog ten goede had kunnen komen als er een paar hoofdstukken (deel III bijvoorbeeld) weggelaten waren of sterk ingekort. Ook het laatste hoofdstuk van het boek met de veelbelovende titel 'Belangrijke eindbevindingen, geleerde inzichten en opgedane lessen' leek me wat geïmproviseerd en in een ijltempo geschreven, misschien onder druk van een snel naderende deadline.

Niet-academisch en zeer lovenswaardig is dan weer de wens van de auteur om de in zijn jarenlange intellectuele carrière opgedane inzichten en denkbeelden aan een breder publiek te presenteren. 'Op zich is dit een idee dat tegenwoordig aan de Nederlandse universiteit niet echt tot eigen voordeel strekt (…) Mijn opvatting is echter dat de medeburgers en belastingbetalers het volste recht hebben op Nederlandstalige en voor een breder publiek geschreven boeken. Het zijn deze meer toegankelijk geschreven boeken die een waardevolle bijdrage kunnen leveren aan de ethische, maatschappelijke en politieke discussies in het eigen land' (pag. 11-12). Sympathiek zijn ook de ingelaste stukjes anekdotes en uitweidingen met een persoonlijk karakter waarin Marius aangeeft hoe hij met zijn gezin met vallen en opstaan zijn uitgewerkte 'filosofie van de eenvoud' in het alledaagse leven tracht toe te passen (kennelijk met succes gezien zijn opmerkelijk lage 'ecologische voetafdruk').

Hoog tijd nu om iets te zeggen over de inhoud van het boek. Uitgangspunt is dat de zich ontwikkelende kapitalistische marktsamenleving een nieuw menstype deed ontstaan gekenmerkt door een bezitterig individualisme waardoor mensen meer en meer gedreven worden door eigenbelang en de wens om geld en bezittingen permanent te vermeerderen. Zeventiende-eeuwse Engelse filosofen zoals Thomas Hobbes en John Locke werkten de theorieën van de veranderende menselijke natuur uit: mensen zijn niet langer gelukkig zodra hun basisbehoeften bevredigd zijn, de bevrediging van de ene behoefte geeft alleen maar aanleiding tot het ontstaan van een veelheid aan nieuwe wensen en begeerten.

Behoeften worden vervangen door verlangens en begeerten die in principe ongelimiteerd zijn. Wensen kunnen niet meer tot redelijke proporties gematigd worden en het gedrag niet langer beheerst. Dat heeft in de twintigste eeuw geleid tot het ontstaan van een massaconsumptiesamenleving (tenminste in het welvarende centrum) die mogelijk gemaakt werd door een permanente groei-economie. Geleidelijk brak echter het besef door dat er planetaire ecologische grenzen dreigden overschreden te worden. Maar omwille van allerlei redenen is een liberaal-democratische overheid weinig geschikt om zich als hoeder van deze ecologische grenzen op te werpen.

Als er echter ecologische grenzen zijn aan de exploitatie van onze natuurlijke rijkdommen dan vereisen rechtvaardigheidsoverwegingen (de ontwikkeling van arme regio's plus een leefbare toekomst voor de volgende generaties) dat er een einde komt aan de onverzadigbare levensstijl die als een recht en soms zelfs als een plicht wordt beschouwd in het welvarende deel van de wereld. Vandaar de nood aan een ecologisch en sociaal verantwoorde levensstijl die zich laat leiden door een nieuwe opvatting van het goede leven.

Marius de Geus heeft het liever niet over de noodzaak van 'versobering' die door veel mensen geassocieerd zou worden met een niet langer acceptabele calvinistische 'versterving' (zich opzettelijk onthouden van aardse genoegens). Daarom heeft hij het over een 'duurzaam hedonisme' dat het midden houdt tussen een voor de meeste mensen onbereikbare Gandhiaanse ascese (pag. 333-334) en een verslavend eindeloos genotsstre-

ven, kenmerkend voor de hedendaagse dominante notie van het goede leven. Dit duurzame hedonisme is niet geluksbeknottend omdat het enerzijds een beheerste en bescheiden luxe niet uitsluit en anderzijds ook omdat wetenschappelijk onderzoek heeft uitgewezen dat er een soort luxeplafond bestaat waarboven een toename van geld of bezit niet langer geluksbevorderend werkt. Armoede maakt zeker niet gelukkig, maar rijkdom boven een bepaald niveau maakt evenmin gelukkiger. In de interessante hoofdstukken 11 en 12 wordt het begrip van ecologische levensstijl verder gespecifieerd en wordt er dieper ingegaan op de obstakels ervan en hoe die door welbepaalde culturele doorbraken overwonnen kunnen worden.

Ik wil nog enkele inhoudelijke opmerkingen formuleren die mij ingegeven worden door recente lectuur en ontmoetingen. Marius schrijft ergens terecht (pag. 98-99) dat beleidsmakers ecologische vraagstukken bij voorkeur voorstellen als technische problemen die dan ook door aangepaste beleidsinstrumenten binnen een welbepaalde termijn kunnen opgelost worden (door middel van verhandelbare emissierechten, ecotaksen, groene spitstechnologieën, enzovoort). Het moet echter duidelijk gesteld worden dat het in feite om culturele problemen gaat die een fundamentele verandering van het menselijk gedrag vereisen en diep zullen ingrijpen op ons algemeen waarden- en normensysteem. Zo'n verandering verloopt geleidelijk en is nauwelijks in termijnen te vatten. De Duitse ecologische sociaal psycholoog Harald Welzer spreekt in dit verband van een 'diepe industrialisering': het kapitalisme is zelfs doorgedrongen in de wijze waarop we onze sociale en fysische wereld waarnemen en interpreteren en routinematig handelen, wat zich onttrekt aan het bewuste niveau. 'Deze noodzakelijke en radicale verandering van niet enkel de materiële en de institutionele maar dus ook van de mentale infrastructuren moet daar rekening mee houden. We hebben hier niet gewoon met een cognitief probleem te maken dat door rationele verklaring en inzicht op te lossen zou zijn, maar met de traagheid van de geschiedenis en de leefwereld' (H. Welzer, *Zelf denken*, 2014, pag. 60-61).
In dezelfde zin schrijft Marius in de 'algemene introductie' van het boek: 'Een voordeel van ouder worden, is dat men heeft leren inzien dat het wachten op een grootschaliger revolutie of een snelle, radicale verandering van de cultuur en het menselijk gedrag weinig realistisch is (…) Er zal weinig anders opzitten dan genoegen te nemen met een langdurig, saai, en moeizaam proces van geleidelijke veranderingen van de samenleving en economie' (pag. 23-24). Toch lijkt me dit een tamelijk eendimensionele lezing van de menselijke geschiedenis. Marius pleit dan wel voor een gevarieerde en veelkleurige 'coalitie voor de natuurlijke leefomgeving en het klimaat' die de onderwerpen van vrijwillige vereenvoudiging en matiging 'geprononceerd' en op een 'wervende' wijze in de politieke en maatschappelijke schijnwerpers moet plaatsen maar waarschuwt ook voor 'verbetenheid en verkramptheid' (pag. 340). Kan de wereld diepgaand veranderd worden op een dieet van goede argumenten en aantrekkelijke voorbeelden?
Ik blijf ervan uitgaan dat er zich in de geschiedenis regelmatig symbolische sleutelmomenten voordoen die de evolutie versnellen (maar meestal pas achteraf hun status van kantelmoment verwerven) en die altijd een zekere dosis gedrevenheid en verbeeldingskracht maar ook wel verbetenheid en kracht veronderstellen. Om maar enkele voorbeelden te noemen: als jonge puber heb ik mei '68 meegemaakt, als adolescent het aan de macht komen van Thatcher en de nederlaag van de Engelse mijnwerkers, als jongvolwassene de Val van de Muur en enkele jaren later de Zapatistische opstand in Mexico, de opkomst van de andersglobaliseringsbeweging na de anti-WTO acties in Seattle, enzovoort.

Een Groene Transitie zal inderdaad een kwestie van lange adem zijn, maar dat sluit het opduiken van zulke sleutelmomenten niet uit. Ik zie dus, samen met Naomi Klein (haar laatste boek *No Time* uit 2014 maakte een grote indruk op mij), wél een rol weggelegd voor misschien enigszins verbeten activisten en spontane burgeropstanden en plaatselijke acties. Marius verwijt haar een gebrek aan 'politieke finesse en genuanceerde uitwerking'. Ook dat zij 'onhelder blijft over hoever zij bereid is te gaan met haar voorstellen voor 'grassroot activism', massademonstraties en spontaan opkomende burgeropstanden en verzetsacties van onderaf'. Hij vindt het 'onverstandig om de liberale democratie (met al haar bekende tekortkomingen) zelf op het spel te zetten, dit stelsel te passeren, of fundamenteel te ondermijnen' (alle citaten terug te vinden op pag. 341).

Ik heb *No Time* redelijk nauwkeurig gelezen en ik meen een aantal antwoorden op de vragen die Marius stelt wel degelijk te kunnen reconstrueren vanuit brokstukken uit de verschillende hoofdstukken van het (dikke) boek. Ik volsta er hier mee te wijzen op wat Klein 'opborrelmomenten van rebellie' pleegt te noemen, symbolische momenten die het cynisme doen wegsmelten en die zich kunnen voordoen naar aanleiding van een economische crisis, een politiek schandaal of door een natuurramp ('de wereld ziet er totaal anders uit wanneer je alles waarvoor je je afgesloofd hebt in het leven opeens in stukken en brokken door de straat ziet drijven, klaar voor de vuilnisbelt').
Zij stelt de heel pertinente vraag: 'Wat zullen progressieve krachten doen met dat moment, met de kracht en het zelfvertrouwen die daarbij behoren. Want die momenten, waarop het onmogelijke plots mogelijk lijkt, zijn uiterst zeldzaam en kostbaar. Dat betekent dat ze beter benut moeten worden. De volgende keer dat zo'n moment zich voordoet, moet het een breder doel hebben dan alleen het afwijzen van de huidige wereld en het vormen van afgesloten stukjes bevrijde ruimte. Het moet de katalysator zijn waardoor we werkelijk die wereld kunnen opbouwen waarin we allemaal veilig zijn. Er staat te veel op het spel en er is te weinig tijd om met minder genoegen te nemen' (Klein 2014, pag. 517).
Kleins 'pertinente vraag' staat misschien ver weg van onze Nederlandse of Belgische leefwereld, maar duizend of een paar duizend kilometer buiten onze grenzen worden onze Koerdische, Griekse, Spaanse en Portugese vrienden er wel dagelijks mee geconfronteerd (zie ook het vlot geschreven boek van de Vlaamse journaliste Tine Hens, *Het kleine verzet*, 2015). In augustus 2015 ontmoette ik tijdens een politiek congres de Griekse anarchist Theo Karyotis, onder meer de bezielende kracht achter het sociale centrum Mikropolis in Thessaloniki.
Mikropolis, een verzamelpunt van tal van sociale en ecologische initiatieven, werd gecreeerd op de maatschappelijke golfslag van de massamobilisaties uit de jaren 2010-2012. Op dit soort plekken wordt na de knieval van Syriza voor het door Europa opgelegde draconische besparingsprogramma gediscussieerd en gewerkt rond fundamentele vragen zoals: Wat moet er morgen gebeuren? Welk soort land willen we samen opbouwen? In hoeverre kan het kapitalisme of de staat nog een antwoord bieden op onze noden en behoeften? Wat veronderstelt een echte sociale en ecologische transformatie waar post-kapitalisten hun hoop op stellen?
Constructieve libertairen zetten zich momenteel met de nodige verbetenheid én humor in voor een brede alliantie van alle progressieve krachten rond wat een alternatief 'plan C' genoemd wordt en waarvan de pijlers gevormd worden door sociale samenwerking, gedecentraliseerd zelfbeheer en een collectief beheer van de 'commons'.
Ik denk dat ook de ervaringen en argumenten van mensen als Theo Karyotis en zijn vrienden hun plaats verdienen in het Groene Transitieverhaal. (RJ)
Marius de Geus, Filosofie van de eenvoud. Vereenvoudiging en matiging als verrijking van het bestaan, Uitgeverij Jan van Arkel, Utrecht, 2015, 384 pag.; 19,95 euro.

NEDERLANDS FABRIKAAT IN HET LAND VAN PELLOUTIER

Het was een ware verrassing toen ik in februari van dit jaar in Parijs in de anarchistische boekhandel Librairie Publico van de Franse federatie een boek over het Nederlandse anarchisme in het Frans aantrof. En al luidde de titel in het Nederlands vertaald *Het anarchisme in het land van de provo's,* het boek zelf bevat een geschiedenis van de aan Provo voorafgaande anarchistische beweging in Nederland met een reeks biografische schetsen van de voornaamste kopstukken. Na er even in gebladerd te hebben ontdekte ik dat de auteur ons aller Thom Holterman was, wiens werk daar spectaculair op de presentatietafel lag, en dat het dus een goed geschreven Frans boek van een Nederlander was.

Propaganda voor een Nederlands anarchisme? Principieel zou ik dat bedenkelijk vinden, want het anarchisme is internationaal en een anarchist heeft de gehele wereld als zijn vaderland. Er bestaan natuurlijk wel Nederlandse anarchisten, maar of die op grond van de gemeenschappelijke strijd tegen het water, de traditie van een gewonnen burgeropstand of de moeilijk toegankelijke taal een gemeenschappelijke noemer hebben waag ik in eerste instantie te betwijfelen. Want de basisideeën waarvan wij uitgaan zijn die van Proudhon en Bakoenin, het Franse syndicalisme, de inspiratie van de onvoltooide Russische revolutie.

Maar misschien is dat te abstract. Er bestaan anarchistische thema's die met name in Nederland sterk zijn geaccentueerd, zoals het antimilitarisme en het antikolonialisme, thema's die met name door Ferdinand Domela Nieuwenhuis in het internationale discours zijn ingebracht. En de Internationale Antimilitaristische Vereniging, die op het internationale anarchistencongres van 1907 mede op instigatie van FDN is opgericht is uiteindelijk een louter Nederlandse aangelegenheid geworden. En daarin hebben diverse door Thom Holterman beschreven kopstukken een rol gespeeld.

De belangrijkste kopstukken na FDN zijn Bart de Ligt, Clara Wichmann, Arthur Lehning en Anton Constandse. Achteraan volgen 'eigentijdse cultuurkringen' aan de hand van persoonlijkheden die eveneens aan Provo zijn voorafgegaan: de syndicalist Christiaan Cornelissen, de christenanarchist Felix Ortt, Piet Kooijman en Albert de Jong. De paragraaf over de laatste bevat een vervolg, waarin de geschiedenis van *de Vrije* van Wim de Lobel en Hans Ramaer wordt beschreven. En dat lijkt verwonderlijk, omdat de groepen rond *de Vrije Socialist* van Gerhard Rijnders en de anarchosyndicalist Albert de Jong aanvankelijk radicaal tegengestelde opvattingen hadden over organisatie! Hoe het dan uiteindelijk toch kwam dat in 1971 het laatste nummer van *de Vrije* opende met juist een artikel van Albert de Jong over *vakbonds*-aangelegenheden is een verhaal dat ten dele is verteld in het afgelopen herdenkingsnummer van *de AS* over Hans Ramaer. Holtermans actualiteit eindigt met Provo, omdat hij daarna geen libertaire beweging wist te bespeuren die het bespreken waard was. De Federatie van Vrije Socialisten, de kraakbeweging als directe belangenorganisatie en de interne problemen aldaar, de Vrije Bond en alles wat er zich verder afspeelt hebben geen grote hoeveelheid boeken opgeleverd, maar de 'autonome' beweging rond 1980 is wel degelijk een macht geweest waarmee libertaire geschiedschrijving rekening moet houden. En dan zijn er nog ook de stadspartijen in de stijl van Murray Bookchin, waarvan de Haagse nog steeds bestaat. Daaromheen circuleren de theoretische verhalen als het (mislukte?) libertair marxisme van Daniel Guérin, het postmodernisme waarvan Saskia Poldervaart een Nederlandse exponente was en de 'cultuurkring' van het anarcha-feminisme en de genderdiscussie – alle nog open terreinen voor verkenning.

Er is nog een punt van discussie, maar dat pakt beter uit. Door tussen de kopstukken en de cultuurkringen voorlopers als Erasmus, Spinoza en Multatuli te noemen plaatst Holterman zich in de traditionele geschiedschrijving van Woodcock of Peter Marschall's *Demanding the impossible!* dat – evenals overigens FDN – het anarchisme als een filosofische stroming beschouwt die zo oud is als de geschiedenis van de mensheid. Daartegenover staat de historische benadering van Lucien van der Walt en Michael Schmidt, *Black Flame: The Revolutionary Class Politics of Anarchism and Syndicalism*, die het anarchisme pas laat beginnen met de Internationale van 1861. Dat boek beperkt zich tot de beschrijving van de anarchistische klassenstrijd als antwoord op het marxisme en geeft voorlopig aan welke strategieën en tactieken in de loop der geschiedenis kans hebben gehad op resultaat. Het wachten is op het historische verhaal dat in een tweede deel moet volgen.

Maar met deze publicatie wordt geschiedschrijving over het anarchisme ter discussie gesteld. Dus wordt iedere anarchistische historicus uitgedaagd zelf een positie in te nemen en een visie op het anarchisme als zodanig uit te dragen. Dat doet Thom Holterman dan ook, die de Nederlandse anarchistische beweging vooral als een *ethische* beweging definieert en zijn werk afsluit met een eigen visie op anarchisme en recht.

Daarmee gaat hij uit van de positie van Proudhon, wiens positiekeuze voor anarchisme sinds zijn proefschrift over de eigendom als diefstal *Qu'est-ce que la propriété* immers een rechtsfilosofische is. In zijn werken paste hij geen historisch-materialistische argumentatie toe, overtuigd als hij is was van een 'reedlijk willen' dat hij tot aan zijn verdrijving uit het Franse parlement van 1848 bij de gehele mensheid veronderstelde. Maar het gros van zijn denkbeelden over maatschappijorganisatie, federalisme en afschaffing van kapitaal en staat zijn in de praktijk revolutionair gebleken en zijn gedachtegoed klinkt nog steeds door in alle overgeleverde versies van het strijdlied dat door de Tweede Internationale werd aangenomen: 'broeders hoort hoe gelijkheid spreekt/geen recht waar plicht is opgeheven/geen plicht leert zij waar recht ontbreekt.'

En dat zijn de leuzen waarmee elke onderdrukte klasse zijn directe belangenstrijd tot uitdrukking brengt en waarmee zij de bestaande orde confronteert, wat ook het werk van Thom des te meer aanbevelenswaardig maakt. Hopelijk mogen we ook uitzien naar een vertaling in het Nederlands. (JB)

Thom Holterman, L'anarchisme au pays des provos, constants, organisations et force critique des libertaires Hollandais; Lyon, Atelier de la création Libertaire, 2015, 132 pag.; 12 euro.

DE GROTE SMURF MOEST MET VAKANTIE!

Auke Boersma, een van de minder bekende betrokkenen bij Provo, heeft voor zijn zoons herinneringen aan die roerige dagen opgeschreven. In het kroonjaar van vijftig jaar Provo zijn die memoires uitgegeven onder de uitgeversnaam De Parel van de Jordaan – naar de verantwoordelijken voor het roemruchte blad *God, Nederland en Oranje*. Wegens het roepen vanaf een standbeeld in Dordrecht, nog wel van de kreten 'Weg met de smurf die smurf smurft' en 'De Grote Smurf moet met vakantie!' werd hij op rechterlijk bevel onder psychiatrische behandeling geplaatst. Een mooie schets hoe politiestaat Nederland in 1966 functioneerde. Boersma maakt duidelijk dat er een verschuiving plaatsvond bij Provo toen 'de studenten' er in de tijd van Het Huwelijk bij kwamen – niet dat er eerder geen studenten bij betrokken waren (hijzelf bijvoorbeeld) maar Provo was niet studentikoos. Waarmee niet op jool gedoeld wordt maar op de behoefte tot redeneren en discussiëren die naar zijn zeggen inherent is aan studentenbijeenkomsten. (Ik ken dat verwijt uit iets latere dagen en denk nog steeds: 'is dat zo?' – maar het zal wel). Dat Provo een zogezeid ongeregeld zooitje was komt goed tot uiting. Het wittekippenplan kwam in de eerste plaats tot stand doordat een van zijn grote broers in de kippenkwekerij zat en de kippen ter beschikking stelde als onderstreping van het Plan. Naar de kreet 'Kip kip kip zonder eieren!' die je als Amsterdamse jeugdige naar de politie riep, op veilige afstand (ach! wat lang geleden dat ik die hoorde, of las dus). Geen knuppels of handboeien maar

aspirientjes en desgewenst condooms om uit te delen. Het is er niet van gekomen. Het wittehuizenplan 'Redt un pandje, bezet un pandje' daarentegen zou nog echt in grote mate school maken, ook al was 'kraken', op goed geluk ergens intrekken, wel al praktijk.
Juist deze persoonlijke beschrijving van Provo van binnenuit roept bij het ter sprake brengen van verwikkelingen en personen die elders achteloos ongenoemd blijven – de rol van studenten dus, en de positie en rol van de vrouwen, al helemaal een sluitpost elders – vragen op waarvan je je kunt afvragen of ze nog beantwoord zullen worden. De aanleiding van het kroonjaar is bijna voorbij.
Wat ik met een mengsel van herkenning enerzijds en de vraag 'moet het echt?' las, waren de beschrijvingen van eerste keren bij zijn eerste en zijn tweede geliefde, beiden uit de Provokring. De functie ervan voor het publiek dat het boek leest (en ik beveel het u aan dit te doen) is, vermoed ik: duidelijk maken dat het niet direct een groot rampetampfeest was, ondanks het 'sifylus(sic)-schema' dat ooit in een nummer van Provo is geplaatst. (AdR)
Auke Boersma, Waar zijn al die provo's heen? Amsterdam, De Parel van de Jordaan; 182 pag., 14,95 euro.

VAN KATHOLIEK TOT ANARCHIST 2
Uitgeverij Weg Rotterdam bestond in januari 2015 twintig jaar en heeft van dezelfde schrijver (onder verschillende pseudoniemen: F.H.P. Bouwera, A.H. Detop, Sjaak Weg!) onderhand meer dan vijftig titels uitgegeven (boeken, brochures, cd's) – en dat gaat maar door, onder andere met Wegs autobiografie *Van katholiek tot anarchist!*, waarvan onlangs deel 2 verscheen, over de jaren 2009 tot 2016. 'Ik ben nu 35 en ik ben op jacht naar zekerheden.' 'De strijd tegen het maatschappelijk onrecht eist zijn tol.' Toch gaat die strijd verder. Sjaak Weg leest veel en is betrokken bij de stad Rotterdam en bij de rest van de wereld. Zoals in zijn andere boeken ook hier weer felle kritiek, vaak van-dik-hout, maar tevens gelukkig doorspekt met humor en zelfspot. Zoals een schrijver betaamt gebruikt hij alles in zijn leven als materiaal. Het joggen op de lopende band, in alle eenzaamheid, met een enorme zelfdiscipline, het zwemmen in de vroege ochtend, als 'blokfluit' tussen de 'walrussen' in het zwembad, gedoe met ambtenaren, een aannemer die te laat naar zijn lekkende balkon komt kijken krijgt de volle laag: 'ik begin met een monoloog die een kwartier duurt. Ze luisteren naar hun eigen disfunctioneren, lamlendigheid, onbeschoftheid en onderdanigheid.' Maar daar blijft het niet bij: 'Voor het stadhuis is een demonstratie voor "sociale woningbouw". (…) De PvdA-wethouder wringt zich in bochten om te ontkennen dat de gemeente de sociale woningbouw niet stimuleert.'
Soms vat hij boeken die hij las samen, en dan is niet duidelijk wat citaat is, of weergave van de tekst in het boek, en wat zijn eigen commentaar erop is, maar achterin staat een lijst met de boeken die hij las. Onder andere was dat *Provo, nieuwsfenomeen*, van Niek Pas (2015). Staat in dat boek dat Roel van Duijn geen anarchist was, of is dat Sjaaks conclusie na het lezen ervan? In elk geval, dat binnen Provo nauwelijks vrouwen actief waren lijkt me een belangrijke constatering.
Elk jaar bezoekt de schrijver nieuwjaarsborrels van De Rode Morgen en van het Nivon. De clubs zijn behoorlijk aan het vergrijzen en hier is zijn kritiek mild. 'En dan klinkt de internationale, die morgen zal heersen op aard.' 'Op de Nieuwjaarsbijeenkomst van het Nivon krijgen leden die vijftig jaar lid zijn en korter een speldje. (…) De voorzitter is lang aan het woord, hij hoort graag zichzelf.'

Het moet gezegd: ook schrijvers horen zichzelf graag, en allemaal hopen ze dat ook anderen hen graag horen. Ik heb Sjaaks relaas weer met plezier gelezen, het is een genre apart, iets tussen dagboekaantekeningen, column en cabaret in. Te koop bij 't Fort van Sjakoo of bij de schrijver zelf. (RW)
Sjaak Weg, Van katholiek tot anarchist!, deel 2, 2009-2016; Uitgeverij Weg Amsterdam!; 140 pag.; 15 euro; sjaakwegman@gmail.com